

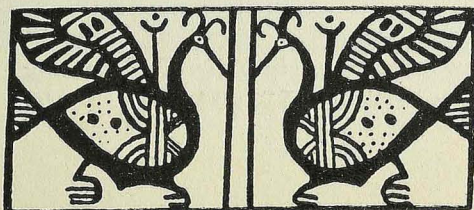

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ
ΚΥΠΡΟΣ

fo Kypros Ellada

ΗΡΘΑΣ ΚΑΙ Ο ΝΟΥΣ

203-204

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
Υπεύθυνος εκδότης: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Άνδροκλέους 2, Λευκωσία, Τηλ. 65900

Έτησια συνδρομή	£1.500 μίλες
Έτησια συνδρομή δια βιβλιοθήκες, σχολεία, οργανισμούς	£3.000 μίλες
Έτησια συνδρομή εξωτερικού	300 δραχμές ή \$9 (δολάρια)
Τιμή Τεύχους	£0.300 μίλες
Τιμή διπλού τεύχους	£0.600 μίλες

Τά χειρόγραφα δέν επιστρέφονται. Κλισέ και φωτογραφίες επιστρέφονται.

100 ανάτυπα πρὸς 750 μίλες τὴ σελίδα πληρώνονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα στὸν τυπογράφο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
+ Ο ΚΥΠΡΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΣ: Γράμμα πρὸς τὸν Ἅγιο Νικαίας,	284
+ Ο ΠΑΦΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ: Ὁ Μεγάλος Ἐκκλησιαστικὸς καὶ Ἐθνικὸς Ἡγέτης,	285
+ Θ ΝΙΚΑΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ: Τὸ πέρασμα ἐνὸς ἀγωνιστοῦ,	285
Κ. ΤΣΑΤΣΟΣ: Ὁμιλία κατὰ τὴν κηδεία τοῦ Προέδρου Μακαρίου,	287
Γ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ: Μνήμη Μακαρίου,	289
ΠΑΤΡ. ΣΤΑΥΡΟΥ: Ὁ Ἐθνάρχης Μακάριος,	292
Γ. ΠΕΛΑΓΙΑΣ: Μνήμες κοντὰ στὸν Μακάριο,	292
Γ. ΑΘΑΝΑΣ: Μακαρίου Μνήμη,	296
Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Ἀναδρομὴ στὸ πρῶτο μου ταξίδι στὴν Κύπρο,	296
ΑΘ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ—ΔΙΟΜΗΔΗΣ: Μακάριος,	299
Π. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ: Ὁ μυθικὸς Μακάριος,	300
ΒΑΣ. ΦΑΛΛΗΡΕΑΣ: Ὁ Ἐθνάρχης Μακάριος: μιὰ φωτεινὴ μορφή,	301
Π. ΧΑΡΗΣ: Ὁ Μακάριος,	303
Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ: Σχέδια καὶ προοπτικὲς γιὰ τὴν Ἀνώτατη Παιδεία,	304
Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ: Βενιζέλος - Μακάριος,	305
Γ. Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ: Σύμβολο ποιήσεως,	306
ΧΡΥΣ. ΖΙΤΣΑΙΑ: Ἡ θέση (Θρονί),	312
ΖΩΗ ΚΑΡΕΛΛΗ: Ἐπιτάφιο,	313
Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ: Μακάριος ὁ Γ' ὁ Μέγας,	314
Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥΝΗΣ: Στὴ μνήμη τοῦ Ἐθνάρχη Μακαρίου,	315
ΣΑΡ. ΠΑΥΛΕΑΣ: Ὄταν ὁ Μακάριος ὁ Ἐθνάρχης τῆς Κύπρου ἐφόρει τὸν ἑπουράνιο χιτῶνα του,	315
Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ: Μακάριος ὁ Βυζαντινός,	317
Μ. ΑΒΡΑΑΜΙΔΟΥ: Ὁ τελευταῖος χωρισμός,	321
ΦΡ. Π. ΒΡΑΧΑΣ: Μακάριος—Κύπρος,	324
Ν. ΔΙΚΑΙΟΣ: Ὁ ἄειμν. Μακάριος καὶ ἡ ἴδρυση Ἐθνικῆς Πινακοθήκης στὴν Κύπρο,	325
Π. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ: Ὁ ἄγωνας τοῦ Ἐθνάρχη μέσα ἀπὸ τὴ Παιδεία,	327
Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ: Ὁ Μακαριώτατος καὶ οἱ Κυπριακὲς ἀρχαιότητες,	330
ΧΡΥΣ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ: Ὁ Μακάριος καὶ ὁ ΕΠΟΚ,	331
ΧΡ. ΚΑΤΣΑΜΠΑΣ: Μὲ τοὺς δημοσιογράφους:	332
ΔΗΜ. ΜΑΡΑΓΚΟΣ: Σημειώματα γιὰ τὸν Μακάριο,	336
ΜΙΧ. ΜΑΡΑΘΕΥΤΗΣ: Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ' καὶ ἡ ΠΑΚ,	338
ΧΡ. ΠΑΠΑΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ: Τὸ Μουσεῖο Ἀγῶνος, μιὰ δραστηριότητα τοῦ Μακαρίου,	343
ΚΥΡ. ΧΑΤΖΗΓΙΩΑΝΝΟΥ: Μακάριος, Πνευματικὸς Ἡγέτης,	346
Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ: Ὁ Μακάριος καὶ οἱ Ἀπόδημοι Κύπριοι,	349

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ' — Κ. Χρυσάνθης: Ὁ Μακάριος καὶ τὸ περιοδικὸ «Πνευματικὴ Κύπρος» — Π. Χάρης: Ἀπάντηση σὲ κάποια πρόκληση — Δ. Η. Σιατόπουλος: Ὁ Μεγάλος τῆς Ἐλευθερίας — Γιὰ τὸν Μακάριο Γ' — ΓΕΝΙΚΑ — ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ — ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΙΖ' ΤΟΜΟΥ.

Υπεύθυνος κατὰ τὸν νόμον: δρ Κ. Χρυσάνθης.

Τυπώθηκε στὰ Τυπογραφεῖα «ΘΕΟΠΡΕΣΣ» Λτδ., Τηλ. 44940 - 48883, Λευκωσία

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

Πνευματική Όμάδα: ΦΡΙΞΟΣ ΒΡΑΧΑΣ, Κ. ΜΟΝΤΗΣ, ΤΑΚΗΣ ΦΥΛΑΚΤΟΥ,
Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΗΣ, Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Υπεύθυνος: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ ΙΖ'

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 1977

ΑΡ. 203-204

+ Ό Κύπρου Μακάριος

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ

Τὸ νὰ γράψῃ κανένας γιὰ τὸν ἐκλιπόντα Μεγάλο Ἐκκλησιαστικὸ καὶ Ἐθνικὸ Ἠγέτη τῆς Κύπρου Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐκολο ἐγχείρημα. Ὅχι γιατί δὲ βρίσκει τι νὰ γράψῃ ἀλλὰ γιατί βρίσκεται σὲ δυσκολία πρῶτο νὰ διαλέξῃ καὶ νὰ προσβάλλῃ ἀπὸ τὸν σωρὸ τῶν διαμαντιῶν πού συνιστοῦν τὴν προσωπικότητά του. Ἦταν ὁ Μακάριος μιὰ τόσο μεγάλη προσωπικότητα μὲ τόσες πολλαπλὲς δραστηριότητες ὥστε πράγματι δυσκολεύεται ὁ μελετητῆς σὲ ποιά πρῶτα νὰ ἀναφερθῇ καὶ σὲ ποιά ὕστερα.

Σ' αὐτὴ τῇ δυσκολίᾳ ἀσφαλῶς θὰ βρεθοῦν καὶ ἐκεῖνοι πού σ' ἓνα τεῦχος ἐνὸς περιοδικοῦ θὰ ἐπιχειρήσουν νὰ σκιαγραφήσουν τὴν προσωπικότητα τοῦ Μακαρίου. Πάντως ἡ ἀφιέρωση τοῦ τεύχους αὐτοῦ τοῦ πνευματικοῦ περιοδικοῦ «Πνευματικὴ Κύπρος» στὸν Μακάριο ἀποτελεῖ ἓνα στεφάνι τιμῆς ἀπὸ τὰ πρῶτα τιμημένα πού καταθέτουν στὴν μνήμη του ἐκεῖνοι πού πρῶτον ἀπ' ὅλους ἀγάπησεν ὁ Μακάριος, οἱ ἀνθρώποι τῶν γραμμάτων. Γιατί πράγματι ὁ Μακάριος ἀγαποῦσε πολὺ τὰ γράμματα καὶ τοὺς φορεῖς τους. Ἡ λογοτεχνία, εἴτε ποίηση ἦταν εἴτε πεζογραφία εἴτε στοχασμὸς, καὶ οἱ καλὲς τέχνες, ζωγραφικὴ, γλυπτικὴ, μουσικὴ κ.λ.π., ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιστήμη στίς διάφορες μορφές της, τὸν αἰχμαλώτιζαν ἰδιαίτερα καὶ πολὺ θλιβότανε πού δὲν εὑρίσκει τὸν καιρὸ νὰ ἀσχολῆται μ' αὐτές. Οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες, τῆς Ἐκκλησίας οἱ ὑποθέσεις, τὰ προβλήματα τῆς Πολιτείας, ὅλα αὐτὰ δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀσχοληθῇ, νὰ θαυμάσῃ ἢ καὶ νὰ δημιουργήσῃ ὁ ἴδιος. Θεωροῦσε τοὺς δημιουργικοὺς καλλιτέχνες σὰν ξεχωριστὲς φυσιγνωμίες προικισμένες ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἔβλεπε πάντα μὲ ἐκτίμηση καὶ εὐχαριστεῖτο πολὺ νὰ τοὺς ἐνισχύῃ. Ποτὲ δὲν ἔμεινε ἀπαθὴς μπροστὰ σὲ μιὰ καλλιτεχνικὴ ἢ πνευματικὴ δημιουργία ἢ ἔστω προσπάθεια. Πίστευε πῶς μὲ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια ἢ ἐνασχόληση ἢ ἀνθρώπινη ζωὴ γίνεται πολὺ πρῶτον ὁμορφῆ, ἐξουδετερώνει τὴν καθημερινὴν πεζότητα καὶ ἀνυψώνεται μέχρι τὰ κράσπεδα τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι ἡ πηγὴ κάθε καλοῦ καὶ ωραίου καὶ ἐνώνεται μὲ Αὐτόν.

Γι' αὐτὸ εἶμαι βέβαιος πῶς ἡ εὐγενικὴ του ψυχὴ θὰ συγκινηθῇ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἀνθοδέσμη πού θὰ προσφέρῃ στὴ μνήμη του ἡ ὁμάδα τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων πού συνεργάζονται στὸ περιοδικὸ «Πνευματικὴ Κύπρος».

Ἀρχιεπισκοπὴ
1.9.1977

+ Ο ΠΑΦΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΕΝΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ

Πάντοτε ἦτο δύσκολον νὰ κριθοῦν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἰδίως οἱ μεγάλοι, ὅταν τὸ χρονικὸν διάστημα ποῦ παρήλθεν ἀπὸ τοῦ θανάτου των εἶναι μικρόν. Καὶ εἶναι εὐλογον. Διότι πολλὰ γεγονότα μένουσιν συχνὰ ἀκόμη ἀνεξερεύνητα καὶ ἀνεξιχνίαστα ἀπὸ πλευρᾶς ἐλατηρίων καὶ κριτηρίων, ποῦ ἐπηρέασαν τὰς πράξεις τοῦ κρινομένου.

Ἐπειτα ζοῦσιν συνήθως ἀκόμη πολλὰ ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ συνδεθέντα καθ' ὅσον ἴσθιεν τρόπον μὲ τὸν ἀποθανόντα. Εἶναι διὰ τοῦτο πολὺ δύσκολον νὰ μὴ ὑπαισέλθουν προσωπικαὶ κρίσεις, ἐπιπρεαζόμεναι ἀπὸ λόγους συμφέροντος, ἰδεολογικῶν ἀντιθέσεων, καθὼς καὶ ἀπὸ ποικίλας ἄλλας αἰτίας.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν μακαριστὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου Μακάριον. Εἶναι πολὺ ἐνωρὶς ἀκόμη διὰ νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὰ πραγματικὰ τῆς πλαίσια ἢ προσωπικότης τοῦ ἐκλιπόντος.

Ἔνα εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι ὅσο περνᾷ ὁ καιρὸς, τόσο γίνεται αἰσθητότερη ἢ ἔλλιψις τοῦ Μακαρίου ἀπὸ τὸν χώρον τῆς Κύπρου.

Εἶναι κοινὴ πεποιθήσις ὅτι ὁ Μακάριος ὑπῆρξεν ἀδιαφιλονίκητος προσωπικότης, μὲ διεθνή ἀκτινοβολίαν. Τὸ ἀναγνωρίζουσιν ἔχθροὶ καὶ φίλοι του.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ἔθεσε μονίμως τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κύπρου. Καὶ εἶναι μία σφραγὶς ἰδιαίτερος ἐντυπωσιακῆ.

Ὁ ἀποθάνων Ἀρχιεπίσκοπος, λόγῳ τῆς διπλῆς του ιδιότητος, ἐκάλυπεν ἐπὶ 27 χρόνια τὴν ζωὴν τῆς Μεγαλονήσου. Τὸν ἐγνώρισαν πολλοί. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ἤμποροῦν νὰ ἐκφέρουσιν κρίσεις διὰ τὸν Μακάριον.

Νομίζω ὅμως ὅτι μερικοὶ ποῦ τὸν ἐξήσαμεν ἀπὸ πολὺ κοντὰ εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, ἔχομεν κάποια δυνατότητα νὰ τὸν κρίνωμεν εὐχερέστερον καὶ ἴσως δικαιότερον.

Αὐτὴ ἡ σκέψις μοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ χαράξω ὀλίγας γραμμὰς διὰ τὸ πρόσωπον τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιεπισκόπου, ἀφοῦ μάλιστα μοῦ ἐζητήθη μία τοιαύτη συνεργασία καὶ ἐκ μέρους τοῦ περιοδικοῦ: «Πνευματικὴ Κύπρος».

Εἰς μίαν στιγμὴν ὑψηλῆς μορφῆς ἐνθουσιασμοῦ ὁ μακαριστὸς Ἐθνάρχης εἶχεν εἶπει: «Ὅταν ἀποφασίσω νὰ ἀποθάνω, χίλιοι Μακάριοι θὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα».

Ὅμως ἡ πραγματικότης μαρτυρεῖ, ὅτι χίλιοι συνεχισταὶ τοῦ ἔργου του δὲν κάμνουν ἓνα Μακάριον.

Ὁ Μακάριος ἦτο μίαν ἰδιάζουσα φυσιογνωμία, ποῦ κατάρθωνε νὰ γεμίξῃ ὅλον τὸν χώρον τῆς Κύπρου καὶ πέραν αὐτῆς μὲ τὴν παρουσίαν του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε γίνει «σημεῖον ἀντιλεγόμενον». Ἠγαπήθη μετὰ πάθος ἀπὸ πολλοὺς καὶ ἐμισήθη μετὰ πάθος ἄλλιν ἀπὸ μίαν μερίδα. Εἶναι ἴδιον, ἄλλωστε, τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς νὰ ζῆ συχνὰ μέσα εἰς κλίμα ἐντόνων ἀντιθέσεων.

Ἀσφαλῶς ὡς ἄνθρωπος ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἔκαμε καὶ λάθη. Ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀδικία, νομίζω, νὰ τοῦ καταλογίσῃ κανεὶς ἐθύνην, στηριζομένην εἰς τὴν ἀντίληψιν, ἴσως ἐνίων, ὅτι ὁ Μακάριος ἐθυσίαζε χάριν τῶν προσωπικῶν του ἐπιδιώξεων τὰ ὑψιστα γενικώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἢ ἐθνικὰ θέματα.

Εἶχα τὴν εὐτυχίαν νὰ ὑπηρετήσω τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου ὡς Χωρεπίσκοπος ἐπὶ ἑπταετίαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Μακαρίου.

Ἐξῆσα ἑπτὰ ἔτη ἀνεφέλου μετ' αὐτοῦ συνεργασίας, κατὰ τὰ ὁποῖα διεπίστωσα τὴν ἀπλότητα τῆς ψυχῆς του, τὸ ἀόργητον τοῦ χαρακτήρος του, τὴν ἐκπληκτικὴν διορατικότητά του, τὴν ὀξείαν κρίσιν του, τὴν αξιοθαύμαστον ἀφιλοχρηματίαν του, τὴν ἀκαταπόνητον δραστηριότητά του, τὴν δύναμιν τῆς θελήσεώς του, τὸ χάρισμα τῆς διακριτικῆς εὐγενείας του, τὴν σπανίαν ἱκανότητά του νὰ συλλαμβάνῃ ἀμέσως

τήν ούσιαν τῶν ἐμφανιζομένων προβλημάτων καὶ τέλος τὴν μετὰ πάθους ἀγάπην τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν δικαιοσύνην, συνεπεία τῶν ὁποίων ἐνεφανίζετο ἀνυποχώρητος εἰς θέματα δικαιοσύνης τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγώνων τῶν καταπιεζομένων λαῶν.

Πᾶσαν πρότασίν μου, τὴν ὁποίαν τότε ὡς Βοηθὸς τοῦ Ἐπίσκοπος διετύπωνα ἐκάστοτε, ἀποβλέπων πάντοτε εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συνεργήσω διὰ τὴν καλύτεραν ὀργάνωσιν τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ τὴν γονιμωτέραν ἐν τῇ κοινωσίᾳ παρουσίαν τῆς, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τὴν ἐνέκρινε πάντοτε ἀνεπιφυλάκτως συνοδεύων τὴν συγκατάθεσίν του μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐκείνου χαμόγελον, ποῦ μόνον αὐτὸς εἶχε τὸ προνόμιον νὰ τὸ διαθέτῃ.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκικῆς ἀνταρσίας διετήρει μίαν θαυμαστὴν αὐτοκυριαρχίαν καὶ μίαν ἀδαπάνητον εὐψυχίαν, ποῦ μᾶς ἔκαμνευ ὅλους νὰ ἀπορῶμεν.

Πιστεύω ὅτι, παρὰ τὰς εἰς πάντα ἄνθρωπον ἐμφανιζομένας ἀτελείας, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ὑπῆρξε πράγματι προνομιούχος φύσις, προικισμένος μὲ σπάνια ἀπὸ τὸν Θεὸν ἡγετικά καὶ πνευματικὰ χαρίσματα, τὰ ὁποῖα διακαῆς πόθος τοῦ ἦτο νὰ τὰ θέσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πατρίδος.

Ἐὰν ὁ Μακάριος ἔζη εἰς ἄλλους καιροὺς, καὶ ὄχι ὑπὸ τὰς γνωστὰς συνθήκας, αἱ ὁποῖαι τὸν ἠγάγκασαν νὰ δαπανήσῃ τὰς δυνάμεις του εἰς συνεχεῖς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους τὰ συμφέροντα τῶν μεγάλων καθῶς καὶ ἡ κακία ἢ ἴσως καὶ ἡ ἄγνοια μερικῶν, κατέστησαν σκληροὺς καὶ ὀδυνηροὺς, θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς πολλὰς του ἰκανότητας πρὸς περισσότερον ἐπιφέλεις καὶ καρποφόρους θρησκευτικὰς, ἔθνικὰς καὶ κοινωνικὰς δραστηριότητας.

Ἡ ἱστορία, βεβαίως, ἐν καιρῷ θὰ κρίνῃ τὸν Μακάριον ὡς Ἀρχιεπίσκοπον καὶ ὡς Ἐθνάρχην. Καὶ θὰ εἶναι τότε ἡ κρίσις τῆς δικαίας.

Ἄς εὐχηθῶμεν ἐν τέλει ὁ Θεὸς νὰ ἀναπαύσῃ τὴν ψυχὴν του ἐν χώρᾳ ζώντων, νὰ εὐλογήσῃ τοὺς κόπους τοῦ ἐκδημήσαντος ἡγέτου, ὥστε νὰ ἀποφέρουν καρποὺς καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τὴν πατρίδα, νὰ ἀναδειχθοῦν δὲ σὶ διάδοχοί του ἄξιοι νὰ συνεχίσουν τὸ πολὺπλευρον ἔργον τοῦ ἀλήστου μνήμης Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου καὶ Ἐθνάρχου Μακαρίου.

+Ο ΝΙΚΑΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΗΔΕΙΑ
ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ
(8 Αὐγούστου 1977)

Μὲ τὸ συμβολικὸ θάρος τοῦ ἀξιώματός μου, ἔρχομαι νὰ ἀποθέσω ἀπάνω στὴ σορὸ σου ἓνα στεφάνι τιμῆς καὶ δόξας, Κεφαλή τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου.

Ἐρχομαι ἀπὸ τὴ Μητέρα Ἑλλάδα νὰ προσθέσω τὴ φωνὴν μου στὴ φωνὴν τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ, στὴ φωνὴν ἑκατομμυρίων ἐλεύθερων ἀνθρώπων. Στὸ θρήνο τῶν Κυπρίων ἀδελφῶν, θέλω νὰ προσθέσω τὸ θρήνο ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Μακαριώτατε,

Ἐπὶ 27 χρόνια συγκέντρωσες τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τὴ λατρεία τοῦ Κυπριακοῦ Λαοῦ. Στοῦ λαοῦ τὴ θέληση στηρίχθηκε ἡ δύναμὴ σου. Γι' αὐτὸ κατώρθωσες, μέσα

στis πιό δύσκολες συνθήκες, νά ἀνεβάσῃς τὸ ἐπίπεδο ζωῆς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, νά ὀργανώσῃς ἀπὸ τῆ δάση μιὰ νέα δημοκρατικὴ Πολιτεία καὶ νά ἐπιβάλῃς μέσα σὲ λίγο χρόνο τὴν παρουσία τῆς στὴν διεθνή κοινωνία.

Ἀκόμη καὶ αὐτὰ τὰ τρία τελευταῖα τρομερὰ χρόνια κυβερνοῦσες ἐπιδέξια, ἀνεξίκακα, πράα καὶ σταθερὰ τὴν Κυπριακὴ Πολιτεία καὶ ἔτο ἔδωσες ἀφορμὴ πολλὰς φορὰς σὲ τιμητικὰς συγκρίσεις σὲ ὅλα τὰ πεδία.

Ἄλλα τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης τὰ χάριτες σ' ἓνα λαό, τὴν ὥρα πού δὲν ὑπῆρχε εἰρήνη. Τὴν ὥρα πού σὲ κύκλωναν ἔχθροὶ ἀνελέητοι, τὸν λαό σου κι' Ἐσένα. Ὁμῶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἔπεσε. Ὅσες φορὰς ἐπιχειρήσανε νά σὲ ἐξοντώσουν, ξέφυγες ἀπὸ τὶς ἐνέδρες τους. Καὶ μόνο πού σὲ μαθαίνανε ζωντανὸ εἶχαν κίολας νικητῆ. Καταλαβαίνανε πὼς χάσανε τὸ σκοτεινὸ τους παιχνίδι.

Δὲν νικῆθήκες ποτὲ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς σου. Ἄλλὰ φεῦ! Νικῆθήκες ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ σου. Πίστευες — θυμᾶμαι τὰ σημαδιακὰ λόγια πού ἀνταλλάξαμε, στὸ τελευταῖο σου ταξίδι στὰς Ἀθήνας — πίστευες πὼς ἡ δύναμη τοῦ θνητοῦ κορμιοῦ σου εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴ δύναμη τῆς ἀθάνατης ψυχῆς σου. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερο λάθος τῆς ζωῆς σου. Τὸ λάθος σου εἶναι ὅτι σὲ χάσαμε.

Ἄλλὰ δὲν εἴμαστε ἐδῶ μόνο γιὰ νά θρηνησῶμε. Θέλω, ἐκφράζοντας μιὰ καθολικὴ πίστη τοῦ Ἔθνους, νά σὲ διαβεβαιώσω πὼς πρέπει νά ἀναπαύσῃς ἡσυχος στὴν ἱερὴ γῆ τῶν πατέρων σου. Ἐσὺ πέρασες, ἀλλὰ τὸ ἔργο σου δὲν θά περάσῃ.

Τὸ ποίμνίό σου συσπειρωμένο γύρω ἀπὸ τὴ μνήμη σου, θά πορευθῆ τὸ δρόμο πού Ἐσὺ χάραξες μὲ τὴ σύνεση καὶ τὴν ἀγωνιστικὴ σου πίστη. Ἄλλὰ καὶ ὅλος ὁ Ἑλληνισμός, ὅπως πάντα θά πράξῃ τὸ χρέος του.

Ὁ πολὺπλευρος ἀγώνας σου γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία τῆς Κύπρου καὶ τὴν δίκαιη πολιτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ λαοῦ τῆς δὲν θά σταματήσῃ ἐδῶ μπρὸς στὸ σκῆνωμά σου. Ἀντίθετα, ἀπὸ τὸ σκῆνωμά σου αὐτὸ ἀντλεῖ καὶ θά ἀντλῆ ὀλοένα νέες δυνάμεις, νέα πίστη, νέα ἀνεξάντλητη ὑπομονή.

Ὅ,τι ἔκανες ἐσὺ ὡς μοναδικὸ πρόσωπο, θά τὸ κάνη τῶρα ἐνωμένοι ὁ ἴδιος ὁ Κυπριακὸς Λαός. Τὴ θέση τοῦ Ἐθναρχῆ θά τὴν πάρῃ τὸ ἐνωμένο Ἔθνος. Τὴ δύναμη τῆς προσωπικότητος θά τὴν ἀντικαταστήσῃ ἡ δύναμη τῆς καθολικότητος ἑνὸς λαοῦ. Ὅσοι θαυκαλλῶνται ὅτι ἐλαττώθηκε ἀπὸ σήμερα ἡ θέση τῆς Κύπρου στὸν παγκόσμιον στίβο, πλανῶνται καὶ γρήγορα θά ἀπογοητευθοῦν. Ἡ σκιά τοῦ μεγάλου νεκροῦ εἶναι παντοδύναμη. Τὴν αἰσθανόμαστε ἡμεῖς καὶ θά τὴν αἰσθανθοῦν σύντομα καὶ οἱ ἄλλοι. Τίποτα δὲν ἔλλαξε. Οὔτε ἡ ἀπόφαση, οὔτε ἡ ἀντοχή, οὔτε ἡ ὑπομονή, οὔτε ἡ προσήλωση στὶς ἰδέες τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης. Συνεχίζεται καὶ θά συνεχισθῆ ἀναλλοίωτη ἡ δύσκολη, μὰ τίμα προσπάθεια γιὰ τὴν δικαίωση τῶν ἀδικημένων.

Τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος, στὴν πολὺχρονη ἱστορία του, πέρασε ἀπὸ τὶς πιό σκληρὰς δοκιμασίες καὶ ὅμως ἐπέζησε. Ἐπέζησε διότι στὶς ὥρες ἀκρίβως τῆς συντριβῆς καὶ τοῦ πένθους ξαναθρῖσκει τὸν καλλίτερο ἑαυτὸ του.

Σὲ μιὰ τέτοια ὥρα θρῖσκόμαστε σήμερα. Καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως τοῦ καθενὸς καλεῖ ὅλους νά πράξῶμε ὅ,τι τόσες φορὰς σὲ τραγικὰς ὥρες ἐπράξαμε ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες μέσα στοὺς αἰῶνες. Νά ἐκπληρώσῶμε τὸ ὑπέρτατο χρέος: νά ξεχάσωμε τὸ θνητὸ ἑαυτὸ μας καὶ νά σχεφθοῦμε τὴν ἀθάνατη Πατρίδα. Νά προσφέρωμεν ὅ,τι αὐτὴ τῆ στιγμῆ χρειάζεται ἢ Πατρίδα: τὴν καθολικὴ ὁμοψυχία, τὴν ἐνότητα στὸν κοινὸ ἀγώνα. Ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὶς αἰσθητικὰς ὑπουλὰς παροτρύνσεις, νά σταθοῦμε ὀρθοὶ σὰν ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ὁ καθένας στὴν ὠρισμένην θέση. Ἐσεῖς ἀδελφοὶ Κύπριοι ἐνωμένοι ἐδῶ, καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ πού ταχθήκαμε.

Ἐσεῖς ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θά σηκώσετε τὴν Κιθῶτὸ μὲ τὶς ἐντολὰς τοῦ Ἡγέτου, προπαντὸς ἐσεῖς οἱ νόμιμοι ἐκπρόσωποι καὶ συνεχισταὶ τῆς ἴδιας πολιτειακῆς τάξεως, πιστοὶ στὴν πορεία τὴν ὁποία μὲ σύνεση καὶ μετριοπάθεια, ἀλλὰ καὶ μὲ θάρρος καὶ

πατριωτισμό, αδιάφορος σὲ ὄλους τοὺς ἀντίξοους ἀνέμους ἐχάραξε ὁ Ἐθνάρχης Μακάριος. Ὅπως στὸ παρελθὸν Αὐτός, ἔτσι καὶ Ἔσοις στὸ μέλλον. Βαρὺ εἶναι τὸ φορτίο ἀλλὰ καὶ τὸ καρᾶδι εἶναι γερό.

Ἄδελφοί, οἱ μεγάλοι νεκροὶ δὲν ἐκλείπουν. Ἡ παρουσία τους γίνεται στὴ μεταθανάτια πορεία τους μέσα στὴν ἱστορία ἀκόμη πῶς ἔντονη. Κλαίμε διότι πέθανε ὁ Μακάριος. Καὶ ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Μακάριος ζεῖ. Ζεῖ στὴν ψυχὴ ὄλων σας, στὴ θέλησή σας νὰ πραγματοποιήσετε τὴ δική του τὴ θέληση.

Δεῦτε, πονεμένοι ἀδελφοί, νὰ λάβετε θάρρος, δύναμη καὶ πίστη. Ὁ Μακάριος ὑπῆρξε ἡ Κύπρος καὶ ἡ Κύπρος δὲν πεθαίνει».

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ
Πρόεδρος Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας.

ΜΝΗΜΗ ΜΑΚΑΡΙΟΥ

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος εἶναι ἀναμφισβήτητα μιὰ προσωπικότητα πού περνᾶ τὰ στενὰ ὄρια τοῦ νησιοῦ μας καὶ γίνεται μορφή μὲ οἰκουμενικὴ προβολή καὶ ἀναγνώριση. Γιατὶ οἱ ἀγῶνες του ἦταν μιὰ συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπη πορεία γιὰ τὰ ἰδανικά καὶ τὶς ἀξίες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητας, γιὰ τὰ ἰδανικά τοῦ δικοῦ του λαοῦ καὶ ὄλων τῶν λαῶν.

Ἦταν μιὰ ἀγρυπνὴ καὶ ἐγρηγοροῦσα συνείδηση στὶς ἐπάλξεις ἑνὸς ἀγῶνα πολυδιάστατου, σκληροῦ καὶ μακροῦ, μιὰ συνείδηση πού φώτισε τὶς συνειδήσεις τοῦ λαοῦ του στὴ διακονία ὑψηλῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν ἀρχῶν καὶ τὶς συνειδήσεις τῶν ἄλλων λαῶν στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διεθνεῖς εἰρήνη, τὴ δικαιοσύνη καὶ τὸ σεβασμὸ στὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα.

Καὶ παραμένει ὁ ἀδιάβλητος καὶ ἀκέραιος ἀγωνιστὴς πού κάλυψε μὲ τὸν καθημερινό του μόχθο, μὲ προσωπικοὺς κινδύνους, μὲ ἀφοσίωση σὲ ἀρχές καὶ πίστη στὸ πανανθρώπινο χρέος μιὰ πορεία πού τὴ χαρακτηρίζει ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθεια, ὁ πόθος πρὸς τὴν ἐλευθερία, τὸ πάθος γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια, ἡ εὐλάβεια πρὸς τὴν ἀρετή.

Ἀνακάλυψε τὸν ἥρωϊσμό στὸν ἀγῶνα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν κράτηση τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, καὶ χάραξε μὲ πόνο καὶ γλυκύτητα τὴν πορεία τοῦ καιροῦ μας καὶ τὴν μοῖρα τοῦ βασανισμένου τόπου μας. Τὸ πνεῦμα του ἀπλώθηκε σ' ὄλους τοὺς τόπους καὶ σ' ὄλους τοὺς χρόνους καὶ οἱ ἀγῶνες του γραμμῆται μὲ ἀγάπη γιὰ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους ἀγγίζαν τὰ προβλήματα ὄλων τῶν λαῶν πού ἀγωνίζονταν γιὰ τὶς ἠθικές, γιὰ τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες, γιὰ τὴν ἐλευθερία, τὴ δικαιοσύνη, τὴ δημοκρατία, τὴν ἰσότητα, τὸν πολιτισμό. Ἀλλὰ πάνω ἀπ' ὄλα ὁ στοχασμὸς καὶ τὸ πνεῦμα του ἀγκάλιασαν μὲ περισσὴ ἀγάπη καὶ βαθύ πόνο τὸ πρόβλημα καὶ τὸ δράμα τοῦ δικοῦ του λαοῦ, πού τὸν συγκλόνησε βαθύτατα, καὶ πού ἦταν καὶ εἶναι στὶς εὐρύτερες διαστάσεις του τὸ ἠθικὸ αἴτημα ὄλων τῶν λαῶν. Ἔτσι τὸ μετέφερε σ' ὄλες τὶς γωνιές τῆς γῆς καὶ τὸ ἔκανε νὰ ἀκουσθεῖ σ' ὄλα τὰ διεθνεῖς πλάτη καὶ μήκη, γιατί πίστευε πῶς τὸ μικρὸ νησί μας μὲ τὸ πολυτάραχο παρελθὸν του καὶ τὴν πολιτιστικὴ του παράδοση ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώσει καὶ νὰ ζήσει εἰρηνικά στὸ σταυροδρόμι αὐτὸ τῆς

Μέσης Ἀνατολῆς γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν μαζί του κι ἡ εἰρήνη κι ἡ δικαιοσύνη, οἱ ἀδιάβλητες αὐτὲς ἀξίες τῆς ζωῆς.

Κρίνοντας ἀντικειμενικὰ τὸν Ἀνθρωπο, τὸν Ἀγωνιστὴ, τὸν Ἀπελευθερωτὴ, τὸν Ἰδεολόγο Μαχητὴ, τὸν Θρησκευτικὸ καὶ Πολιτικὸ Ἡγέτη τοῦ λαοῦ, θὰ τὸν χαρακτηρίζα σαν τὸ φωτεινὸ μετέωρο ποῦ καθοδηγεῖ τὸ δρόμο τοῦ λαοῦ τοῦ στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν ἐλευθερία. Εἶναι ἡ κυριαρχοῦσα μορφή τῆς Κύπρου τοῦ χθὲς, τοῦ σήμερα καὶ τοῦ αὔριο, αὐτὴ ποῦ θὰ ζεῖ αἰώνια στὶς καρδιὲς τοῦ λαοῦ μας καὶ θὰ γεμίζει τὴν ἱστορία μας μὲ τὸ φῶς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς αὐταπάρνησης καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Ἀλλὰ καὶ μιὰ ἥρωϊκὴ καὶ ἐπιβλητικὴ μορφή τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, μορφή ποῦ καθιέρωσε σαν πράξη ζωῆς καὶ δημιουργίας τὸν ἀγώνα καὶ τὴ θυσία γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου.

Υπάρχουν στὴ ζωὴ οἱ ἥρωες καὶ οἱ ἀγωνιστὲς ποῦ γράφουν τὴν ἱστορία. Οἱ ἀγῶνες καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Μακαρίου καλύπτουν ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ μας. Κι ἡ ἀναφορά στὴν μνήμη Του ἀποτελεῖ ἀναφορά στοὺς ἀγῶνες τῆς Κύπρου. Γιατὶ ὁ Μακάριος συνταύτισε τὴ δική του μοίρα μὲ τὴ μοίρα τῆς Κύπρου καὶ πρόσφερε ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του, ὅλο τὸ εἶναι του, ὅλο τὸν ἑαυτό του, κατὰ τρόπο ἀποφασιστικὸ καὶ ἀξιοπρέπο στὴν ὑπόθεση καὶ στὸ λαὸ τῆς Κύπρου. Ἦταν ἡ παρουσία του στὸ προσκήνιο τῆς Κύπρου καὶ στὴν πορεία τοῦ ἔθνους, πορεία καὶ παρουσία Ἰστορίας.

Αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ παρουσία εἶναι ἡ κληρονομιά ποῦ ἀφήνει στὸ λαὸ του, μιὰ μεγάλη προσφορά ἑνὸς μεγαλόψυχου ἡγέτη σὲ ἓνα μαρτυρικὸ λαὸ.

Τώρα ποῦ ἔφυγε, ἀφοῦ πρόσφερε στὴν πατρίδα του ὅλες τὶς ψυχικὲς, πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς του δυνάμεις ἀφειδώλευτα, ἀφοῦ σκόρπισε τὴν πνοή του καὶ τὸ πνεῦμα του σὲ κάθε συνείδηση ἐλληνικὴ, γίνεται τὸ προζύμι τῆς νέας ζωῆς ποῦ πλάθεται ἀπὸ τοὺς δικούς του ὄραματισμούς. Καὶ ἀφήνει ἀνεξίτηλη τὴν παράδοση του σαν αἰώνια παρακαταθήκη χρέους καὶ θυσίας. Καὶ σαν ἱστορικὴ ἐπένδυση, ποῦ τὸ νόημα τῆς καὶ τὸ μήνυμα τῆς πρέπει νὰ ἀξιολογηθοῦν σωστὰ καὶ νὰ χαραχθοῦν βαθεῖα στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ μας.

Τώρα ὁ κάθε ἀνθρώπος τοῦ νησιοῦ μας αἰσθάνεται — πρέπει νὰ αἰσθάνεται — βαρὺ τὸ χρέος τῆς μοίρας του καὶ συνηθειτοποιεῖ πῶς ὁ ἴδιος πιά θὰ εἶναι ὁ ὑπεύθυνος αὐτουργὸς καὶ δημιουργὸς τῆς ἱστορικῆς του πορείας. Ὁ λαὸς τώρα θὰ κρατήσει τὸ σταυρὸ τοῦ μαρτυρίου καὶ τοῦ ἀγώνα τῆς Κύπρου, τὸ σταυρὸ αὐτὸ ποῦ χρόνια κράτησε στὰ χέρια του ὁ Μακάριος γιὰ χάρη τοῦ λαοῦ του.

Αὐτὴ τὴν ὥρα ποῦ γράφω τὸ σημεῖωμα αὐτὸ ἔρχεται στὴν μνήμη μου ἓνα βαρυσήμαντο γεγονός ποῦ ἐκφράζει τὸν Μακάριο σ' ὅλη τὴ μεγαλόπρεπη πορεία του μέσα στὶς δοκιμασίες καὶ στὶς θύελλες τοῦ ἀγώνα τῆς Κύπρου καὶ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἀξιοπρέπεια του καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ του φρόνημα σὲ μιὰ κρίσιμη καὶ ἀποφασιστικὴ στιγμή τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδας μας.

Ἀναφέρομαι στὴν περίοδο τοῦ Φεβράρη τοῦ 1972, ποῦ τὸ στρατιωτικὸ καθεστῶς τῆς Ἑλλάδας ἐτοίμαζε πραξικόπημα στὴν Κύπρο καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Μακαρίου ἀπὸ τὴν Προεδρία.

Πλησίαζε τὸ θράδι καὶ μερικοὶ Ὑπουργοὶ καὶ συνεργάτες τοῦ Μακαρίου μαζεμένοι γύρω του —στὸ Προεδρικὸ γραφεῖο μιλούσαμε καὶ ἀνταλλάσσαμε ἀπόψεις πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποφύγουμε τὸ πραξικόπημα.

Ὁ Μακάριος μὲ ἀποφασιστικότητα, μὲ ἡρεμὴ σκέψη, ἀδέσμευτος ἀπὸ πάθη καὶ μὲ μιὰ γαλήνη στὸ πρόσωπο, μιὰ γαλήνη στὴ ψυχὴ καὶ στὸ πνεῦμα ποῦ τὸν ἐξαύλωνε καὶ τὸν ἀνέβαζε στὸ ὕψος κάποιας ἀπρόσιτης κορυφῆς, μὲ φωνὴ ἐκφραστικὴ τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας του — μιᾶς ἀξιοπρέπειας ποῦ τῆς ἔμεινε αἰχμάλωτος σ' ὅλη τὴν πολυκύμαντη ζωὴ του — εἶπε μὲ τόλμη καὶ ἀρετή:

«Θὰ βαδίσω πρὸς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ. Ἐκεῖ θὰ μὲ θροῦν τὰ τάνγκς καὶ τὰ ὄπλα. Δὲν κρύβομαι καὶ δὲν φοβοῦμαι. Θὰ ἀντικρύσω τοὺς συνταγματάρχες καὶ τὰ ὄπλα

τους με τὸν Σταυρὸ στὸ στήθος. Ὁ Σταυρὸς εἶναι τὸ ὄπλο μου καὶ ὁ ὁδηγὸς τῆς ζωῆς καὶ τῆς πορείας μου».

Ἡ ἀπαλή, ἡ ἡρεμὴ, ἡ ἀποφασιστικὴ φωνὴ του, τὸ εἰλικρινὲς μείδιμα του, ἡ ἀπαστράπτουσα καὶ γλυκεῖα μορφὴ του ἔκλεισαν μετὰ τὰ πιὸ κάτω ἱστορικὰ λόγια τῆ συνάντησης.

Μετὰ τὸ σταυρὸ στὸ στήθος ὁ Μακάριος πορευόταν ὄρθιος στὴν ἱστορικὴ του ἀποστολή. Κάθε του πράξη ἦταν καὶ μιὰ συνάντηση μετὰ τὴν ἱστορία, ποὺ ἀφήνει ζωντανὰ τὰ δῆματά της στὴν αἱματόβρεκτη καὶ πονεμένη γῆ τοῦ νησιοῦ μας.

Πορεύθηκε μετὰ σταθερὰ δῆματα πρὸς τὸ ἱστορικὸ κτίριο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ἐκεῖ ὅπου πέρασε τὰ πιὸ ἀγωνιώδη, τὰ πιὸ ἀνήσυχα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἐκεῖ ὅπου ἀντίκρουσε ἀκόμη καὶ τὴν ἀπειλή τοῦ θανάτου μετὰ τὴν ἀξιοπρέπεια ἑνὸς γενναίου ἀγωνιστῆ.

Μέσα στὸ ἴδιο κτίριο ἔμελλε νὰ ἀφήσει καὶ τὴν τελευταία του πνοή.

Ὁ Μακάριος ἀφοῦ ἔδωκε ζωντανὸς στὸ λαὸ τοῦ ὅλο τὸν ἑαυτὸ του, ἱστορικὴ μνήμη τώρα καὶ φῶς, ἔρχεται νὰ κάνει ἄλλη μιὰ ἱερώτερη καὶ θαυότερη προσφορά: τὴν παράδοση τῶν ἀγώνων του. Μιὰ παράδοση ποὺ θὰ φωτίζει καὶ θὰ καθοδηγεῖ τὴν πορεία τῆς Κύπρου καὶ θὰ χαράσσει τὴν εὐδία τοῦ ἱστορικοῦ μας βίου.

Ἀπὸ τὰ βουνὰ τοῦ Κύκκου, ἐκεῖ ὅπου πέρασε τὰ πιὸ ἡσυχὰ καὶ ἡρεμα χρόνια του, ἀπ' ὅπου δραματίσθηκε τοὺς ἀγῶνες τοῦ λαοῦ του γιὰ ἐλευθερία καὶ δικαιοσύνη, θὰ ἀγγαντεύει τὸ μέλλον τῆς Κύπρου.

Μέσα στὴν ἡσυχία τῶν βουνῶν θὰ περάσει τὰ χρόνια τῆς νέας του ζωῆς, τὴν αἰωνιότητα. Ἐκεῖνα κέρδισαν μόνιμα τὸ κορμί του. Ἀλλὰ ἡ ἱστορικὴ μνήμη καὶ οἱ ψυχὲς τοῦ λαοῦ κέρδισαν τὸ πνεῦμα τῶν ἀγώνων του καὶ τὴν ἀδούλωση ψυχῆ του, τὸ φῶς καὶ τὴν παράδοσή του.

Μιὰ παράδοση ποὺ θὰ ἐκπέμπεται ἀπὸ ψηλά, ἀπὸ τὸ Θρονὶ τοῦ Κύκκου, καὶ θὰ κατευθύνεται πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις σὰν ἐπιταγὴ καὶ χρέος.

«Ὅλοι οἱ νεκροὶ ἀναπαύονται

μόνο ἐσύ, Πατέρα τῆς Κύπρου, ἀγρυπνᾷς

κι' ἀπ' τὸ χαράκωμα τοῦ τάφου σου ἀπὸ ψηλά

ἀγγαντεύεις τὸ λαὸ σου καὶ διαφεντεύεις τὴν μοῖρα του».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Ἐπιμετοδὸς Δικαιοσύνης.

Ο ΕΘΝΑΡΧΗΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ

Ο Έθναρχης Μακάριος, τὸν ὁποῖον τόσο ἀναπάντεχα καὶ πρόωρα ἀπώλεσεν ὁ Κυπριακὸς λαὸς, ἀποτελεῖ μιὰ ἀνεπανάληπτη ἱστορικὴ μορφή γιὰ τὸ νησί μας.

Ποτὲ κανένας Κύπριος στὴν μακραίωνη Ἱστορία μας δὲν κατάντησε τὴν καθολικὴ ἀγάπη καὶ ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου ὅσο ὁ Έθναρχης Μακάριος. Καὶ δὲν ὑπάρχει, ἐξ ἄλλου, σ' ὅλη τὴν Ἱστορία μας ἄνθρωπος ποὺ νὰ ἔχη ἀγαπήσει τόσο θαθεῖα καὶ τόσο ἀπόλυτα τὸν μεγαλομάρτυρα λαὸ μας ὅσο ὁ μεγαλόκαρδος ἡγέτης τοῦ Έθναρχης Μακάριος. Λαὸς καὶ ἡγέτης συνταυτίστηκαν. Ἀποτελοῦσαν ὁ ἡγέτης τὴν συνισταμένη τῶν λαϊκῶν πόθων καὶ ἐλπίδων καὶ ἀποτελοῦσαν ὁ λαὸς τὸ ἰσχυρὸν ἔρεισμα ἐνδυναμώσεως τοῦ ἡγέτη του. Ἦταν μιὰ ἀμοιβαία ἐμφύχωση, ἕνας ἀκατάλυτος δεσμὸς ἀλληλεξαρτήσεως. Μόνον ὅσοι ἔζησαν τὴν ἡμέρα τῆς κηδείας τοῦ Μακαρίου μποροῦν ν' ἀντιληφθοῦν αὐτὸν τὸν μοναδικὸ δεσμὸ ἀγάπης λαοῦ καὶ ἡγέτη. Δὲν ξέρω νὰ ὑπάρχη ἄλλο παράδειγμα στὴν παγκόσμια ἱστορία, ποὺ ἕνας δλάκερος λαὸς νὰ μείνη κεραυνόπληκτος ἀπὸ τὸ ἀγγελμα ἐνὸς θανάτου καὶ μὲ τόση συντριβὴ νὰ θρηγήσῃ ἕνα χαμό. Ὁ Τάφος Του στὸ Θρονὶ τῆς Παναγίας τοῦ Κύκκου ἔγινε ἱερὸ προσκύνημα. Εἶναι τόπος θανάτου καὶ πηγὴ ζωῆς, εἶναι τόπος προσκυνήματος ψυχῶν καὶ σωμάτων.

Τραγικὰ προνομιούχοι εἶναι ὅσοι ἔζησαν κοντὰ στὸν Μακάριο, ὅσοι τὸν ἔζησαν, ὅσοι τὸν ὑπηρετήσαν. Τὰ πεπερασμένα καὶ τὰ ἐφήμερα δὲν εἶχαν θέση στὴ ζωὴ Του. Ἦταν Ἐκεῖνος ὑπεράνω ὅλων, εἶχε ξεπεράσει τὰ ἀνθρώπινα, καὶ πατώντας στὴ γῆ ἀκουμποῦσε κι ἔψαυε τὰ κράσπεδα τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ πέρασμά Του ἀπὸ τὴν Κύπρο εἶναι σὰν ἕνα ὄνειρο, εἶναι μιὰ γραμμὴ ἀγῶνος καὶ φωτὸς καὶ καλωσύνης. Εἶναι Ἐκεῖνος αὐτὸς ποὺ ποὺ κανένα δὲν ἐβλάψε, ποὺ ὅλους ὠφέλησε ἢ προσπάθησε, ἔστω, νὰ ὠφελήσῃ.

Καὶ ἡ Κύπρος, ὡς σύνολον, εἶναι ἀθέβαιον ἂν ἔζησε ἄλλους χρόνους τόσο καλοὺς ὅσο οἱ χρόνοι τοῦ Μακαρίου. Ἡ μετὰστασή Του ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτο σὰ νὰ ἔρριξε ἕνα πέπλο σκιαῆς στὴ γῆ καὶ στὸ λαὸ μας. Ὅμως ὁ Μακάριος τιμοῦσε ἕνα σύνθημα, ποὺ τὸ ἄκουσε πρὶν εἴκοσι περίπου χρόνια. «Ἐπεράνω τῶν τάφων πρὸς τὰ ἔμπρὸς». Ἰσως αὐτὸ τὸ σύνθημα νὰ ἀποτελῇ μιὰ παρόριση καὶ μιὰ ὑποθήκη. Ἐπεράνω τοῦ τάφου τοῦ Μακαρίου πρὸς τὰ ἔμπρὸς ὅλος ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τῆς Κύπρου. Πρὸς τὰ ἔμπρὸς, γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν μεγάλων στόχων καὶ δραματισμῶν τοῦ αἰδίου Προέδρου Ἀρχιεπισκόπου καὶ Έθναρχου Μακαρίου.

ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ

13 Σεπτεμβρίου 1977.

ΜΝΗΜΕΣ ΚΟΝΤΑ ΣΤΟΝ ΜΑΚΑΡΙΟ

Δὲν ἤμουν καὶ οὔτε εἶμαι διατεθειμένος νὰ γράψω ὅτιδήποτε ἀφορᾶ εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἀθανάτου. Ἄλλοι λιγώτερον ἢ περισσότερον ἀρμόδιοι ἄς τὸν τοποθετήσουν μέσα στὰ ἱστορικὰ Του πλαίσια. Τώρα βρίσκομαι σὲ δύσκολη θέση γιὰτι ὁ φίλος μου Κύπρος Χρυσάνθης μοῦ ζήτησε νὰ δώσω μιὰν ἀνάμνηση μιᾶς ἴσως λιγώ-

γερο γνωστής πτυχής της πολύπλευρης προσωπικότητας Του άδικοχαμένου Μεγάλου της Κύπρου. Σε ένα τεύχος σαν το τωρινό της «Πνευματικής Κύπρου» που ο Κύπρος Χρυσάνθης με τόση αγάπη αφιέρωσε σ' Αυτόν, δέν μπορώ ν' άρνηθώ νά δώσω έστω και ένα άσήμαντο παρόν. Θα μου επιτρέψης, αναγνώστη μου, νά μπώ σέ θύμησες παλιές και μνήμες δικές μου που έχω ζήσει περιήφανα δίπλα Του στα τόσα μας ταξίδια. Έτσι ίσως νά μπορέσω νά σου δώσω μιάν εικόνα άμυδρή για τó τί ένοιωσε και σκέφτηκε για τίς τέχνες και τά γράμματα.

Ένα από τά πιό μακρινά μας ταξίδια μās θρήκε στο Σαντιάγο της Χιλής στα 1966. Με πρόσκλησι του έμπνευσμένου ήγέτη της χώρας Έντουάρντο Φρέυ, που πρώτος αποτόλμησε τήν γεωργική μεταρρύθμιση της Χιλής, φτάσαμε στον ώραιο και ιστορικό τόπο. Σε όλα Του τά ταξίδια, μα ιδιαίτερα στην Νότιο Άμερική, που ως τότε κανένας ήγέτης Έλληνας δέν πήγε ποτέ, φρόντιζε νά προσβάλλη παντού τó Έλληνικό πνεύμα και τόν Έλληνικό πολιτισμό. Σάν αποτέλεσμα αúτης της δράσης ήταν νά ιδρυθῆ έδρα τών Έλληνικών Γραμμάτων στο Πανεπιστήμιον του Σαντιάγο και νά κτισθῆ ένα μεγαλόπρεπο σχολείο με τó όνομα «Μακάριος ο Τρίτος». Άλλά σαν μιá υπέρτατη ένδειξη της θαθείας Του αγάπης για τούς ανθρώπους της, σκέψης και τών καλών τεχνών ζήτησε και επισκέφθηκε στο ταπεινό και φτωχικό του σπιτάκι τó Μεγάλο ποιητή της Χιλής Pablo Neruda που με δάκρυα στα μάτια μās καλοσύρισε και καλοτύχιζε τόν έαυτό του γιατί ó Θεός τόν αξίωσε νά δεχτῆ στο σπίτι του τόν Μεγάλο τού είκοστού αιώνα, όπως είπε στην φιλική και θερμή προσφώνησί του. Οί στιγμές ήταν πολú συγκινητικές και χαρήκαμε και δακρύσαμε μαζί. Όμως πάνω απ' όλα νοιώσαμε τήν άπέραντη Του αγάπη και συμπαράσταση για τόν πνευματικό κόσμο της ανθρωπότητας. Παντού τó σπινθηροδόλο πνεύμα Του σκορπούσε και μάζευε πνευματικές έμπειρίες.

Θυμάμαι ένα άλλο ταξίδι στην Ίνδια αúτη τή φορά. Ήταν στα 1961 κι ó μεγάλος ήγέτης της Ίνδιας Γιαθαχαράλ Νεχρού, φίλος παλιός και στενός συνεργάτης στους αγώνες του τήν στερέωση του κινήματος τών Άδασμεύτων, ζήτησε νά δεχτῆ στην χώρα του «τón άκάματο έργάτη της ειρήνης, τόν μεγάλο ήγέτη της πιό μικρής χώρας, τó σημασιόφορο της έλπίδας που γέμιζε με θάρρος και εγκαρτέρηση τίς καρδιές εκατομμυρίων ανθρώπων», όπως τόν αποκάλεσε στην προσφώνησί του ó Νεχρού σέ μιá συγκέντρωση στα κρásaπεδα του Κόκκινου Κάστρου στο Νέο Δελχί. Μισό εκατομμύριο άνθρωποι ήταν συγκεντρωμένοι εκεί. Μετά που αποτίσαμε φόρο τιμῆς στον σεμνό τάφο του Μαχάτμα Γκάντι, φύγαμε για τήν πανάρχαιη πόλη της Καλκούττας. Έκει πήγαμε για ένα άλλο προσκύνημα, πνευματικό αúτη τή φορά. Μιá επίσκεψη στο σπίτι του γίγαντα της Ίνδιάνικης Σκέψης και ποιήσεως, στο σπίτι του Ραμπιτρανάθ Ταγκόρ. Είναι τώρα, σαν ένα μοναστήρι του πνεύματος. Μεγάλοι ποιητές και φιλόσοφοι από όλο τόν κόσμο θρίσκονται μόνιμα εκεί στους διαδρόμους του μεγάλου σπιτιού. Όταν ή εΐδησι πως ó Μακάριος της Κύπρου θα επισκεπτόταν τó σπίτι διαδόθηκε στην Καλκούττα, δύο εκατομμύρια άνθρωποι — άπλοι άνθρωποι της καθημερινότητας ξεχύθηκαν στους δρόμους. Πρόσφεραν τήν αγάπη τους στο σύμβολο τών αγώνων της ανθρωπότητας για έλευθερία, δικαιοσύνη και ειρήνη, μα πάνω απ' όλα χαιρέτιζαν ένα πνευματικό καθοδηγητή που πήγαινε νά τιμήση τή μνήμη του μεγάλου, του ανεπανάληπτου Ταγκόρ. Όταν μπήκαμε στο σπίτι με θαθείά συγκίνηση προχώρησε πρώτος στο δωμάτιο που χρησιμοποιούσε για γραφείο ó μεγάλος ποιητής και στάθηκε για λίγα λεπτά σιωπηλός — μόνος. Προχώρησα κοντά Του και τότε άρχισε νά μου άπαγγέλλει ένα άπόσπασμα από τó έργο του Ταγκόρ «ó Έθνικισμός της Δύσεως». «Γνωρίζετε τó έργο του Ταγκόρ καλά», αποτόλμησα νά ψυθιρίσω άχνα. «Ναι», μου άπάντησε. «Αúτος και ó Γκάντι έδωσαν τήν έλπίδα για έλευθερία στον Ίνδικό Λαό». Οί τελευταίες λέξεις πνίγηκαν στις ζητωκραυγές του πλήθους που ήξερε μόνο μιá λέξη στη γλώσσα του τόπου μας, μιá λέξη που μάγευε όλους παντού

«Μακάριος, Μακάριος». Τὴν ἄλλη μέρα τὴν πέρασε σχεδὸν ὀλόκληρη στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Καλκούττας πού εἶναι ἡ μεγαλύτερη καὶ πλουσιώτερη τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκεῖ βρίσκονται καὶ τὰ πιὸ παλιὰ χειρόγραφα πού γράφτηκαν ποτὲ ἀπὸ ἄνθρωπο. Ἦταν γι' Αὐτὸν ἓνα δάπτισμα σὲ μιὰ μυστηριακὴ κολυθῆθρα κι' ἀναδύθηκε σὲ κόσμοι ἀπόκοτους καὶ θαθεῖα μεταφυσικούς. Ἐκείνες τὶς στιγμὲς στὴν Καλκούττα ἔγινε μιὰ σύνθεση θρησκευτικότητας καὶ μυστικισμοῦ. Αὐτὸ τὸ ἔνοιωσα στὸν περίπατο μας στὰ σπήλαια τῆς Ἀτζάντα καὶ τῆς Ἐλεφάντα πού βρίσκονται ἀνάμεσα στὰ πανάρχαια μνημεῖα τοῦ Κρίσνα καὶ τῶν Ρά, οἱ Γκούρου οἱ μεγάλοι σωπηλοὶ δασκάλοι τῆς Νιρβάνας.

Στὰ 1968 ὁ Πάπας Παῦλος κάλεσε τὸν Πρωκαθήμενον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα σὲ ἐπίσκεψη. Ἦταν ἡ πρώτη ἐπίσκεψη Ἀρχιεπισκόπου τῆς Κύπρου στὸν Πάπα μετὰ ἀπὸ 700 περίπου χρόνια. Ἡ τελευταία φορὰ ἦταν ὅταν οἱ Φράγκοι πάτησαν τὸ νησί καὶ καταδιώξαν σκληρὰ τὴν Ὀρθόδοξη ἔκκλησία, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Κύπρου πῆγε στὴ Ρώμη γιὰ νὰ διαμαρτυρηθῆ στὸν Πάπα. Ὅμως διώχθηκε τότε μὲ δάναυσο τρόπο. Πόσο ἀλήθεια διαφορετικὴ πού ἦταν ἡ ἐπίσκεψή μας τὸ 1968. Ὁ Πάπας μᾶς δέχθηκε στὸ καλοκαιρινό του παλάτι Καστέλ Γκαντόλφο. Τὴν ἐπομένῃ ἔδωσε ὁδηγίες καὶ ἄνοιξαν τὶς πύλες τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὴν «Καπέλλα Σιστίνα» πού ζωγράφισε ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος γιὰ νὰ τὴν ἐπισκεφθοῦμε μόνοι ἐμεῖς σὲ ἰδιαίτερη ἐπίσκεψη. Ἦταν γιὰ τὸν Θρησκευτικὸ Ἠγέτη τῆς Κύπρου μιὰ μεγαλόπρεπη μυσταγωγία καὶ μιὰ ἀκόμα τιμὴ. Νὰ ἀπολαύσῃ μόνος του ἀνενόχλητος ἐπὶ πολλὰς ὥρες τὰ τόσα ἀριστουργήματα τῆς Τέχνης τῆς Ἀναγέννησης. Μὰ ἰδιαίτερα τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελο. Δὲν θὰ ξεχάσω πού στάθηκε ἐκστατικὸς μπροστὰ στὴν Ριετά πού ἦταν ἤδη θρυμματισμένη ἀπὸ τὸν μανιακὸ ἐπισκέπτη πού προσπάθησε νὰ καταστρέψῃ μὲ ἓνα λαστὸ τὸ ἀριστοῦργημα αὐτὸ τῶν αἰώνων. Ὁ Πρίγκηπας τῆς Ἐκκλησίας στεκόταν μὲ τόση ταπεινοφροσύνη μπροστὰ στὴν Πιετά καὶ ἔβλεπε ζωγραφισμένη στὸ πρόσωπό Του τὴν πραότητα καὶ τὴν ἀπόλυτη γαλήνη πού προκαλεῖ ἓνα ἀριστοῦργημα. Πόσο θαθεῖα ἐθρήσκευε χωρὶς νὰ μᾶς φέρῃ νὰ δύσκολη θέση. Ποτὲ δὲν ἐπέβαλλε τὶς σκέψεις Του, μόνο μᾶς ἔκανε κοινωνοὺς τῶν δικῶν Του νοημάτων. Δὲν μοιραζόταν τὶς σκέψεις Του γιατί ἦταν μοναχικὴ ψυχὴ.

Πετάγεται καὶ πάλιν ἡ σκέψη στὴν Εὐρώπη. Εἴμαστε στὸ 1962. Τούτῃ τῇ φορὰ στὸ Μόναχο. Γνωρίζοντας τὴν ἀγάπη Του γιὰ τὴν μουσικὴ, ὁ Καγκελλάριος Ἀντενάουερ παρακάλεσε τὶς Ἀρχὲς τοῦ Μονάχου νὰ ὀργανώσουν μιὰ μουσικὴ βραδιὰ γιὰ νὰ τιμήσουν «τὸν ἐμπνευσμένον καὶ θαρραλέον πρωταγωνιστὴν τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Εἰρήνης στὸν Κόσμο», ὅπως τὸν ἀποκάλεσε στὴν προσφώνησή του στὴν Βόννη ὁ Ἀντενάουερ. Καὶ ἔτσι στὸ μικρὸ ἀλλὰ ἱστορικὸ Λευκὸ Θέατρο τοῦ Μονάχου «Ποῦπε Τεάντερ» δόθηκε μιὰ μουσικὴ μυσταγωγία ἀπὸ τοὺς καλύτερους σολίστες τῆς Γερμανίας μὲ ἔργα Μπάχ — Μότσαρτ — Μπετόβεν. Ἐκεῖ ἔγινε κάτι τὸ ἀξέχαστο. — Μπήκαμε στὸ Βασιλικὸ Θεωρεῖο καὶ ἡ συνοδεία μας στὰ διπλὰνὰ θεωρεῖα. Ἦταν μισοσκόταδο. Μόνο τὴν ὀρχήστρα φώτιζαν οἱ προβολεῖς. Ἀρχισε ἡ θεῖα μουσικὴ τοῦ Μπάχ μὲ κλαβενσὲν καὶ ὀρχήστρα. Ὅταν ἀναψαν τὰ φῶτα ἴδαμε ὅτι εἴμαστε μόνοι στὸ θέατρο μὲ τοὺς συνοδοὺς μας, τὸν Πρωθυπουργὸ καὶ τοὺς ἀνώτατους πνευματικοὺς ἐκπροσώπους τῆς Βαυαρίας. Αὐτὸ ἦταν τὸ ἔθιμο τῶν Βασιλιάδων τῆς χώρας στὰ παλιὰ χρόνια γιὰ νὰ τιμήσουν τὸ Μεγάλο τους Ἐένο. Ἔτσι τίμησαν οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τὸν Ταπεινὸ γιὸ τῆς Κύπρου. Πόση περηφάνεια γέμισε τὶς ψυχὲς μας γιὰ τὸ μικρὸ μὰ δοξασμένο νησί μας πού τὸ πρόβαλε Αὐτὸς παγκόσμια.

Πρὶν τελειώσω τούτῃ τῇ σύντομῃ ἀναδρομῇ θέλω νὰ πᾶμε γιὰ μιὰ στιγμὴ στὸ Λένινγκραδ. Εἶναι 1972, ὁ Ποιμὴν στέφεται Πατριάρχης πασῶν τῶν Ρωσῶν. Βρισκόμαστε στὴ Μόσχα γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ μιὰ ἐπίσημη ἐπίσκεψη μαζί. Μετὰ τρεῖς μέρες στὸ Κρεμλίνο ὅπου γιὰ χάρη Του προετοίμασε καὶ παρουσίασε τὸ Μπολτσόι ἓνα

καινούργιο έργο από την Έλληνική μυθολογία τον «Ίκαρο», πήγαμε στο Λένινγκραδ για να έπισκεφθούμε μαζί με τόσα άλλα και τὸ μοναδικὸ ἴσως στὸν κόσμον, στὸ εἶδος του, Μουσεῖο «Έρμιτάζ». Μιὰ ὁλόκληρη μέρα ἀνεδοκατεβαίναμε σκάλες, περιεργαζόμαστε σάλες γεμάτες ἀπὸ Τισανούς, Ντὰ Βίνσι, Ραφαέλλο. Ἐπειτα σάλα Ρέμπραντ, Ροῦννες, Βάν Ντάυκ, Βάν Γκόγκ, Ἐλ Γκρέκο, Πικασσό, — χιλιάδες ζωγραφιές, χιλιάδες ἀγάλματα, ταπετσαρίες, ἄλλα ἔργα τέχνης ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμον. Σὲ μιὰ στιγμή γυρνᾶ καὶ μοῦ λέει: «Καὶ ἂν δὲν πάη κανεὶς πουθενὰ ἄλλοῦ αὐτὴ ἢ ἐπίσκεψη σοῦ δίνει μιὰ εἰκόνα ὁλοκληρωμένη γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρώπου στὸν τομέα τῆς τέχνης ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση μέχρι τώρα». Ἦταν πραγματικὰ γεμάτη ἡ ψυχὴ του ἀπὸ αὐτὴ τὴν τόσο πλατειὰ γνωριμία του με καλλιτέχνες πανανθρώπινους. Ὅτι δὴποτε εἶχε πανανθρώπινη προέκταση καὶ διάσταση στὶς τέχνες καὶ τὰ γράμματα Τὸν συγκινοῦσε βαθειά. Ἔτσι λάτρευε τὸ Ἀρχαῖο Θέατρο — τὸν Σαίξπηρ — τὸν Τσέχωφ, τὸν Λόρκα, τὸν Μπρέχτ, καὶ τὸσους ἄλλους. Εἶδαμε μαζί πολλά θεατρικὰ ἔργα. Ὅχι μόνο ἀγαποῦσε βαθειά τὸ Θέατρο ἀλλὰ τὸ ὑποστήριζε με θερμὸ ἔνδιαφέρον καὶ εἶχε πάντοτε τὸ γραφεῖο Του ἀνοικτὸ γιὰ τοὺς ἠθοποιούς. Θυμᾶμαι ὅταν στὴν τηλεόραση πέρασε κάποτε ἡ ἐξαιρετικὴ σειρά θεατρικῆς ἀναμνήσεως καὶ εἶχα τὴν τύχη νὰ ξαναζωντανέψω με παλιούς καὶ νέους συναδέλφους μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ ἔπαιζα ὅταν νεαρὸς εἶχα κτααπιαστῆ σοβαρὰ με τὸ Θέατρο, με εἶδε τὴν ἐπομένη καὶ μοῦ εἶπε: «Εἶδα στὴν τηλεόραση ποὺ ἔπαιζες τίς παλιές σου ἐπιτυχίες. Πόσο τυχερὸς ἦσουνα ποὺ σὲ μιὰ καμπὴ τῆς ζωῆς σου καταπιάστηκες με τὸ Θέατρο». Τὸ εἶπε τόσο νοσταλγικά.

Κάθε πνευματικὴ κίνησι στὸν τόπο μας καὶ ἔξω ἀπ' αὐτὸν ἀκόμη, εὑρίσκει πάντοτε συμπαραστάτη θερμὸ καὶ φίλο ἀκριβὸ Τὸν ἀξέχαστο μας Πνευματικὸ Πατέρα. Μ' αὐτὴ Του τὴν ιδιότητα Τὸν χαιρετῶ σήμερα σὰν ἀγναντεύη ἀπὸ ψηλὰ ἐμᾶς τὰ ταπεινὰ κι' ἀπορφανισμένα παιδιὰ Του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΕΛΑΓΙΑΣ

Γ. Διευθυντῆς Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν

Β' Ένότητα

ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΜΝΗΜΗ

Τῆς Γῆς ἡ σφαῖρα ὀλόκληρη εὐώδιασε λιβάνι
 κι ἀνθισε δαφνολούλουδα, νὰ πλέξουνε στεφάνι
 γιὰ τὸ μεγάλο Ἀγωνιστῆ, πού, σὰν ὑπέρλαμπρο ἄστρο,
 μέσα στῆς Κύπρου τοῦ ἔδωσε τὸ ματωμένο Κάστρο.
 Γιὰ τὸ μεγάλο Ἀγωνιστῆ τοῦ ὠραίου στίβου, ἔπου
 εἴμησε καὶ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τ' ὄνομα τοῦ Ἀνθρώπου
 φηλὰ κρατώντας τὴν ἱερὴ τῆς Λευτεριάς Σημαία
 φηλὰ καὶ τὴν Ἑλληνικὴ ριπίζοντας Ἰδέα!
 Ἐνσαρκωτῆς ἰδανικῶν, ἐμψυχωτῆς ἐλπίδων
 ποῦ στῶν αἰώνων τὴ ροὴ καὶ τῶν χιλιετηρίδων
 θεμέλιωσαν πολιτισμοὺς ἀνώτερης οὐσίας
 καὶ μὲ θριάμβων τρόπαια καὶ μὲ θωμοὺς θυσίας.
 Μεγάλων παραδόσεων Ἀρχιερεὺς μεγάλος
 τὸ μεγαλεῖο ἀνάστησε τῆς Κύπρου καὶ τὸ κάλλος!
 Ἦταν ὠραία καὶ λαμπρὴ, σὰν ἥλιος ἀνατείλας,
 τοῦ Μακαρίου ἡ Κύπρος πρὶν τὴν κρεουργήσῃ ὁ Ἀττίλας!
 Ὅνειρο μέγα, πόθος τοῦ καὶ μόχθος τοῦ ἔσο ζοῦσε,
 τὴν Κύπρο, ἦταν, ἐλεύθερη νὰ ἰδῇ νὰ ξανανθοῦσε...
 Αὐτὴ στερνὴ τοῦ ἦταν εὐχὴ — σ' ἐμᾶς τῶρ' ἀπομένει,
 συσπειρωμένοι, ὁμόψυχοι καὶ συναδερφωμένοι,
 μὲ πίστη συνεχίζοντας τὸν ἱερὸ τοῦ ἀγῶνα
 ἐλεύθερη νὰ ὑψώσουμε τὴν Κύπρο στὸν αἰῶνα!
 Καὶ μιὰ παγκόσμια ἰαχὴ χαρμόσυνα νὰ ἠχῆσῃ
 τριγύρω ἀπὸ τὸν Τάφο τοῦ: Μακάριε, ἔχεις νικήσει!

Γ. ΑΘΑΝΑΣ
 τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Ναύπακτος — Αὐγούστος 1977

ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΟΥ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Ὁ ἀγαπητὸς φίλος Κύπρος Χρυσάνθης μὲ κάλεσε νὰ συμβάλω, μ' ἓνα δοκίμιο, στὸ τεῦχος τῆς «Πνευματικῆς Κύπρου», πού ἀποφάσισε νὰ ἀφιερῶσει στὴ μνήμη τοῦ μεγάλου Νεκροῦ. Μοῦ πρότεινε, εἰδικώτερα, νὰ ἀναπολήσω τὴν ἐπίσκεψή μου στὴν Κύπρο τὸ φθινόπωρο τοῦ 1966. Ἄν μοῦ ζητοῦσε νὰ μιλήσω γενικὰ γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Μακαρίου, θὰ τοῦ ἀπαντοῦσα, ὅτι μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐκμανθῶ τὴν ἐπιθυμία του. Στὰ λίγα λόγια, πού βγήκαν ἀπὸ τὴν καρδιά μου, ὅταν ἔφθασε στὴν Ἀθῆνα ἡ συνταρακτικὴ εἴδηση τοῦ θανάτου του, δὲ θὰ μπορούσα νὰ προσθέσω σήμερα ἄλλα. Τὰ περισσότερα λόγια θὰ λιγότευαν τὸ νόημα, πού ἡ καρδιά

μου είχε περικλείσει στα λίγα τῆς ὥρας ἐκείνης. Ἄλλὰ στήν εἰδική πρόταση, πού μου ἔκαμε ὁ φίλος ποιητής, θά προσπαθήσω νά ἀνταποκριθῶ.

Ἐφθασα στή Λευκωσία, ὕστερα ἀπό πρόσκληση τοῦ Μακαρίου, στα τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 1966. Ἦμουν τότε, ἀρχηγός κόμματος, τοῦ ἐνός ἀπό τὰ δυο μεγαλύτερα κόμματα τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλὰ, ὅταν ἀντίκρυσα τή γῆ τῆς Κύπρου, αἰσθάνθηκα τήν ἀνάγκη νά ἀποβάλω τήν ιδιότητα αὐτή. Τό ἐτόνισα στό λόγο, πού εἶχα τήν τιμὴ νά ἀπευθύνω πρὸς ὄσους συγκεντρώθηκαν μπροστά στό Δημαρχεῖο. Καί ἔγινα πιστευτός. Αὐτό μὲ συγκίνησε βαθύτατα. Ὅλες οἱ ἐφημερίδες τῆς Λευκωσίας ἐδημοσίευσαν, τὴν ἄλλη μέρα, τὸ λόγο μου. Καμμιά δὲν ἀμφισβήτησε, οὔτε μ' ἔναν ἐλάχιστο ὑπαινιγμό, τὸ ὑπερκομματικὸ πνεῦμα, πού — σὰν ἱερὸ ρίγος — μὲ ἐκυρίευσε στήν πρώτη ἐκείνη ἄμεση ἐπικοινωνία μου μὲ τὸν Ἑλληνοκυπριακὸ Λαό. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νά προσθέσω, ὅτι πάντοτε ζοῦσε μέσα μου — ἀλλὰ συμπιεσμένο καὶ κάπως ὑπόδουλο — τὸ ὑπερκομματικὸ πνεῦμα. Ὅταν, ὅμως, ἐφθασα στήν Κύπρο, τὸ αἰσθάνθηκα νά ἀπελευθερώνεται, ὅπως εἶχε ἀπελευθερωθεῖ ἄλλοτε (ἀπὸ τὸ Νοέμβριο 1940 ὡς τὸν Ἀπρίλιο 1941) στα ὁρειοηπειρωτικὰ καὶ ἀλδανικὰ βουνά.

Ἄλλὰ ἦταν καὶ ἠθικὸ χρέος μου, ὅταν ἐφθασα στήν Κύπρο τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1966, νά λησμονήσω, ὅτι ἐκπροσωποῦσα ἓνα ἀπὸ τὰ ἐλλαδικὰ κόμματα. Μὲ εἶχε προσκαλέσει ὁ Μακάριος. Ἐπρεπε νά σέβασθῶ τὸ γεγονός αὐτό. Δὲν μὲ εἶχε προσκαλέσει ὡς ἀντίπαλο ἄλλων κομμάτων. Μοῦ εἶχε κάμει, προσκαλώντας με, μιὰ μεγάλη τιμὴ. Θά δειχνόμουν ἀνάξιος τῆς τιμῆς αὐτῆς, ἂν ἐπιχειροῦσα νά ἀντιλήσω κομματικὰ ὀφέλη ἀπὸ τὴν πρόσκλησή του καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκάρδια ὑποδοχή, πού μοῦ ἐπιφύλαξε.

Μὲ ἐφιλοξένησε στὸ Προεδρικὸ Μέγαρο, πού ἦταν τότε ὄρθιο καὶ δὲν τὸ εἶχαν ἀκόμα γκρεμίσει — πράγμα ἠθικὰ καὶ λογικὰ ἀσύλληπτο — χέρια σταλμένα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὑστερα ἀπὸ τὸ λόγο, πού ἐξεφώνησα, μὲ ὑποδέχθηκε ὁ Μακάριος στήν εἴσοδο τοῦ Προεδρικοῦ Μεγάρου. Εἶχε βραδιάσει. Τὸ βράδυ ἐκεῖνο ἐμείναμε μόνοι. Ἐδειπνήσαμε. Πέρασαν τὰ μεσάνυχτα καὶ ἐξακολουθοῦσαμε νά συζητοῦμε. Οἱ ὥρες ἐκεῖνες ἦταν γιὰ μένα ἀποκαλυπτικές. Εἶχα γνωρίσει τὸν Μακάριο γιὰ πρώτη φορά γύρω στὸ 1953. Καὶ εἶχαμε, ἀπὸ τότε, συναντηθεῖ καὶ συνομιλήσει πολλές φορές. Ἄλλὰ μόνο τὴν πρώτη ἐκείνη νύχτα τῆς διαμονῆς μου στήν Κύπρο ἀποκαλύφθηκε στὰ μάτια μου ὁ Μακάριος σὲ ὁλόκληρο τὸ γαλήνιο μεγαλεῖο του.

Μοῦ μίλησε γιὰ τὰ παιδικὰ του χρόνια, γιὰ τὶς σκληρὲς ἐμπειρίες τῆς νεανικῆς του ζωῆς, γιὰ τὶς τραχύτερες ὥρες τῶν σπουδῶν του στὶς Ἑνωμένες Πολιτείες. Ἡ ἀναδρομὴ στὸ παρελθὸν τὸν ὀδήγησε καὶ στήν πρόσφατη, τότε, δεκαπενταετία τῶν μεγάλων ἐθνικῶν εὐθυνῶν του. Ἀνασκοπήσαμε μαζὶ τὴν περίοδο αὐτή, πού εἶχε συνδεθεῖ καὶ μὲ κάποιες δικές μου εὐθύνες, ἀλλὰ τὸν ἀφήκα νά μιλάει προπάντων ἑκεῖνος. Στάθηκε ἰδιαίτερα στὶς διαπραγματεύσεις του μὲ τὸν στρατάρχη Χάρντινγκ. Πολλοὶ λένε σήμερα, ὅτι χάθηκε τότε ἡ εὐκαιρία γιὰ μιὰ ὁμαλή — πολυχρόνια, ἀλλὰ βέβαιη — μετάβαση ἀπὸ τὸ ἀποικιακὸ καθεστῶς στήν αὐτοδιάθεση τοῦ Κυπριακοῦ Λαοῦ. Ἄν συμφωνοῦσε, ὅμως, ὁ Μακάριος μὲ τὸ σχέδιο Χάρντινγκ, οἱ περισσότεροι, στήν Κύπρο καὶ στήν Ἑλλάδα, θά ἐκράυγαζαν, ἀπὸ τὸ ἀνετο καὶ ἀνεύθυνο θεωρεῖο τοῦ ὑπερπατριώτη, ὅτι προδόθηκε ἡ μεγάλη ἰδέα, ἡ αὐτοδιάθεση, ἡ Ἑνωσις. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὰ σήμερα, τραγικὸς ἱστορικὸς στίβος γιὰ ὄσους τάσσονται νά διαχειρισθοῦν τὶς τύχες του. Κινδυνεύουν ἀδιάκοπα νά ὀνομασθοῦν προδότες. Μπορεῖ, βέβαια, τὸ σχέδιο Χάρντινγκ νάταν παγίδα. Ἡ Μεγάλῃ Βρετανία ἦταν ἀκόμα ἀγκιστρωμένη — μὲ πείσμα, πού δὲν ἔδειχνε παρὰ τὴν ἀδυναμία της — στή δική της μεγάλη ἰδέα, στήν ἀποικιακὴ αὐτοκρατορία της, πού εἶχε οὐσιαστικὰ διαλυθεῖ. Ἄλλὰ παγιδεύονται συχνὰ καὶ ὅσοι στήνουν παγίδες.

Μάταιο καὶ ἀχάριστο εἶναι τὸ ἔργο τῆς ἀνακατασκευῆς — ἢ μετασκευῆς — τετελεσμένων ἱστορικῶν ἐξελίξεων μὲ θεωρητικὲς ὑποθέσεις, πού μᾶς κάνουν νά ἀλ-

λάζουμε ἐκ τῶν ὑστέρων ἔγαν ἀπὸ τοὺς κρίκους τῆς ἀλυσίδας τῶν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν. Δὲν ξέρουμε, λοιπόν, ἂν χάθηκε πραγματικά μιὰ εὐκαιρία στοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1956. Γνωρίζουμε ὅσα ἔγιναν. Ὁ Μακάριος δὲν συμφώνησε τελικὰ μὲ τὸ σχέδιο Χάρντινγκ καὶ πήρε τὸ δρόμο πρὸς τὶς Σευχέλλες, ἐνῶ στὴν Κύπρο φούντωσε ὁ ἐπικὸς ἀγώνας τῆς ΕὐΟΚΑ, τῆς γνήσιας, μοναδικῆς καὶ ἀνεπανάληπτης, πού δὲν χρειάζεται τὴν ἔνδειξη «Α». Μοῦ μίλησε πολὺ ὁ Μακάριος, τὴν ἀλησμόνητη πρώτη νύχτα τῆς διαμονῆς μου στὴ Λευκωσία, γιὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ καὶ γιὰ ὅσα ἐπακολούθησαν. Μποροῦσαν ἢ δὲν μποροῦσαν νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ συμφωνίες Ζυρίχης καὶ Λονδίνου; Ἦταν, τάχα, δυνατὴ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1959 ἡ συνέχιση τοῦ ἀγῶνα τῆς ΕὐΟΚΑ, δηλαδή μποροῦσε νὰ συνεχισθεῖ ὁ ἀνεφοδιασμός της σὲ πολεμικὸ ὕλικό; Καὶ ποιά θάταν, ἂν μποροῦσε νὰ συνεχισθεῖ ὁ ἀγώνας, ἡ τελικὴ ἔκβασή του; Τί θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε κάμει στὴν Ἑλλάδα μιὰ κυβέρνησις, πού θὰ τὴν ἀπάρτιζαν ὅσοι κατέκριναν τὴν κυβέρνησις Καραμανλῆ; Τί θὰ ἔκαναν οἱ ἐπικριτὲς — καὶ εἰδικώτερα οἱ ὀβρισιτὲς — τοῦ Μακαρίου, ἂν ἦταν αὐτοὶ στὴ θέση του;

Ἔλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα τὰ ἐξετάσαμε τὴ νύχτα ἐκείνη τοῦ φθινοπώρου 1966, ἀλλὰ κάθε ἀπάντησις, πού ἐπιχειρήσαμε νὰ δώσουμε καὶ πού ἀλλοίωσε ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν πορεία τῶν τετελεσμένων ἱστορικῶν γεγονότων, κινήθηκε στὴ θολὴ σφαῖρα ἀνεδαφικῶν ὑποθέσεων. Καὶ προχωρήσαμε καὶ σὲ ἄλλα ἐρωτήματα. Ἦταν, τάχα, ὁ Δεκέμβριος τοῦ 1963 ἀποτέλεσμα ἀναγκαῖο καὶ ἀναπόφευκτο τῆς λειτουργίας ἐνὸς δυσεφάρμοστου Συντάγματος; Καὶ τὸ «θερμὸ» καλοκαίρι τοῦ 1964 μποροῦσε, τάχα, νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ ριζικὴ λύσις; Τὸ πρόβλημα αὐτὸ τὸ εἶχαμε ἐξετάσει ὁ τότε πρωθυπουργὸς Γεώργιος Παπανδρέου καὶ ἐγώ, ὡς ἀρχηγὸς τῆς «μεῖζονος ἀντιπολιτευσεως», σὲ μιὰ πολὺωρη δραματικὴ σύσκεψις, πού μὲ πρόεδρο τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνο ἔγινε στὰ Ἀνάκτορα τῶν Ἀθηνῶν μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα — παρὰ τὶς κοιμματικὰς ἀντιθέσεις μας — ἔθνικῆς ἀρμονίας καὶ ἀλληλεγγύης. Ἡ ριζικὴ λύσις ἦταν ἀδύνατη, ἀλλὰ ἡ Κύπρος, τὸ καλοκαίρι ἐκεῖνο, θωρακίσθηκε μὲ ἰσχυρὲς ἐλλαδικὲς δυνάμεις, πού θὰ καθιστοῦσαν ἀδύνατη τὴν πραγματοποίησι μιᾶς τουρκικῆς εἰσβολῆς.

Ἢταν, οὕτως, ὅταν συζητούσαμε ὅλα αὐτὰ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1966, δὲν μποροῦσαμε, οὔτε ὁ Μακάριος, οὔτε κ' ἐγώ, νὰ προβλέψουμε ὅσα δεῖνὰ σημειώθηκαν στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Κύπρο ὕστερα ἀπὸ τὶς 21 Ἀπριλίου τοῦ 1967. Στὰ τέλη Νοεμβρίου καὶ στὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου ἐκείνου ζοφεροῦ ἔτους, ἡ Ἀθήνα τῶν «συνταγματάρχων» δέχθηκε νὰ ἀποσύρει, κάτω ἀπὸ συνθήκες ταπεινωτικὰς, τὶς ἐλλαδικὲς (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀλιγάριθμη ΕΛΔΥΚ) στρατιωτικὲς δυνάμεις. Θὰ δεχόταν, μάλιστα, ἀκόμα καὶ τὴ διάλυσι τῆς Ἑλληνοκυπριακῆς Ἐθνοφρουρᾶς, ἂν δὲν εἶχε προβάλλει ὁ Μακάριος ἐπίμονη καὶ υπερήφανη ἀρνήσι στὸν Ἀμερικανὸ μεσολαβητὴ, τὸν σημερινὸ ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν ΗΠΑ. Ἀπὸ τότε ὡς τὶς 15 καὶ ὡς τὶς 20 Ἰουλίου 1974, ἡ Κύπρος ὑπῆρξε τὸ τραγικὸ θῦμα τῆς παρανοικῆς πολιτικῆς ἐκείνων, πού εἶχαν σφετερισθεῖ θίαια τὴν ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα. Στὰ χέρια τους, ἡ Μητέρα Ἑλλάς ἔγινε Μήδεια. Πότε θὰ μᾶς τὸ συγχωρήσουν αὐτοὶ οἱ ἀδελφοὶ μας τῆς Κύπρου, πού — ὅσο καὶ ἂν θέλουν καὶ προσπαθοῦν νὰ διαχωρίσουν τὶς εὐθύνες τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀπὰ τοὺς «συνταγματάρχες» — δὲν εἶναι εὐκολο νὰ λησμονήσουν, ὅτι τὸ μεγάλο κακὸ ἦρθε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα;

Ἢταν, ὅταν ἐξαγαγρίσω, ὅμως, στὴ νύχτα τοῦ Σεπτεμβρίου 1966. Ὁ Μακάριος ἂν καὶ ἤξερε, ὅτι ὁ ἀγώνας θάταν μακρὸς καὶ πολὺ δύσκολος, ἔκλεισε τὴ συνομιλία μας μὲ τὸ γαλήνιο χαμόγελο μιᾶς συγκρατημένης αἰσιοδοξίας. Τὸ χαμόγελο αὐτὸ — ποτὲ πικρὸ — χάραξε στὰ χεῖλη του ὡς τὴν χαραυγὴ μιᾶς μελλοντικῆς καλῆς ἡμέρας. Ἢταν, ὅταν συγκρατήσουμε στὴ μνήμη μας ὡς πηγὴ ἐλπίδας γιὰ τὸ μέλλον.

Ἢταν, ὅταν ἐπίσκεψή μου στὴν Κύπρον τὸ φθινόπωρο τοῦ 1966 δὲν κράτησε παρὰ λίγες ἡμέρες. Ἀλλὰ εἶχε φροντίσει ὁ Μακάριος νὰ πολλαπλασιασθοῦν βιωματικὰ οἱ ὄρες

τῶν λίγων ἐκεῖνων ἡμερῶν. Ἦρθα σέ ἐπικοινωνία μὲ ὄλα τὰ πολιτικά κόμματα, μὲ ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις, μὲ τὸν πνευματικό κόσμο τῆς Λευκωσίας, μὲ τὴ νεολαία τῶν σχολείων, μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ. Ἐπισκέφθηκα τὴν Ἀμιόχωστο, τὴ Λάρνακα, τὴ Λεμεσό, τὴν Πάφο, τὴν Κυρήνεια. Σταματοῦσαν κάθε τόσο τὸ αὐτοκίνητό μου οἱ κάτοικοι καὶ οἱ μαθητὲς τῶν σχολείων τῶν ἐνδιάμεσων κωμπούλεων καὶ χωριῶν. Ὅταν κατευθυνόμουν ἀπὸ τὴ Λεμεσό στὴν Πάφο, σταματήσαμε στὸν ὄρμιο τῆς Ἀφροδίτης. Ἐνα ἐλικόπτερο προσγειώθηκε. Ἦταν ὁ Μακάριος, ποῦ ἤθελε νὰ μὲ ὀδηγήσει ὁ ἴδιος στὴν Πάφο, στὸ ὄρητήριο τῆς ἱστορικής πορείας του. Στὸ Κτῆμα εἶχαν συγκεντρωθεῖ οἱ κάτοικοι. Μὲ παρουσίασε ὁ Μακάριος, ἐκφωνώντας ἕνα σύντομο λόγο. Ὑστερα μίλησα ἐγώ. Ὑποσχέθηκα, σφίγγοντας μπροστά στὰ συγκεντρωμένα πλήθη τὸ δεξί του χέρι, ὅτι θὰ βαδίσουμε μαζί, μὲ πίστη καὶ αἰσιοδοξία, ὅσο δύσβατος καὶ ἂν θὰ εἶναι ὁ δρόμος τῶν νέων ἀγῶνων. Οἱ περιστάσεις (ἡ ἐφτάχρονη δικτατορία) δὲν μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἐκπληρώσω τὴν ὑπόσχεσή μου παρά μόνο ἀπὸ μακριὰ καὶ σὲ ἐλάχιστο βαθμό. Ἀλλὰ ὄλοι μποροῦμε καὶ τώρα καὶ στὸ μέλλον νὰ συμβαδίσουμε μὲ τὸ πνεῦμα του καὶ νὰ ἀνανεώσουμε, ἔτσι, τὴν πίστη καὶ ἀποφασιστικότητά μας.

Ἀθήναι, 24 Αὐγούστου, 1977.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΟΠΟΥΛΟΣ
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Μ Α Κ Α Ρ Ι Ο Σ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ἘΘΝΑΡΧΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1860 ὁ Καθούρ, ὁ μεγάλος πολιτικός καὶ πρωτεργάτης τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐνιαίου Ἰταλικοῦ Κράτους, εἶπε στὸν δικό μας Τερτσέτη — γράφει ὁ Τερτσέτης: «Ὁ τόπος σας ἔχει καὶ ἕνα ἄλλο ἀνεκτίμητο εὐτύχημα... τὸ Ἰερατεῖον σας συμβοηθεῖ τὸ ἔθνος...».

Αὐτοὶ οἱ θαρεῖς σὲ σημασία λόγοι ἐνὸς ἀπαράμιλλου μαχητῆ ἐθνικῶν ἀγῶνων, μοῦ ἔρχονται ὀλοζώντανοι στὸν νοῦ, τὴν ὥρα ἐτούτη τὴν πικρὴ ἔπου θέλω νὰ προσθέσω μὲ τὴ σειρά μου μερικά λόγια γιὰ τὸν Ἐθνάρχη ποῦ ἀγωνίστηκε «τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν» ὑπερασπίζοντας ἕνα πολυαγάπητο τμήμα ἑλληνικῆς γῆς «ἕως θανάτου».

Εἶναι ὑπεραιωνόδια παράδοση τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ κλήρου τῆς, νὰ παλαίβει καὶ νὰ θυσιάζεται γιὰ τὴν πίστη καὶ γιὰ τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα τοῦ τυραννισμένου καὶ ἡρωϊκοῦ αὐτοῦ τόπου, τῆς μικρῆς πατρίδας μὲ τὴν μεγάλη ψυχὴ, ἔτσι ποῦ τὴν ἐπιβίωσή της νὰ τὴν χρωστᾷ κατὰ ἕνα μεγάλο ποσοστὸ στοὺς ὑπερήφανους, τολμηροὺς καὶ ἀκαμπτους θρησκευτικούς ταγούς του.

Διστάζω νὰ ἀναφέρω ὀνόματα, εἶναι κατάσπαρτες οἱ σελίδες τῆς ἱστορίας μας ἀπὸ ὀνόματα ἱερά καὶ καταματωμένα. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀνατρέξω στὶς δέλτους αὐτές, ποῖν νὰ πρωτοαναφέρω τάχα; Τοὺς Δεσποτάδες; Τοὺς καλόγερους; Τοὺς ἀπλοὺς παπάδες, ποῦ πέρασαν στὴν ἀνωνυμία τοῦ πλήθους των; Τὸν Κύριλλο Λούκαρη; Τὸν Γρηγόριο τὸν Ε΄ καὶ τοὺς Δεσποτάδες ποῦ διάβηκαν μαζί του στὴν αἰωνιότητα; Τὸν Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλό; Καὶ γιὰ νὰ γυρίσω πάλι πίσω, τὸν Διονύσιο Τρίκκης, τὸν ἐπικαλούμενο Σκυλόσοφο; Τὸν Παπαφλέσσα, στοὺς χρόνους τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος; Τὸν Θανάση Διάκο; Τὸν Καλόγερο Σαμουήλ στὸ Κιουῦγκι; Τὸν Ἡγούμενο τῆς Μονῆς Ἀρχαδίου Γαβριήλ; Τὸν Ἐθνομάρτυρα Σμύρνης Χρυσόστομο; Τοὺς Ἀρ-

χιερείς τῆς Κύπρου πού ἔσφαξαν οἱ Τούρκοι στίς ἀρχές τοῦ 1821; Κατάλογος πολῶν μακρῶν πού καταυγάξει τὸν αἱματηρὸ καὶ ἔνδοξο δρόμο τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ Γένους.

Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ὁ Γ'. Προικισμένος ἀπὸ τὴ φύση μὲ πλοῦσια χαρίσματα, ξεκίνησε ἀπὸ τὸ χωριὸ του καὶ ἀνέβηκε στὸν Δεσποτικὸ Θρόνο, καὶ ἀνέβηκε στὸν Ἀρχιεπισκοπικὸ Θρόνο, ἄξιος νὰ ἀναλάβει τὰ προνόμια πού οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου εἶχαν παραχωρήσει ἀποκλειστικὰ στὸν ἐκάστοτε Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, στὸν Προκαθήμενο τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας καὶ στὸν Ἡγούμενο τῆς Μονῆς Σινᾶ. Καὶ ἀνέβηκε καὶ ἄλλο ὁ Μακάριος, ἀνέβηκε τὸν Γολγοθᾶ τοῦ φρικτοῦ μαρτυρίου μιᾶς μεγάλης ἐθνικῆς συμφορᾶς, πού μόνο ὁ ἀδυσώπητος 20ὸς αἰώνας, ὁ αἰώνας τῶν θαυμαστῶν ἐπιτεύξεων τῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν δύο Παγκοσμίων Πολέμων, ὁ γεμάτος βαρβαρότητα καὶ θλίψη καὶ πόνο, μπορούσε νὰ χωρέσει.

Ἐφτάσε ὁ Μακάριος στὸ ἀκράιο σημεῖο, ὅπως σχεδὸν ὅλοι οἱ Μεγάλοι — ὅπως ὁ Βενιζέλος μὲ τὴν συνθήκη τῶν Σερβῶν στὴν τσέπη — νὰ καταδιωχθεῖ ἀκόμα καὶ μέσα στὸ Ἀρχιεπισκοπικὸ του Μέγαρο σὰν τὸν ἔσχατο ἐγκληματία ἀπὸ μερικοὺς προδότες πατριῶτες του — τοῦτο θυμίζει, μὰ τὴν ἀλήθεια, σκηνὲς τῆς ἐσχάτης φυλῆς εἰσέβαλε στὴν ἀνοχύρωτη Κύπρο καὶ κομμάτιαζε τὴ σάρκα της καὶ τὴν κατασπάραιζε.

Ἀνέβηκε ἔτσι ἀκόμα πιδ ψηλὰ ὁ Μακάριος. Ἀνέβηκε στὴ συνείδηση ὅλου τοῦ ἑλληνισμοῦ σὰν μιὰ κατεξοχὴν θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ ἡγετικὴ προσωπικότητα. Ἀνέβηκε τέλος στὴ συνείδηση ὅλ κληρῆς τῆς Οἰκουμένης περιβεβλημένος μὲ ἕνα παγκόσμιο κύρος καὶ μὲ τὸν σεβασμὸ ὅλης τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας. Ἡ κατακαημένη, ἡ γλυκεῖα χώρα Κύπρος, συρρικνώθηκε στὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ μιὰ ἀτιμωτικὴ ἐνέργεια γειτονικῆς χώρας, ἀλλὰ χάρις στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο ἐκράτησε πάντοτε ψηλὰ «τὴν τιμὴ τῶν ὅπλων».

Ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου ἀντέχει ὡς ἕνα σημεῖο. Πέρα ἀπ' αὐτὸ κάμπτεται καὶ σπάει. Δὲν εἶχα τὴν τιμὴ καὶ τὴν εὐτυχία νὰ γνωρίσω τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο προσωπικά. Εἶδα τὴν ώραία καὶ ἐπιβλητικὴ φυσιογνωμία του ἀπὸ εἰκόνες καὶ γλυπτά, ἀπὸ φωτογραφίες, ἀπὸ τὴν τηλεόραση. Ἄκουσα τὴν φωνή του, ἤρεμη καὶ σταθερῆ. καθὼς εἶναι σταθερὴ ἡ φωνὴ ἐκείνου πού εἶναι ἀποφασισμένος νὰ φτάσει ὡς τὸ τέρμα. Εἶδα τὰ χέρια του, μὲ τίς μαλακὰς καὶ πρᾶες κινήσεις, πού ὡστόσο ἐπιβάλλονταν.

Καὶ ἐπειδὴ μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ζῶ καὶ νὰ γράφω ἔξω ἀπὸ τὸν συναισθηματικὸ μου κόσμο, ἐπιλέγω τὸ σύντομο αὐτὸ ἄρθρο μὲ τούτῃ τὴν εὐχή: Πόσο θὰ ἤθελα νὰ κάνω τώρα, ἐκεῖνο πού δὲν ἔκανα ὅσο ζοῦσες, Μακαριώτατε. Νὰ σκύψω καὶ νὰ ἀσπασθῶ τὸ χέρι σου.

ΑΘ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ — ΔΙΟΜΗΔΗΣ
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Κηφισιά, 1.9.1977

Ο ΜΥΘΙΚΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ

(Χλόη στὸν τάφο του)

Οἱ ἀναλογίες ἀνάμεσα στοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες τῆς «Παντέρμης Κρήτης» καὶ τῆς «Παντέρμης Κύπρου» εἶναι ὀλοφάνερες· τίς ἔχουν ἐπισημάνει δικαί μας καὶ ξένοι. Ἀπὸ τὴ συγκυρία αὐτὴ νομιμοποιοῦμαι νὰ ρίξω μερικοὺς κόκκους κρητικὸ χῶμα πάνω στὸν τάφο τοῦ Ἐθνάρχη.

Τὸν συνάντησα μερικές φορές· ἡ τελευταία ἦταν μετὰ τὴν τελετὴ τῆς Παντείου, στὶς 18 Ἰουνίου 1977, ὅταν ἀναγορεύθηκε ἐπίτιμος διδάκτωρ τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν. Ἀλλάξαμε μερικά γράμματα· στὸ τελευταῖο του μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴ ν' ἀναγνωρίσει τὴ μικρὴ μου συμβολὴ στὴ διεθνή συνηγορία γιὰ τὸ δίκιο τῆς Μεγαλονήσου.

Ἡ περιορισμένη ἐπικοινωνία μας δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσω σ' ἕνα χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἐθνάρχη ὡς ἱστορικοῦ προσώπου· αὐτὸ θὰ τὸ κάμουν ἄλλοι μὲ τρόπο ἐγκυρότερο. Ἀλλὰ μὲ ἐνθαρρύνει νὰ τὸν προσεγγίσω ὡς μορφή τοῦ Ἐθνικοῦ Μύθου.

Οἱ στοχασμοί μας προσδιορίζονται ἀπὸ τὶς ἐντυπώσεις ποὺ θησαυρίσαμε σὰ νιάτα μας. Ἀναλογίζομαι τοὺς ἱερωμένους ἀγωνιστὲς τῆς Κρήτης· εἶχα τὴν τύχη νὰ γνωρίσω μερικοὺς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1897, στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα, στοὺς ἐθνικοὺς πολέμους τοῦ 1912 - 1922, καὶ μετέπειτα στὴν ἐξέγερση κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν. Ἀπὸ τὴ μακρὰ αὐτὴ γνωριμία προῆλθαν οἱ παπᾶδες καὶ οἱ καλόγηροι ποὺ ἔχω σκορπίσει στὶς κρητικὲς μυθιστορίες μου. Ὁ Μακάριος ἤρθε κάποτε νὰ προστεθεῖ στὴ χορεία τους. Αὐτὸ μοῦ ἔγινε φανερότερο ὅταν τὸν εἶδα νὰ ἱεραυρεῖται στὸ μεγαλῶνυμο Ἀρχάδι κατὰ τὴν 100ῆ ἐπέτειο τοῦ Ὀλοκαυτώματος, στὶς 7 Νοεμβρίου 1966. Ἡ τελετουργικὴ προσέλευσή του στὸν τόπο τῆς θυσίας ἔδειχνε πὼς φρονηματιζόταν ἀπὸ τὸ ἀνυπέρβλητο πρότυπο.

Οἱ λαοὶ ἐμπνέονται ἀπὸ τοὺς μύθους ποὺ τοὺς προτείνουν οἱ ἐθνικοὶ συγγραφεῖς. Ὁ μῦθος τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὀδυσσεᾶ συνέχει τὴ φυλὴ ποὺ κατὰ τοὺς πρωτοϊστορικοὺς χρόνους διατρέχει τοὺς θαλάσσιους δρόμους ἀπὸ τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου ἕως τὶς Στῆλες τοῦ Ἡρακλέα. Ὁ μῦθος τοῦ Αἰνεία, γενάρχη τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ κατὰ τὸ Βιργίλιο, συνδέει τὸ Ρωμαῖο πολίτη μὲ τοὺς Ὀλυμπίους. Στους νεώτερους χρόνους, οἱ ἐθνικοὶ μῦθοι συμπλέκονται μὲ τὴν Ἱστορία. Οἱ ἥρωές μας εἶναι γόνοι ἀνθρώπων. Ὁ ἀνθρώπος, ὡστόσο, ἀκόμα καὶ ὁ σύγχρονος, ἀρέσκειται στὴ σχηματοποίηση τῶν μύθων. Ἕνα χωριατόπουλο ἀπὸ τὴν Κύπρο, ποὺ εἰσάγεται ὡς δόκιμος σ' ἕνα μοναστήρι τοῦ νησιοῦ του, κ' ὕστερα σπουδάζει θεολογία στὴν Ἀθήνα χειροτονεῖται διάκος, προάγεται σὲ ἀρχιμανδρίτη καὶ καταλήγει νὰ γίνῃ θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς τῆς σκλαδωμένης πατρίδας του — ἴδου ἕνας μυθικὸς ἥρωας!

Νομίζω πὼς δὲ θὰ σφάλει ἐκεῖνος ποῦ, μέσα ἀπὸ αὐτὸν τὸ συλλογισμό, θὰ ἐξηγήσει τὴν ἀκατανίκητη γοητεία ποὺ ὁ Μακάριος ἀσκοῦσε στὸ λαὸ του· κι ὄχι μονάχα στὸ λαὸ του, παρὰ καὶ σ' ὅλους ἐκείνους ποὺ ἡ ἀναλυτικὴ σκέψη δὲν ἔχει νεκρώσει μέσα τους τοὺς ἱστούς τῆς διαισθητικῆς γνώσης. Πιστεύω μάλιστα πὼς κι ὁ ἴδιος ὁ Μακάριος, ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο, προσαρμόστηκε στὴ μυθικὴ ἰδέα τοῦ εἶναι του. Ἡ κορμωστασιά του, ἡ ἔμφαση του, μ' ἕνα λόγο, τὸ ὕφος του, φανέρωναν ἕνα ἄνδρα σὰν ἐκείνους ποὺ περιγράφει ὁ Πλούταρχος.

Ὁ θάνατος τὸν ἀπέδωσε στὸ ἀρχέτυπό του. Ἡ ἐγκόσμια εἰκόνα ἀφομοιώθηκε ἀπὸ τὴ μυθικὴ μορφή.

Αἰωνία ἡ μνήμη του!

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Ο ΕΘΝΑΡΧΗΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ: ΜΙΑ ΦΩΤΕΙΝΗ ΜΟΡΦΗ

Γράφτηκαν κι' ἀκούστηκαν πάρα πολλὰ γιὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο μὲ τὴ θλιβερὴ εὐκαιρία τοῦ θανάτου του. Ὅλα δίνουν μιὰ ἀναλυτικὴ εἰκόνα ἀπὸ τὸ μεγάλο φάσμα δραστηριότητος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἔτσι ποὺ μὲ τὶς διάφορες πληροφορίες ἀποκτᾶς μιὰ εὐρύτατη ἰδέα γιὰ τὸ τί ἔπραξε ἢ τί εἶπε, χάνεις ὅμως τὴ σύνθεση

αὐτῶν τῶν στοιχείων: Τὸν πυρῆνα.

Εἶναι, βέβαια, πολὺ πρόωρο νὰ θέλῃ κανεὶς τὴ σωστὴ καὶ ἱστορικὴ βιογραφικὴ τοποθέτηση αὐτῆς τῆς μεγάλης προσωπικότητας. Πρὸς τὸ παρὸν εἶναι σκόπιμο νὰ συνεισφέρῃ ὁ καθένας τὰ στοιχεία τῶν ἐμπειριῶν του ἀπὸ μιὰ γνωριμία μαζί του. Τὰ φήγματα χρυσοῦ ἀπὸ τίς κουδέντες ποὺ ἄκουσε ἢ τίς αὐθόρμητες ἀντιδράσεις ποὺ παρακολούθησε.

Γιὰ μένα ἡ πολύτιμη φιλία μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο ἦταν μιὰ μεγάλη ἀληθινὴ ἐμπειρία. Ἐχῶ γνωρίσει καὶ ἄλλους ἀνθρώπους τοῦ πολιτικοῦ προσκηνίου κι' ἄλλες ἐνδιαφέρουσες προσωπικότητες αὐτοῦ τοῦ χώρου. Ἐκεῖνος, ὅμως, ἦταν ἡγέτης. Ἐνας ἄνθρωπος βγαλμένος μέσ' ἀπὸ τὴν καρδιά τοῦ λαοῦ, τοῦ ἴδιου λαοῦ ποὺ τὸν διάλεξε γιὰ ἡγέτη του. Ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς λίγους στὴν Ἱστορία λαοπρόβλητος ἡγέτης. Τὸ σχῆμα τοῦ ἔδινε μιὰ ἀκτινοβολία ποὺ κατακτοῦσε τοὺς πάντες. Τοῦ ἐξασφάλιζε τὴ δυνατότητα νὰ μένῃ μακριὰ ἀπὸ κόμματα καὶ μικροπρεπεῖς ἀντεγκλήσεις. Ἦταν ἡ εὐγενικὴ, ἥρωϊκὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ζῆ μὲ τὸ ὄραμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ λαοῦ ποὺ τάχθηκε ν' ἀντιπροσωπεύσῃ.

Ἄν ὑπάρχει, ὅμως, κάτι ἰδιαίτερα συγκινητικὸ στὴν προσωπικότητά του, εἶναι τ' ἀνθρώπινα μέτρα του. Ὁ Μακάριος δὲν ἦταν οὔτε φιλοδοξοῦσε μέτρα ὑπερανθρώπινα. Ὁ ἴδιος μοῦ εἶχε διηγηθῆ ἕνα περιστατικὸ ποὺ φανέρωνε πόσο τρωτὸς καὶ θνητὸς ἦταν καὶ πόσο τὸ γινώριζε καλύτερα ἀπὸ τὸν καθένα. Λίγο μετὰ τὴν ἀνακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Κύπρου πραγματοποιοῦσε ἐπίσημη ἐπίσκεψη στὴν Ἀγκυρα, ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Ἐξῶ ἀπὸ τὸ κτίριο, ὅπου τοῦ παρέθεσαν ἐπίσημο γεῦμα, συγκεντρώθηκαν φοιτητὲς κι' ἄρχισαν διαδηλώσεις ἐναντίον του, ἔχοντας κρεμασμένο σὲ κρεμάλα ἕνα δμοίωμά του. Καὶ φώναζαν συνεχῶς «Θάνατο στὸ Μακάριο». Ἡ ἀστυνομία προσπαθοῦσε νὰ τοὺς διώξῃ κι' ὅπως δὲν τὰ κατάφερε, τοῦ πρότειναν νὰ τὸν φυγαδεύσουν ἀπὸ τὴν πίσω πόρτα. Ἐκεῖνος, ὅμως, ἀρνήθηκε: «Δὲ μοῦ πῆγαινε νὰ φοβηθῶ», εἶπε. «Βγῆκα ἔξω, ὁμολογῶ τρέμοντας, ἤμουν σχεδὸν σίγουρος ὅτι θὰ μὲ σκότωναν, ἀλλὰ αἰσθανόμουν ὅτι ἡ θέσι μου δὲ μοῦ ἐπέτρεπε νὰ δρῶ ἄλλῃ λύση».

Σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο γνώρισμά του, ποὺ τὸν ἔκανε νὰ συνειδητοποιῆ ἀπόλυτα τὸν κίνδυνο καὶ παράλληλα νὰ τὸν ξεπερνᾷ, ὀφείλεται καὶ ἡ μεγάλη πολιτιστικὴ δραστηριότης ποὺ εἶχε ἀναπτύξει, ξέροντας, ἔστω, ὅτι τὰ πάντα θὰ μπορούσαν νὰ καταστραφούν ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη. Ἡ μεγαλύτερή του προσφορά εἶναι οἱ δυνατότητες σπουδῶν ποὺ ἔδωσε σὲ χιλιάδες νέους Κύπριους. Μέχρι τὴν τελευταία στιγμή ἔχτιζε σχολεῖα καὶ βοηθοῦσε κάθε ἄνθρωπο ποὺ τοῦ ζητοῦσε ἐνίσχυση. Βοηθοῦσε κάθε ἐπιστήμονα ἢ συγγραφέα ποὺ ἤθελε νὰ ἐκδώσῃ ἕνα βιβλίο.

Μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀβεβαιότητας εἶχε τὸ κουράγιο νὰ πραγματοποιῆ τοὺς ὀραματισμούς του, νὰ οἰκοδομῇ καὶ νὰ δημιουργῇ. Μετὰ τὴν καταστροφὴ κοιτάζῃ νὰ ξαναφτιάξῃ τὸ Προεδρικὸ Μέγαρο. Διόρθωσε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ καὶ συνέχισε τὸ κτίσιμο τῶν Μουσείων καὶ τῆς Πανακοθήκης, γιὰ νὰ τοποθετήσῃ καὶ τὴ συλλογὴ μὲ 300 περίπου ἔργα μὲ θέματα ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 κι' ἀνάμεσά τους ἔργα τοῦ Ντελακρουὰ καὶ Κουρμπέ, ποὺ πρὸ ἐτῶν εἶχε ἀγοράσει. Καὶ ἔλα αὐτὰ μέσα στὴ μεγάλη ἀναστάτωση καὶ τὴν πίκρα ποὺ εἶχε δημιουργηθῆ τὰ τελευταῖα χρόνια. Πιστεύω ὅτι αὐτὴ ἡ αἰσιοδοξία καὶ τὸ κουράγιο του ἦταν ἕνα φωτεινὸ παράδειγμα γιὰ τοὺς Κυπρίους. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ ὅτι δίπλα στοὺς Τούρκους κτίζονταν ἐπιβλητικὰ κτίρια κι' ἄρχιζαν μεγάλες ἐπιχειρήσεις, παρ' ὅλο τὸν κίνδυνο ποὺ παραμονεύει.

Εἶχε συμπληρώσει πρὸ ἐτῶν ἕνα τεράστιο μνημεῖο στὴ Λευκωσία. Ἐμένα μοῦ εἶχε ἀναθέσει τὸ ἄγαλμα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Παλαμᾶ καθὼς καὶ τὴν φιλοτέχνηση τῆς μορφῆς του σὲ ἀναμνηστικὰ μετάλλια κι' ἕνα χρυσοῦ νόμισμα. Τὸν τελευταῖο καιρὸ τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ ἰδέα καὶ φιλοδοξοῦσε νὰ ἰδρῦσῃ Πανεπιστήμιο καὶ Πολυτεχνικὴ Σχολὴ καὶ εἶχε πείσει ἕναν Κύπριο Μαικήνα φίλο του νὰ τὸ χρηματοδοτήσῃ. Ἡ-

θελε νά κτίση κι' ένα πρότυπο νοσοκομείο με μαιευτικό και αντιανααιμικό τμήμα. Τα χρήματα για την ανέγερση θα προέρχονταν από την πώληση ενός χρυσού νομίσματος που θα έκοβε. Για να συζητήσουμε γι' αυτό το νόμισμα, με κάλεσε στην Κύπρο και τον είδα την τελευταία μέρα της ζωής του.

Η πρώτη φορά, που πήγα στην Κύπρο, ήταν για την προτομή του ξαδέλφου του ήρωα του 1955 Χαράλαμπου Μούσκου, που ήθελα να την προσφέρω στην Κύπρο. Από τότε πήγαινα σχεδόν κάθε χρόνο κι' έβλεπα τον Αρχιεπίσκοπο, αλλά τον έβλεπα κι' όποτε έρχόταν αυτός στην Αθήνα. Κάτι που τον χαρακτήριζε ήταν η απουσία σπουδαιοφάνειας. Το χιούμορ του ήταν πλούσιο και δεν τον έγκατέλειπε ποτέ. Είχα πλάσει τη μορφή του πολλές φορές στο χαλκό, στο πηλό, στο γύψο, στο μάρμαρο. «Μά γιατί με κάνεις πάντα τόσο θλοσυρό»; μου έλεγε. «Εγώ γελάω. Κάνε με λίγο πιο χαμογελαστό, και το βλέμμα μου να μη είναι ίδιο μπροστά, να φαίνομαι ότι μπορώ να βλέπω και στο πλάι...».

Όταν κάποτε, πριν από λίγα χρόνια, είχα πάει στην Αρχιεπισκοπή, είδα ότι ο Μακάριος είχε διακοσμήσει το χώρο με τοπία και άλλα ειδυλλιακά θέματα. Του είπα: «Γιατί δε βλέπετε εδώ, Μακαριώτατε, τις θαυμάσιες εικόνες που έχετε στις αποθήκες της Φανερωμένης;» Κι' αυτά τί να τα κάνω; «Να τα βάλετε στις αποθήκες». «Μά, ξέρετε, εγώ καπνίζω και ντρέπομαι να καπνίζω κάτω από την εικόνα της Παναγίας». Πάντως η αντικατάσταση των ειδυλλιακών τοπίων με τις θαυμάσιες Βυζαντινές εικόνες έγινε πάραυτα και μάλιστα με τρόπο πρωτότυπο και γραφικό. Μεταφέρθηκαν πολύ προσεκτικά ένα δράδυ μέσα σε φορτηγά αυτοκίνητα που προχωρούσαν με μικρή ταχύτητα. Στο πρώτο αυτοκίνητο ήταν ο Μακάριος κρατώντας μια μεγάλη εικόνα. «Όσο έβλεπαν την πομπή νόμιζαν ότι επρόκειτο για λιτανεία...»

Ήταν ένας άνθρωπος της πολιτικής πολύ ευαίσθητος στην τέχνη. «Είναι αλήθεια», έλεγε, «ότι διαρωτᾶται κανείς ποιά θέση μπορεί να έχει η τέχνη σ' έναν κόσμο με τόσο άσχημια, πολέμους και καταστροφές. Υπάρχει όμως ένας ρόλος ουσιαστικός και ευεργετικός για τον άνθρωπο, που καλείται να παίξει η τέχνη, και ποτέ δε θα παραδεχτώ ότι δεν είναι μεγάλη ή καθαρή που δίνει στην ανθρώπινη ψυχή ή αρχαία τραγωδία».

Η σχέση του με την Κύπρο και τους Κύπριους ήταν μια σχέση αγάπης και στοργής. «Είμαστε μια προέκταση του χεριού της Ελλάδας προς τη Μέση Ανατολή», έλεγε. «Μπορείτε να φαντασθήτε τη σημασία του! Αλοίμονό μας αν δώσουμε στους Τούρκους έστω και μια σπιθαμή εδάφους». Ο Μακάριος αγαπούσε με πάθος αυτό το νησί ως την τελευταία του πέτρα, ως το πιο μικρό του φυτό. Αγαπούσε τους Κυπρίους, τους προστάτευε. Αγωνίστηκε με όλη τη δύναμη της ψυχής του, θυσίασε το φθαρτό του σώμα για να κρατήσει την Κύπρο αλώβητη κι' ανεξάρτητη. Το πραξικόπημα της Χούντας και η εισβολή των Τούρκων ήταν ένα κτύπημα που δεν μπόρεσε να ξεπεράσει. Ήταν η αρχή που τον ώδηγησε στο τέλος. Αναντίρρητα ο θάνατός του έκανε τον κόσμο φτωχότερο.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΦΑΛΗΡΕΑΣ
γλύπτης - ακαδημαϊκός

20.9.1977

Ο Μ Α Κ Α Ρ Ι Ο Σ

‘Αμέσως έπειτ’ από το κακό άγγελμα, είδα περισσότερο από κάθε τι άλλο τον ‘Αγωνιστή Μακάριο. Τώρα — και έλπίζω ότι τα γεγονότα δεν θα με διαφεύσουν —

δλέπω και τή μεταθανάτια ἀκτινοβολία του: τή σύμπνοια τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς Κύπρου. Καί τοῦτο δὲν ἀξίζει λιγότερο ἀπὸ τοὺς ἀσυμβίβαστους ἀγῶνες του. Εἶναι τὸ στερεότερο ὑπόβαθρο τῆς μνήμης του.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ
Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

ΣΧΕΔΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Α' Παγκυπρίου Συνεδρίου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ (21—23 Δεκεμβρίου, 1973) καὶ συγκεκριμένα τὸ μεσημέρι τῆς 23ης ὁ Ἐθνάρχης μοῦ ἔκαμε, γιὰ πρώτη φορά, τὴν τιμὴ νὰ με κρατήσῃ κοντά του σὲ πολὺ ἰδιαίτερη συνομιλία. Ἡ γοητεία του συνήραξε ἢ προσωπικὴ του ἀκτινοβολία δημιουργοῦσε κλίμα εὐνοϊκὸ γιὰ ἐξομολογήσεις. Ὅσάκις ἀργότερα μοῦ ἔδινε τὴν εὐκαιρία νὰ συνομιλήσω κατ' ἴδιον μαζί του, με ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον προσπαθοῦσε νὰ πληροφορηθῇ τίς ἀπόψεις μου σχετικά με τίς πανεπιστημιακὲς δραστηριότητες καὶ με ἐμπιστοσύνη στὶς ἱκανότητες τοῦ ἑλληνισμοῦ νὰ συγκροτήσῃ μιὰ πρωτοποριακὴ ἐπιστημονικὴ προφυλακὴ στὸν γεωγραφικὸ χῶρο ὅπου πρὸς νότον ἐκτείνεται, μιλοῦσε γιὰ ἕναν προσεχῆ σταθμὸ στὸν ἐθνικὸν ἐπιστημονικὸν ἐξοπλισμὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κύπρου. Σὲ ἰδιαίτερη συνομιλία μας τὸν Ἰούνιο 1976 τοῦ ἀνέφερα, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ἡ πολιτιστικὴ δομὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ στάθηκε ἀνέκαθεν πλουραλιστικὴ, καὶ ὅτι πολιτιστικὴ ἐνότης δὲν σημαίνει πάντοτε πολιτιστικὴ μονομέρεια, προσθέτοντας ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πανεπιστημιακὴ πραγματικότης πληρῶνει ἀκόμη τὸ τεράστιο σφάλμα τῆς καταργήσεως, μετὰ τὴν ἔνωση τῆς Ἑπτανήσου, τῆς λαμπρᾶς Ἰονίου Ἀκαδημίας πρὸς ὄφελος τῆς μονοκρατορίας τοῦ ἐπίσης λαμπροῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ σὺλληψή τοῦ θέματος ἔδειχνε νὰ τὸν κυριεῖει, νὰ τὸν ἐνθουσιάζει, γιατί, καθὼς μοῦ ἀνέφερε, ἤθελε γιὰ τὴν Κύπρο ἕνα Πανεπιστήμιο ἑλληνικὸ, ἀλλὰ πλησιέστερο πρὸς τὰ σύγχρονα διεθνή πανεπιστημιακὰ δεδομένα, ὥστε νὰ τὸ καταστήσῃ ἐπιστημονικὸ καὶ πολιτιστικὸ πόλον ἑλξέως ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς. Καὶ πρόσθεσε πῶς τοῦλάχιστον ἡ Θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου αὐτοῦ θὰ εἶχε δημιουργηθῇ ἂν δὲν εἶχαν μεσολαθῆσαι τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ 1974. Τὸ ζωνηρὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἐθνάρχου γιὰ τὰ πανεπιστημιακὰ θέματα ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ σημείου ν' ἀναζητεῖ τὸν ἀξιολογικὸ στοχασμὸ ἐπὶ τῶν ἴδιων τῶν ἀρχῶν τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀνωτάτης παιδείας.

Τὸν εὗρισκε σύμφωνον ἢ ἀποψη ὅτι διδασκαλία καὶ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εἶναι δραστηριότητες ὄχι μόνο ἀλληλένδετες, ἀλλὰ καὶ ἀναπόσπαστες μέσα στὸν πανεπιστημιακὸ χῶρο, καὶ ὅτι ἡ μία στηρίζει ἀναγκαστικὰ τὴν ἄλλη, καθὼς καὶ ὅτι οἱ δύο αὐτὲς ὄψεις τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς ζωῆς ἔχουν ὅμοια σημασία γιὰ τὴν παραγωγή τῆς παιδείας καὶ τῆς κουλτούρας. Εἶχε τὴ συμπαραστάση διεθνῶν ὀργανισμῶν γιὰ τὴν οἰκονομικὴ θεμελίωση τοῦ ἐγχειρήματός του. Δυνατὸς ἀπὸ τίς διαβεβαιώσεις ποὺ τοῦ εἶχαν παρασχεθῇ, ἤθελε ν' ἀπευθυνθῇ σὲ πνευματικὰ κεφάλαια ἑλλαδικὰ ὅσο καὶ κυπριακά, ἀλλὰ καὶ σὲ εὐρυτέρας προελεύσεως προσωπικότητες. Ἐπίστευε ὅτι οἱ μαθήσεις ποὺ θὰ ἀντεπροσωπεύοντο στὸ πανεπιστημιακὸ ἴδρυμα τῆς Κύπρου ἔπρεπε νὰ καλύπτουν τὸ μεγαλύτερο δυνατὸ φάσμα, ἀπὸ τίς κλασσικότερες καὶ παραδοσιακότερες ὡς τίς πρὸ σύγχρονες καὶ ἐπαναστατικότερες. Ἐπίζητοῦσε νὰ καταστήσῃ τὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιο τοῦ Νότου πρότυπο ὑψηλῆς ποιητικῆς ἀποδόσεως ὥστε νὰ τὸ ἐπιβάλλει διεθνῶς ἐπ' ὠφελεία τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐτόνιζε πῶς τὸ

ἀρνητικώτερο επίπεδο τῆς ἐλλαδικῆς πανεπιστημιακῆς ζωῆς ἦταν ἡ ὑποταγή τῆς στῆ γραφειοκρατία, καὶ ὅτι ἀπὸ αὐτὴν ἔπρεπε νὰ προστατευθῆ ὁ κυοφορούμενος κυπριακὸς πανεπιστημιακὸς ὀργανισμὸς. Ἄν, τέλος, κάτι τὸν ἐνδιέφερε περισσότερο ἀπὸ ὅλα ἦταν ἡ ἄμεση ἐπαφὴ τῆς κυπριακῆς τραγωδίας πρὸς τὴν ζωὴ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ, καὶ ἡ δημιουργία συνθηκῶν ὠσώσεως μεταξὺ των.

Ἐθαύμαζα συνεχῶς περισσότερο, ὕστερ' ἀπὸ κάθε συνομιλία μας, ὄχι μόνον τὸν εὐρὺ πνευματικὸν ὀρίζοντα τοῦ Ἐθνάρχου, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰσθησὴ του γιὰ ὅ,τι νοεῖται πρακτικὸ, γιὰ τὴν ποιότητα τῆς προσπάθειάς του νὰ συγκρατῆσῃ τὸ σχέδιο μὲ τὸ ἐπίτευγμα.

Μέσα στὴν τύρβη τῆς ἐθνικῆς του δραστηριότητος ἐπὶ ἐπιπέδου διεθνῶς, ὁ Ἐθνάρχης εἶχε ἐκπεφρασμένη ἀπόφαση ν' ἀγωνισθῆ γιὰ τὴν κατοχύρωση τοῦ πνευματικῶν ἐλληνισμοῦ τῆς Κύπρου διὰ τῆς δημιουργίας μιᾶς ἐξ ἀρχῆς ἀξιόλογης ἐπιστημονικῆς ἐστίας πὺ θ' ἀποτελοῦσε προέκταση ὅσο καὶ ἔξαρση τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιβολῆς διεθνῶς. Ἡ μαρτυρία μου αὐτὴ ἄς εἶναι μνημόσυνο σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης στὴ διάνοια πὺ συνέλαβε τὴν οὐσία τοῦ κυπριακοῦ ἐλληνισμοῦ, καὶ πὺ διαφέντεψε τὴν τύχη του σὲ μὴν ὥρα καίριας καὶ ἐναγωνίου ὑπαρξιακῆς του πορείας.

E. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

BENIZELOS — MAKARIOS

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος εἶναι μαζί μὲ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο οἱ δύο κορυφαῖοι Ἕλληνες πολιτικοὶ ἡγέτες τοῦ αἵωνα μας μὲ παγκόσμια ἀναγνώριση καὶ ἀκτινοβολία, πὺ ἔγραψαν λαμπρὰς σελίδες στὴν ἐθνικὴ μας ἱστορία. Κύπριος ὁ πρῶτος, Κρητικὸς ὁ δεύτερος ἐνσαρκώνουν τὸν νησιωτῆ Ἕλληνα πὺ ἀπὸ ἀνάρχαγια χρόνια εἶχε πλατὺ πνευματικὸν ὀρίζοντα καὶ ἔβλεπε πάντοτε «μακριά». Ἀκόμη καὶ κάτι ἄλλο εἶχαν κοινὸ: μαζί μὲ τὸν ἀπεριόριστο θαυμασμὸ τῶν τίμιων φίλων ἐγνώρισαν τὸ ἄσβεστο μῖσος τῶν ἀνέντιμων ἐχθρῶν τους πὺ κατ' ἐπανάληψη ἀποπειράθηκαν νὰ τοὺς δολοφονήσουν, χωρὶς νὰ συλλογιστοῦν ὅτι μὲ αὐτὸ τὸ ἔγκλημα ἐπλητταν θανάσιμα τὴν ἴδια τὴν πατρίδα τους.

Τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου τοῦ Μακαρίου μιὰ μεγάλη Εὐρωπαϊκὴ ἐφημερίδα ἔγραφε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, καὶ τοῦτο τὸ ἐγκώμιο γιὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο: «Αὐτὸ τὸ βοσκόπουλο καὶ τὸ καλογεροπαίδι ἔφτασε σὲ σημεῖο νὰ ἀντιμετωπῆσῃ τοὺς Ἴσχυροὺς τῆς Γῆς καὶ νὰ μιλεῖ μαζί τους χωρὶς κανέναν ἐνδοιασμὸ, ὡς ἴσος πρὸς ἴσον». Ἡ παρατήρηση θυμίζει τὸ ἀρχαῖο ἀνέκδοτο: Ὅταν — λέει — ὁ Μέγας Βασιλεὺς ἐρώτησε ἓνα φιλοξενούμενὸ τοῦ Ἕλληνα φυγάδα: «Τί σὸί ἄνθρωποι εἶναι αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες πὰ δὲν τὸν λογάριάζαν;», ἐκεῖνος ἀπάντησέ: «Εἶναι οἱ μόνοι ἄνθρωποι στὸν κόσμον πὺ βλέπουν τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς βασιλιάδες στὰ μάτια».

Ἔτσι ἔβλεπαν τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Γῆς ὁ Βενιζέλος καὶ ὁ Μακάριος. Εἶχαν ἐπίγνωση καὶ τῆς πνευματικῆς ρώμης τους καὶ τοῦ Δικαίου τῶν Λαῶν πὺ ἐκπροσωποῦσαν.

Ὁ Πλούταρχος τοῦ μέλλοντος θὰ γράφει τοὺς δῖους των παράλληλα τοῦ ἐνὸς μὲ τὸ ἄλλου.

E. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ
Βουλευτῆς Ἐπικρατείας

Γ' Ἐνότητα

ΣΥΜΒΟΛΟ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

«Τί πρῶτον, τί δ' ἔπειτα, τί δ' ὑστάτιον καταλέξω;». Ἄν ὁ σύγχρονος Ἑλληνισμός, εἶχε ἓνα μέγαν ἐπικό ποιητή, μὲ τὸν ὁμηρικὸν αὐτὸ στίχο νομίζω πὺς θάπρεπε τοῦτος γ' ἀρχίσει τὴν πολὺπλαγκτὴ περιπέτεια τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου. Γιατί ὁ Ἐθνάρχης τῆς Κύπρου, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, εἶχεν ὑπερβῆ τὰ ὅρια τῆς Ἱστορίας. Εἶχεν ἤδη πραγματοποιήσει μιὰ λαμπρὴ εἴσοδο στοὺς κύκλους τῆς μεγάλης Ποίησης. Ντυμένος τὸ σχῆμα τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Ἀρχιερωσύνης καὶ ἀντλώντας τὴν πολιτικὴν δύναμιν τοῦ Ἐθνάρχου, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν προνομία τοῦ εἶχε δοθεῖ νὰ κρατᾷ τὸ θυζαντινὸν αὐτοκρατορικὸν σκῆπτρον, πέρασε, ἀπλὸς καὶ ἤρεμος στὴ μεγαλοπρέπειά του, ἀπὸ τὸ χῶρον τῶν κοσμικῶν πραγματοποιήσεων, στὴν περιοχὴ τῶν συμβόλων. Δηλαδή στὴ δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης Ποίησης.

Ἐίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς». Ὁ Μακάριος δὲν κέρδισε μονάχα τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ποῦ τοῦ πρόσφερε ὁ Ἰωάννης τῆς Ἀποκαλύψεως. Κέρδισε καὶ τὸν στέφανον τῆς Ποιήσεως. Καὶ θάξει τὴ δύναμιν, μέσα στοὺς κύκλους τῶν ἐνιαυτῶν, νὰ περιμένει τὴν ἔλευσιν τοῦ μεγάλου ἑλληνογλωσσίου ποιητῆ, εἴτε Κύπριος θάνατι τοῦτος εἴτε Ἑλλαδίτης, ποῦ θὰ συνθέσει τὴν ἐπικὴν «αἰδιή» τοῦ μεγάλου Ἑλληνοκυπριακοῦ Συμβόλου.

Γ. Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΡΩΜΑΝΤΙΚΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ

Στὰ τέμπλα τῶν ἐκκλησιῶν μας εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι μὲ ἀσκητικὰς μορφὰς ἢ μὲ ρομφαίτες καὶ κοντάρια, πάνω σὲ μαῦρα, σὲ κατάλευκα, σὲ πυρόχρωμα ἄτια, νὰ καρφώνουν τὸ Δράκοντα στὸ χῶμα: ἡ νίκη τοῦ πνεύματος πάνω στὴν ὕλη, ποῦ τὴ φτάνουν μὲ τὴν ἐγκαρτέρησιν, τὴν ἀνεξικακίαν καὶ τὴν ἐμμανὴ στὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ — μ' ἄλλα λόγια, στὴν ἀπεριόριστὴ ἀγάπην ποῦ φτάνει ὡς τὴ θυσία, καὶ στὸ ἱερὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ἔμφυχα ὄντα, ἔχει τοῦτο τὸ προνόμιον. Ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς θεωροῦσε τὴν ἐλευθερίαν ὡς τὴν ἡθικὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ εἶναι πραγματικὰ ὅτι ἱερώτερον ὑπάρχει. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος, ἔχοντας τὸ δῶρον τῆς λεύτερης βούλησης — μόνον αὐτὸς μέσα σ' ὅλην τὴν Πλάσιν — ἔχει καὶ τὴν εὐθύνην τῆς ζωῆς του.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος, ὡς ὀρθόδοξος ἱερωμένος καὶ ὡς Ἕλληνας, ἐνοιωθε διπλὴν τὴν ἐπιταγὴν τῆς λευτεριάς. Ἡ ζωὴ του εἶναι σ' ὅλους πολὺ γνωστὴ. Ὁ πόλεμος τὸν βρῖσκει στὴν Ἀθήναν, διάκο στὴν Ἀγία Εἰρήνην, νὰ σπουδάζει Θεολογίαν καὶ Νομικὰ στὸ Πανεπιστήμιον. Σ' αὐτὰ τὰ δύσκολα χρόνια ἀποδείχτηκε πολὺτιμη ἡ ἀσκησις στὸ Μοναστήριον τοῦ Κύκκου. Ὅταν τέλειωσε ἡ Κατοχὴ καὶ ἡ Ἑλλάδα μπόρεσε νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν ἄλλο κόσμον, ὁ Ἡγούμενος τοῦ Κύκκου ἔγραψε στὸ διάκο τῆς Ἀγίας Εἰρήνης γιὰ νὰ μάθει πόσα χρέη εἶχε κάνει σὲ κείνα τὰ χρόνια τοῦ πολέμου, γιὰ νὰ τοῦ τὰ στείλει. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Μακαρίου ἦταν τούτη: «Δὲν ἔχω κανένα χρέος, Ἄγιε Ἡγούμενε».

Ύστερα από τή χειροτονία του πάει νά σπουδάσει Θεολογία καί Κοινωνιολογία στό Πανεπιστήμιο τῆς Βοστώνης, μέ ὑποτροφία ἀπό τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ Μαχάτιμα Γκάντι καί τῶν ἀγώνων του, γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς χώρας του, μόνο μέ τὴν παθητικὴ ἀντίσταση. Ἡ τρομερὴ πάλη τοῦ Γκάντι μέ τὸν ἑαυτό του καί μέ τοὺς ἄλλους, μέσα στό σίβηρο ὅπου ὁ λαὸς του ἀγωνίζονταν γιὰ τὰ δίκαιά του, καί τελικὰ ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Ἰνδοῦ ἀγίου τὸ 1948 ἀπὸ τὸ δόλι ἐνὸς φανατικοῦ, ἔχονε συγκλονίσει τὸ Μακάριο. Κι' εἶναι ὁ χρόνος ποῦ θὰ γίνεῖ Μητροπολίτης Κιτίου. Σὲ λίγο, ἀνήμερα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ 1950, μέ τὸν αὐτοκρατορικὸ μανδύα καί τὸ χρυσοῦ σκῆπτρο τοῦ αὐτοκράτορα Ζήνωνος, θὰ καθίσει στό Θρόνο τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα, ὅπου τὸν ἔχει ἀνεβάσει ὁ Κυπριακὸς λαός, μέ τὸ ὄνομα Μακάριος Γ'. Κι' ἔτσι θὰ μπεῖ μπροστὰ στὴ μαρτυρικὴ πορεία — γιὰ εἰκοσιεπτὰ ὀλόκληρα χρόνια — ἐνὸς λαοῦ ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐγενεῖς σὲ καταγωγὴ καί τοὺς πιὸ ἀδικημένους.

Ὁ Μακάριος εἶναι ὁ Ἐθνάρχης, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι καὶ αὐτεξούσιος ἡ πολιτικὴ του ἐπρεπε πάντα νὰ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὸ Ἐθναρχικὸ Συμβούλιο ἔτσι εἶχε τὰ χέρια του δεμένα. Σὲ δύσκολες στιγμὲς τοῦ ἀγώνα, ὅταν χρειάζοταν νὰ δείχνει εὐελειξία, συναντοῦσε τὴν ἀκαμψία τῆς Ἐθναρχίας. Κάθε φορὰ ποῦ οἱ ἀντίπαλοι πρότειναν λίγων χρόνων ἀναβολὴ γιὰ τὴν αὐτοδιάθεση, ἡ Ἐθναρχία ἀντίτασσε: «Ἐνωσὴ καὶ μόνον Ἐνωσὴ, τώρα!» Οἱ Ἀγγλοὶ δοκίμασαν νὰ διασπᾶσουν τοὺς Κυπρίους ὁ λαὸς ὅμως ἦταν συσπειρωμένος γύρω ἀπὸ τὴν ἡγεσία του. Τότε οἱ Βρεττανοὶ στράφηκαν στὴν Τουρκικὴ μειονότητα. Οἱ Τούρκοι δὲν εἶχαν καθόλου σταθεῖ ἐμπόδιο στὸν ἀγώνα τῆς ΕὐΟΚΑ· κόντευε νὰ κλείσει χρόνος, καὶ κανένας Τούρκος δὲν εἶχε διαανοηθεῖ νὰ κινήθῃ. Ἡ πεισματικὴ ἄρνηση τῆς Ἀγγλίας ν' ἀναγνωρίσει καὶ στοὺς Κυπρίους τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδιάθεσης, νὰ ὑπαγορευόνταν ἄραγε πραγματικὰ ἀπὸ στρατηγικοὺς λόγους, ἢ μόνον ἀπὸ λόγους γοήτρου; Εἶχε σημάει πιὰ ἡ καμπάνα γιὰ τὴ Βρεττανικὴ Αὐτοκρατορία. Ἡ Ἱστορία θὰ τὸ κρίνει αὐτό.

Ὁ Μακάριος ὅμως ἀγρυπνοῦσε. Μπορεῖ νὰ ἦταν Ἀρχιεπίσκοπος καὶ Ἐθνάρχης γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους, οἱ Τουρκοκύπριοι ὅμως σ' αὐτὸν ἔρχονταν νὰ τοὺς λύσει τίς διαφορὲς τους. Αὐτὸς καὶ τώρα κάνει τὸ πρῶτο βῆμα: στέλνει ἕνα μῆνυμα καλῆς θέλησης στὸ Μουφτὴ τῶν Τούρκων, στὸ θρησκευτικὸ τους ἀρχηγό. Ἀντιγράφω τὴν εἴδηση ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ τύπο: THE DAILY TELEGRAPH, March 1, 1956. "Mr. Noel-Baker, M. P. for Suiddn, conveyed to the Mufti a personal message of goodwill from Archbishop Makarios. This was a very rare event which appeared to bode a little more favourably for the relations between the two communities".

Αὐτὸ οἱ Ἀγγλοὶ δὲν τὸ εἶχαν προβλέψει· δὲν ἔμενε παρὰ νὰ βγάλουν ἀπὸ τὴ μέση ἕνα ἀντίπαλο ὅπως ὁ Μακάριος. Σὲ λίγες μέρες ὀργάνωναν τὴν ἀπαγωγὴ του γιὰ τὸν τόπο τῆς ἐξορίας του, στὴς Σευχέλλες. Τὴν ἄλλη μέρα παρουσιάστηκε στὸν βρεττανικὸ τύπο αὐτὴ ἡ εἴδηση: THE DAILY TELEGRAPH, March 10, 1956. "Over the past two years informations have been received from a number of different sources indicating that the Archbishop (...)".

Ὁ Κυβερνήτης τῆς Κύπρου εἶχε βασιστεῖ σὲ «διάφορες πληροφορίες» γιὰ «ἐνδείξεις»... Κι' ἔτσι ἐξόριζε τὸν ἀντίπαλό του χωρὶς δίκη, χωρὶς ν' ἀποδειχτοῦν οἱ κατηγορίες. Τίς μέρες ποῦ ἀκολούθησαν ἄρχισαν οἱ συγκρούσεις ἀνάμεσα στὴς δύο Κοινοότητες. Οἱ Τουρκοκύπριοι, μ' ὅλο ποῦ εἶχαν τίς πλάτες τῶν Βρεττανῶν, φαίνονται δὲ δείχναν καὶ μεγάλη προθυμία σ' αὐτὸ τὸ καταχθόνιο σχέδιο· ἐκεῖνοι ὅμως γρήγορα ὄρθηκαν τὸν τρόπο νὰ σπρώχνουν τοὺς Τούρκους σὲ ἐμπρησμοὺς καὶ λεηλασίες, ἀκίνδυνα! THE DAILY TELEGRAPH, April 24, 1956. "When the curfew imposed on the city yesterday was lifted from the Turkish sector this morning, mobs went round smashing and burning Greek-owned shops (...) The Greeks had had to remain indoors, thus groups of Turkish Cypriots roamed through the streets causing havoc at will".

Κλείναν τους "Ελληνες μέσα στα σπίτια τους, και ξαμολούσαν τους Τούρκους έναντιόν τους, στα σίγουρα πιά. Και τούτο συνεχίζεται, και αποκορυφώνεται τὸ 1958. THE DAILY TELEGRAPH, June 13, 1958. Nicosia, Thursday, from Brian Wright, Daily Telegraph Correspondent. "The curfew decision was approved by British civilians in the capital. They had been highly critical of the original lifting of the curfew and even more so since the Turks started fires and began looting Greek shops and the municipal market. It had been asked why no curfew was imposed early this morning when the Turks set fire to a Greek coffee ginder's shop. A further fire broke out in the Greek orthodox Church (...) Only the shell of the church was left after the fire yesterday (...)"

Ἡ ἔξορία στις Σευχέλλες κράτησε ὡς τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1957, κι ὕστερα στὴν Ἀθήνα. Στὴν Κύπρο ὁ Διγενῆς ἦταν ὁ ἀόρατος ἀρχηγὸς τῶν «τρομοκρατῶν» γιὰ τοὺς Ἀγγλους. Οἱ Κύπριοι φρόντιζαν νὰ τὸν κρύβουν· οἱ Βρεττανοὶ δὲν καταφέρνανε νὰ βροῦν τὸ κρησφύγέ του. Ἔτσι εἶχε γίνει θρύλος ὅσο ἔμενε κρυμμένος, καὶ προπαντὸς ὅσο δὲν ἄνοιγε τὸ στόμα του ὁ Συνταγματάρχης (τότε) Γρίβας νὰ κάνει πολιτικές δηλώσεις. Τῶνομά του δὲν τὸ εἶχαμε ἀκούσει — ὅπως τόσων ἄλλων ἡρωϊκῶν ἀξιωματικῶν — στὸν Πόλεμο.

Ἀπόπειρες γιὰ μιὰ λύση τοῦ Κυπριακοῦ προσέκρουαν πάντα στὴν ἀδιαλλαξία τῶν Κυπρίων καὶ δέναν σφιχτὰ τὰ χέρια τοῦ Ἐθνάρχῃ, ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ἐλευχθῆ. Ὡσπου ἦρθε κάποτε καὶ ἡ στιγμή ἢ πὺρ δύσκολη τοῦ ἀγῶνα: τριάντα χιλιάδες βρεττανικὸς στρατὸς πολέμοῦσε στὴν Κύπρο· τὸ νησι ἀπὸ πουθενὰ δὲν μποροῦσε νὰ περιμένει βοήθεια· τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια κρατοῦσε ὁ ἔνοπλος ἀγῶνας τῆς ΕὐΟΚΑ. Ἐννέα ἀγχόνες εἶχανε στηθεῖ, καὶ ἄλλες ἦταν ἔτοιμες νὰ στηθοῦνε γιὰ τοὺς καταδικασμένους σὲ θάνατο. Αἰχμάλωτοι βασανίζονταν στὶς φυλακὲς καὶ στὰ στρατόπεδα τῶν Ἀγγλων (ξεφεύγαν κάθε τόσο μικρὲς εἰδήσεις στὸν βρεττανικὸ τύπο: DAILY TELEGRAPH, 9 Ἀπριλίου 1956 — 19 Ἀπριλίου 1958 — 6 Ἰουνίου 1957, κ.ά., μαζί μὲ ἄλλες εἰδήσεις γιὰ κλοπὲς ἐλληνικῶν καταστημάτων ἀπὸ βρεττανοὺς στρατιῶτες καὶ γιὰ κρούσματα λιποταξίας).

Ἦρθε κι ὁ Φεβρουάριος τοῦ 1959. Ὁ Διγενῆς, ἀφοῦ μελέτησε τοὺς ὅρους, ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή του νὰ υπογραφεῖ ἡ Συνθήκη τῆς Ζυρίχης· ἄλλη διέξοδος δὲν ὑπῆρχε· ὁ κλοιὸς γύρω του εἶχε φοβερὰ στενέψει· ἦτανε πιά ζήτημα χρόνου. Οἱ Ἀγγλοι ξέρουν νὰ ἐπιμένουν. Ἡ Κύπρος εἶχε νὰ διαλέξει: ἀνάμεσα στὶς ἀγχόνες τῶν δυναστῶν της καὶ στὴν παρωδία, τῆς ἀνεξαρτησίας της — κι ὅπου ὑπάρχουν ἀγχόνες, ἐκλογή δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει. Ἔτσι, ἐνῶ μὲ τὴν υπογραφή της ἡ Ἑλλάδα ἀποχωριζότανε 400.000 Ἕλληνες, χωρὶς βέβαια καὶ νὰ τοὺς βγάλει ποτὲ ἀπ' τὴν καρδιά της, μὲ τὴν υπογραφή του ὁ Ἐθνάρχης τῆς Κύπρου ἔσωζε 400.000 ψυχές. Οἱ ΤΑΓΜΕΣ τῆς Νέας Ὑόρκης, τὴν παραμονὴ τῆς υπογραφῆς, χαρακτηρίζαν εἰρωνικὰ τὴν Ἐνωση ὡς «τὸ ρωμαντικὸ ὄνειρο τοῦ Μακαρίου!»

Τὸ ὄραδου τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1959 ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο ὁ Ἕλληνας Πρωθυπουργὸς μιλοῦσε γιὰ «λογικὴ ἐκπροσώπηση τῶν Τούρκων στὴν Κυβέρνηση τῆς ἀνεξαρτήτου Κύπρου». Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη βρεττανικὴ ἀπογραφή, ὁ πληθυσμὸς τῆς Κύπρου ἦταν: 81% Ἕλληνες, 17% Τούρκοι, καὶ 2% ἄλλες μειονότητες. Στὴν Κυβέρνηση τῆς ἀνεξαρτήτης Κύπρου ἡ Τουρκικὴ μειονότητα συμφωνοῦσαν νὰ ἐκπροσωπεῖται μὲ 30%, κι ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς μὲ 70% — τοῦτο βέβαια δὲ λέγεται «λογικὴ ἐκπροσώπηση» οὔτε στὴ γλῶσσα μας, οὔτε σὲ καμιὰ ἄλλη γλῶσσα. Κι' ἀκόμα, ὁ Τούρκος Ἀντιπρόεδρος θὰ εἶχε τὸ ΒΕΤΟ.

Ἡ Κυπριακὴ ἡγεσία στὸ δρόμο της γιὰ τὴν Κύπρο ἔκανε σταθμὸ στὴ Ρώμη γιὰ μιὰ νύχτα μόνο. Στὸ ξενοδοχεῖο κοντὰ στὴ Βία Βένετο ὅπου διανυκτέρευσε, εἶναι ζήτημα ἂν κανένας μπόρεσε νὰ κλείσει μάτι ἀπὸ τὴν ἀνυπομονησία. Τὸ ἄλλο πρωτὶ ἓνα ἐλληνικὸ ἀεροσκάφος ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴ Ρώμη γιὰ τὴ Λευκωσία. Ἦταν μιὰ καθαρὴ, ψυχρὴ, φωτεινὴ μέρα τοῦ Φλεβάρη. Κι ἔτσι ἡ Κύπρος ἔπαιρνε τὴ θέση της

στον ΟΗΕ σάν ανεξάρτητο Κράτος κάτω από την προστασία των έγγυητριών δυνάμεων: τής Μ. Βρετανίας, πού κρατούσε τις βάσεις της στο νησί τής Ελλάδας και τής Τουρκίας, πού στέλγαν στην Κύπρο συμβολικά στρατό. Μ' άλλα λόγια, ο Μακάριος είχε και πάλι τὰ χέρια του δεμένα.

Ἡ Κύπρος εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα μέρη τοῦ κόσμου, μὲ τὰ πανύψηλα βουνὰ καὶ τόσο κοντὰ τὴν καταγάλανη θάλασσα, καὶ μὲ τὸ καλοκαίρι της νὰ κρατᾷ ἐνιὰ καὶ δέκα μῆνες τὸ χρόνο. Πολὺ κοντὰ σὲ μιὰ μπαρουταποθήκη — μὲ τις αἰώνιες προστριβές Ἰσραηλινῶν καὶ Ἀράβων — ὁ Πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ἔκανε τὸ χιμαιρικὸ ὄνειρο νὰ θέλει τὴν Κύπρο μιὰ δεύτερη Ἑλβετία, στὴ Μεσόγειο, χωρὶς στρατοῦς καὶ ὄπλα θανάτου, (ἔνα τόσο μικροσκοπικὸ κράτος, τί νὰ τὰ ἔκανε τὰ ὄπλα;), ἕναν τόπο παραδεισιακὸ, μακριὰ ἀπὸ τις αἰματηρὲς διενέξεις τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς. Ὁνειρευότανε τὴν Κύπρο ἀδέσμευτη, ἀποστρατικοποιημένη· ἂν αὐτὸ εἶναι οὐτοπία, τότε γιατί δὲν εἶναι οὐτοπία γιὰ ἄλλες χώρες, πού θρῖσκονται μάλιστα σὲ πῶ νευραλγικὲς περιοχές; Ἄρχισε ἀμέσως ἕνα μεγάλο πρόγραμμα ἔργων· ἔκανε δρόμους, λιμάνια, ἀεροδρόμια, ἔχτισε σχολεῖα, νοσοκομεῖα, οἴκους τυφλῶν, ἱδρύματα· ἀξιοποίησε τὴ μεγάλη περιουσία τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλα του τὰ χρήματα τὰ ἔκανε ἔργα. Οἱ ἐχθροὶ του τὸν εἶπαν φιλόδοξο, καὶ ἦταν φιλόδοξος· ἡ φιλοδοξία του ὅμως ἦταν τὸ νὰ εἶναι ὁ εἰρηνοποιός. Μὰ δὲν τὸν ἀφήσαν· καθημερινὰ εἶχε πολυμέτωπο ἀγῶνα: οἱ μεγάλοι θέλαν τὴν Κύπρο πλωτὸ ὄπλοστάσιο «γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ λεύτερου Δυτικοῦ κόσμου».

«Ὁ Πρόεδρος σας», εἶχε πει ὁ Γκάντι στὸν Ἀμερικανὸ βιογράφο του Λούις Φίσερ, «μιλάει γιὰ τις τέσσερις ἐλευθερίες· εἶναι μέσα σ' αὐτὲς καὶ ἡ... ἐλευθερία τῆς Ἑλευθερίας;» Ὁ Διγενῆς εἶχε μετανιώσει, καὶ ξαναγύριζε στὸ αἴτημα τῆς Ἐνωσης, ὅσο κι' ἂν ἤξερε πῶς «ἔνωση» τώρα σήμαινε διπλὴ ἔνωση, μ' ἄλλα λόγια διχοτόμηση τῆς Κύπρου. Ἡ Ἑλλάδα, λησμονώντας πῶς μὲ τὴν ὑπογραφή της στὴ Ζυρίχη εἶχε ἀποκόψει τοὺς Κυπρίους, ἐνοοῦσε νὰ χαράξει τὴν πολιτικὴ τοῦ Κυπριακοῦ. Τέλος ἡ Τουρκία, βλέποντας πόσο εὐκολα εἶχε φτάσει ἀπὸ τὰ 17% στὰ 30%, ἔκανε τὴ σοφὴ σκέψη: γιατί ὄχι 100%, μὲ τὸ δικιο της! Τὸ μάθημα πού ἀποκόμισε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἱστορία ὁ κόσμος: πῶς εἶναι ψέμα ὅτι ἕνας μικρὸς λαὸς ἔχει δικαίωμα στὴν ἀνεξαρτησία.

Ὅμως ἡ Κύπρος ἦτανε μέλος τῆς Κοινοπολιτείας, ὅπως τόσα ἄλλα Κράτη πολὺ πῶ μεγάλα. Ὁ Μακάριος ὕψωσε τὸ ἀνάστημά του στὸν ΟΗΕ. Ἀπὸ τὴ στιγμή αὐτὴ ἦταν ξεγραμμένος. Ἐπέζησε, ὕστερα ἀπὸ τόσες ἀπόπειρες, γνωστὲς, λιγότερο γνωστὲς, ἄλλες δλόττελα ἀγνωστὲς. Ἀμετακίνητος στὴν ἐμμονή του νὰ κρατήσῃ τὴν Κύπρο σάν ανεξάρτητο Κράτος, μέλος τοῦ ΟΗΕ. Δὲ δέχτηκε τὴ διχοτόμηση· δὲ δέχτηκε ποτὲ τὸ τετελεσμένο τῆς Τουρκικῆς ἐισβολῆς. Ὁ Παπαρηγόπουλος στὴν ἀλληλογραφία Μαυροκορδάτου—Γκέντζ, μᾶς δίνει τοῦτο τὸ γράμμα: «Μία τῶν νομικωτέρων θάσεων τῆς μεταβολῆς πού ἔγινε, εἶναι ὅτι οὐδέποτε συνωμολογήσαμεν τὴν ὑποταγὴν μας εἰς τὴν Τουρκίαν· ὅτι δὲν ὑπάρχει καμία πράξις, ἡ ὁποία νὰ μᾶς υποχρεώη εἰς ὑπακοήν· ὅτι ἡ ὑποδούλωσις μας ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα καθαρᾶς βίας· καὶ ὅτι διὰ τῆς ἰδίας βίας δικαιοῦμεθα νὰ σπᾶσωμεν τὰ δεσμὰ μας. Ἐὰν ὅμως διὰ μᾶς δημοσίας πράξεως ὡμολογούσαμεν τὴν ὑποτέλειάν μας, θὰ ἐχάνωμεν δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον καὶ διὰ παντὸς τὰ δικαιώματά μας· καὶ θὰ προητοιμάζωμεν διὰ νὰ κατακτηθοῦν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν εἰς κατάλληλον χρόνον, τόσας ἐπαρχίας, ὅσαι τυχόν ἡγεμονίαι ἤθελον ἰδρυθῆν». — Αὐτὸ πού ἀγωνίζονταν ν' ἀποφύγει ὁ Μακάριος ὡς τὸ θάνατό του· αὐτὸ πού ζητοῦσαν ἀπὸ κείνον θεοὶ καὶ δαίμονες· αὐτὸ πού θὰ ἦταν ἡ ὀριστικὴ καταστροφή καὶ τὸ πρῶτο δῆμα γιὰ διεκδικήσεις τοῦ Ἀσιάτη καὶ στὴν Ἀσπρη μας Θάλασσα. Ἔτσι ὅμως, ὁ Κύπριος Πρόεδρος εἶχε ὁ ἴδιος ὑπογράψει τὴν καταδίκη του. Κάθε μέρα πού περνοῦσε ἦταν καὶ ἕνα θαῦμα τὸ πῶς θρῖσκοταν ἀκόμα στὴ ζωὴ. Τὸ ἤξερε κι' ὁ ἴδιος, τὸ ξέραμε ὅλοι.

Όταν πήγα να τον αποχαιρετήσω την παραμονή της κηδείας, ήταν πολύς κόσμος το μεσημέρι, κάτω από έναν καυτό ήλιο, έξω από την Αρχιεπισκοπή. Γυναίκες θγαίγαν απ' την εκκλησία θρηγώνοντας, άλλες μοιρολογοῦσαν με τὰ σπαραχτικά μοιρολόγια τοῦ λαοῦ μας. Τὴν ὥρα πού ἔφτανα, μιὰ φωνάζει: «Παιὸς θὰ μοῦ βρεῖ τώρα τὸ παιδί μου;» εἶχε ἀγνοοῦμενο γιὰ δεκαεπτὰ χρονῶν. Πῆρα θέση στὴν οὐρά· σὲ μιὰ στιγμή πού ἕνας ἀστυφύλακας πλησίασε νὰ βάλει τάξη, ἔνοιωσα νὰ μὲ σέρνει κάποιος ἀπ' τὸ μανίκι: ἦταν μιὰ τυφλὴ γριούλα, σχεδὸν ξυπόλυτη· εἶχε ἔρθει μαζί με ἄλλες γυναίκες ἀπὸ καταυλισμὸ νὰ «προσκυνήσει τὸ Δεσπότη». Κάτω ἀπὸ μιὰ ζέστη ἀφόρητη, γιὰ πέντε ὁλόκληρα μερόνυχτα, ὁ Μακάριος περίμενε στὴν ἐκκλησία νὰ περάσουν ὅλοι οἱ δικοὶ του γιὰ τὸν «τελευταῖον ἀσπασμόν» τὴν ἕκτη μέρα θὰ γινόταν ἡ κηδεῖα του. Στὸν ἱστορικὸ καθεδρικὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, μετ' ἀρχιερατικὰ του ἄμφια καὶ τὴ μίτρα στὸ κεφάλι, ὁ «Δεσπότης» θρῖσκότανε, ὄχι καθιστὸς στὸ Θρόνο του, ἀλλὰ μέσα στὸ φέρετρο, στὴ στάση πού εἶχε βρεθεῖ ὁ Ἀπόστολος Βαρνάβας, μετ' τὸ ἱερὸ Εὐαγγέλιο στὸ στήθος, κρατώντας το μετ' τὸ δεξιὸ του χέρι. Ὁ κόσμος προσκυνοῦσε τὸ Εὐαγγέλιο, φιλοῦσε γιὰ τελευταία φορά τὸ χέρι τοῦ Δεσπότη, κι ἔδγαине ἀπὸ τὴν ἐκκλησία· ἔκανε ἀσφυκτικὴ ζέστη καὶ τὸ χέρι ἦταν ζεστό.

Τὸ θράδυ ἀργά, πού ξαναπήγα στὴν Ἀρχιεπισκοπή, ἦταν πολὺς κόσμος ἀπὸ-ξω· αὐτὴ τὴ φορά μιλοῦσαν χαμηλόφωνα· διηγόντουσαν τόσα καὶ τόσα τὸ Δεσπότη, γιὰ τίς ἀγαθοεργίες του, γιὰ τὴν καλὴ του τὴν καρδιά, γιὰ τὰ χωρατὰ του· ἦταν ὁ δικὸς τους ἄνθρωπος πού τὸν ἔχαναν. Σ' ὅλη τὴ Λευκωσία ἀντηχοῦσε ἡ φωνὴ του ἀπὸ τὴν τηλεόραση. Μιὰ γυναίκα εἶχε πεῖ πὼς τὴν ἄλλη μέρα θὰ γινόταν «τὸ θαῦμα».

Τὰ κανόνια ἔρριχναν τιμητικὲς βολὲς τὴν ὥρα τῆς κηδείας· ὁ ἥλιος ἔκαιγε πάντα. Στὴ Λάρνακα, πού πήγα νὰ πάρω τὸ ἀεροπλάνο, οἱ θαυμάσιες καμπάνες τοῦ Ἁγίου Λαζάρου γεμίζαν τὸν ἀέρα, πού ἔπαλλε· ἡ ἐπιθλητικὴ ἐκκλησία ἦταν ἔρημη· ἀδειανὴ καὶ ἡ πόλη. Ἔμαθα ἀργότερα πὼς τὴν ὥρα τῆς ταφῆς, ἕνα κατάμαυρο δαρὺ σύγγεφο ἦρθε καὶ στάθηκε πάνω ἀπὸ τὸ Θρονὶ τῆς Παναγίας, στὸν τάφο τοῦ Δεσπότη. Δὲν ξέρω πότε διάλεξε τὸ Θρονὶ τῆς Παναγίας γιὰ τελευταία του κατοικία. Τὸ 1969 πού ἦμου στὴν Κύπρο γιὰ συναυλίες καὶ διαλέξεις, μᾶς εἶχε πεῖ πὼς εἶχε διαλέξει τὸν τάφο του ψηλά, στὸ ἀκρωτήρι τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, «γιὰ νὰ φυλάω ἀπὸ κεῖ τὴν Κύπρο».

Μιὰ φορά, ἦταν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1958, ὁ Διγενὴς εἶχε στείλει νὰ ρωτήσῃ τὸν «Ἀρχηγό» ἂν ἔπρεπε νὰ χτυπήσῃ τοὺς Τούρκους πού μᾶς χτυποῦσαν. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μακαρίου ἦταν: «Αὐτό, ποτέ. Ὁ ἀγῶνας μας γινόταν ἐναντίον τῶν Ἀγγλῶν γιὰ τὴν αὐτοδιάθεση. Οἱ Τούρκοι ἦταν τὸ σύννοικο στοιχεῖο καὶ ἂν παραφέρονταν θαλμένοι ἀπὸ τοὺς Βρεττανούς, ἐμεῖς ἔπρεπε νὰ κάνουμε ὑπομονή».

Τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1969, τότε πού ἦμου στὴ Λευκωσία, δυὸ Τούρκοι εἶχαν ἔρθει ἕνα πρῶτ' στὸ Μακάριο· εἶχαν μαλλῶσει γιὰ ἕνα δέντρο. «Πάλι ἐδῶ;», εἶπε στὸν πρῶτο. Ἀρχίσαν νὰ μιᾶν κι' οἱ δυὸ μαζί καὶ νὰ φωνάζουνε· μιλοῦσαν ἐλληνικά με ἀρκετὲς λέξεις τούρκικες. Ὁ Μακάριος τοὺς ἔβαλε νὰ δώσουν τὰ χέρια· ὕστερα εἶπε στὸν πιὸ ζηρὸ γελώντας: «Πρόσεξε, μὴν πᾶς νὰ με γελᾶσεις ἐμένα!» Ἐκεῖνοι τοῦ φιλήσαν τὸ χέρι. Ἦταν σ' αὐτὸ τὸ ταξίδι πού στὸν Κύκκο μοῦ δειῖξαν τὸ κελλί του, κι ὕστερα μετ' πήγαν στὸ χωριὸ Ἄνω Παναγιά νὰ δῶ «τὸ παλάτιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου» — ἕνα κοινὸ χωριάτικο σπίτι ἀπὸ τὰ πολὺ φτωχά. Διηγόταν κάποτε ὁ Δεσπότης: «Μιὰ φορά, στὴν ὁδὸν Ἑρμοῦ ἀρχίσαν νὰ πυροβολοῦν· ἔτρεχαν ὅλοι· ἔκανα νὰ τρέξω καὶ γώ· μοῦπεσε τὸ καλυμαῦχι, κι' ὅπως ἦταν στρογγυλό, ἄρχισε νὰ κυλᾷ. Ἔκανα νὰ τὸ πιάσω· «Μὴ παππούλη, μὴ!» μοῦ φωνάξανε: «θὰ σκοτώθῃς!» Οἱ σφαῖρες πέφταν βροχὴ· κι' ἐγὼ σκεφτόμουνα, χωρὶς καλυμαῦχι τί θὰ κάνω· οὔτε ιδέα νὰ πάρω ἄλλο, μέσα στὴν Κατοχή. Ὅταν σταματήσαν οἱ σφαῖρες, ἔτρεξα καὶ τὸ πήρα».

Ὁ Μακάριος δὲν ἦταν μόνον ἓνα φωτεινὸ μυαλό· ἦταν καὶ ὁ ἄνθρωπος δίχως πλέγματα. Προερχόταν ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ εἶχε ὅλα τὰ ὑγειᾶ στοιχεῖα τῆς καταγωγῆς του, μαζὶ ὅμως μὲ μιὰ ἐμφυτὴ εὐγένεια καὶ κομψοὺς τρόπους. Φτάνοντας στὸ ἀνώτατο σκαλοπάτι τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας, εἶχε μείνει ἀπλός, ὅπως ἀπλοὶ ξέρονι νὰ εἶναι οἱ πραγματικὰ μεγάλοι. Οἱ ξένοι εἶχανε πεῖ πὼς ἦταν πολὺ μεγάλος γιὰ ἓνα τόσο μικρὸ Κράτος. Ἦταν ἄνθρωπος χωρὶς ἀναστολές, χωρὶς κανένα πλέγμα — ἐκτός, ἴσως, μόνον ἀπὸ ἓνα: τὸ πλέγμα τῆς τελειότητος. Ἀπὸ κείνον μάθαμε, ὅλοι ὅσοι εἰμασταν γύρω του, πόσο σημαντικὸ εἶναι νὰ κάνει κανεὶς τέλεια ὁτιδήποτε κάνει, ὅσο ἀσήμαντο καὶ ἂν εἶναι. Ἔτσι δείχνουμε τὸ σεβασμὸ στὸν ἑαυτὸ μας. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Φύση: τίποτα δὲν ὑπάρχει πρόχειρο, ἄτσαλο· τὸ παραμικρότερο χορταράκι ἔχει ἐκπληκτικὴ τελειότητα, σὰ νὰ ἦτανε αὐτὸ τὸ κέντρο τῆς Πλάσης. Ἀπὸ κείνον μάθαμε νὰ μὴ χάνουμε τὴν αὐτοκυριαρχία μας, νὰ σεβώμαστε τὴν ἀνθρωπιά μας, στὸν ἑαυτὸ μας καὶ τοὺς ἄλλους. Ποτὲ δὲν τὸν εἶδαμε ἄκεφο, νευριασμένο, ἀτημέλητο. Κοιμόταν πάντα ἐλάχιστα· ποτὲ δὲ νοιαζότανε γιὰ τίς ὥρες τοῦ φαγητοῦ. Τελευταῖος πῆγαινε γιὰ ὕπνο, πρῶτος σηκωνόταν τὰ χαράματα· πεντακάθαρος, περιποιημένος, γελαστός· ὁ ἀσκητικὸς καλόγερος τοῦ Κύκκου μὲ τὸ θαυγάλαξο ἀντερὶ, δὲν ἔχανε ποτὲ τὴν αὐτοκυριαρχία του. Οἱ Ἄγγλοι τὰ ἔχαναν μαζὶ του· ἦταν πάντα ἔτοιμος νὰ ἐμπιστευτεῖ τὸν ἀντίπαλο γιὰ χιλιοστὴ φορά, γιὰτὶ πίστευε στὸν ἄνθρωπο. Ἐπέμενε νὰ δέχεται ὅλο τὸν κόσμον καὶ ν' ἀπαντᾷ σ' ὅλους, αὐτὸς ποὺ εἶχε τοὺς ὤμους του τίς εὐθύνες ἐνὸς λαοῦ σὲ ὥρα πολέμου.

Ὅταν εἶχε καμιὰ σπουδαία συνάντηση μὲ Βρεττανούς, ζητοῦσε πάντα διερμηνέα, ὅχι πὼς τὸν εἶχε ἀνάγκη ἀλλὰ ἔτσι, κάνοντας πὼς περίμενε ν' ἀκούσει τὸ διερμηνέα, κέρδιζε χρόνο στὸ ἀναμεταξὺ γιὰ νὰ προετοιμάσει καλύτερα τὴν ἀπάντησιν. Ὁ Μακάριος ἦταν ἓνας «εὐρωπαῖος». Ἄν ζοῦσε σ' ἄλλους καιροὺς, ἡ θέση του θὰ ἦτανε στὴς Αὐλὲς τῆς Φλωρεντίας ἢ στὸ Βυζάντιο τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν.

Οἱ ἔχθροί του τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ ἀρχομανία. Ἦταν ὁ κυβερνήτης ἐνὸς μικροῦ σκάφους μέσα σ' ἓνα φουρτουνιασμένο πέλαγος· δὲν ἦταν δυνατὸν ν' ἀφήσει τὸ τιμόνι προτοῦ κοπάσει ἡ καταγίδα — αὐτὸ ἦταν ὅλο. Πόσο ὅμως τοῦ στοιχίζαν ὅλ' αὐτά, μόνον ὁ ἴδιος μπορούσε νὰ γνωρίζει, ἐκεῖνος ποὺ τόσο ἀγαποῦσε τὴ μελέτη.

Κεῖνῃ τῇ νύχτα, τὴν παραμονὴ τῆς κηδείας του, πολλοὶ Κύπριοι τὸν ξενυχτοῦσαν ἔξω ἀπ' τὴν ἐκκλησία· ἦταν αὐτοὶ ποὺ εἶχαν εὐεργετηθεῖ, ὅχι μιὰ καὶ δυὸ φορές· αὐτοὶ ποὺ τώρα εἶχαν ὀρφανέψει. Μὰ ταῦτο εἶναι μιὰ ἄλλη πλευρά. Συνήθιζε νὰ εὐεργετεῖ πρῶτα τοὺς ἔχθρους του· κι' αὐτὸ δημιουργοῦσε συχνὰ ἀφορμὲς γιὰ παράπονα ἀνάμεσα στοὺς φίλους του.

Ὅσα εἶχε ὄνειρευτεῖ γιὰ τὴν Κύπρο ὁ Μακάριος, τὴ λευτεριά, τὴν εἰρήνη, τὴν ἐργασία γιὰ ὅλους, δὲν τὸν ἀφῆσαν νὰ τὰ πραγματοποιήσει: οὔτε οἱ ξένοι, οὔτε οἱ πατριῶτες του, οὔτε οἱ ἀδελφοὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, οὔτε οἱ Συλλειτουργοὶ του. Γιατὶ τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης τὰ μάχεται πάντα μιὰ σκοτεινὴ δύναμις ποὺ θέλει τὸν πόλεμον καὶ τὴν καταστροφὴ. Τὸν Γκάντι τότε σκοτώσαν· σκοτώσαν καὶ τὸ Λούθηρον Κίνγκ, τοὺς εἰρηνοποιούς· τὰ κοράκια τοῦ πολέμου σκοτώνουν πάντα τίς περιστρεφές τῆς εἰρήνης. Τὰ εἰκοσιεπτὰ χρόνια Ἀρχιερατίας τοῦ Μακαρίου ἦταν πορεία Γολγοθᾶ, σημαδεμένη ἀπὸ τίς ἐνῖα ἀγχόνες, ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ εἰσβολή, ἀπὸ προσφυγιά. Προσωπικὰ γνώρισε τὴν ἐξορία, γνώρισε ὅλη τὴν ἀχαριστία, γνώρισε τὴν προδοσία· ἤξερε ὅμως νὰ συγχωρεῖ· κι' ἀκόμα εἶχε τὸ προνόμιον νὰ λησμονεῖ, καὶ νὰ ἐμπιστευεῖται. Οἱ ἀντίπαλοί του τὸν εἶδαν διαφορετικὰ. Εἶμαι εὐγνωμῶν στὸν Δρα Κύπρου Χρυσάνθη ποὺ μοῦ ζήτησε αὐτὰς τίς γραμμὲς, γιὰτὶ εἶχα χρέος νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια. Τώρα ποὺ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος δὲν ζεῖ, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ πὼς θὰ ἤθελα νὰ τὸν κολλακεύσω. Ἐξάλλου, ἀπ' τοὺς καλύτεροὺς μου φίλους στὴν Κύπρο, οἱ περισσότεροι δὲν ἦταν μὲ τὸ μέρος του.

Εἶπαν πὼς ἡ καρδιά τοῦ Μακαρίου ἔσπασε μὲ τὸν ἐποικισμὸ τῆς Ἀμμοχώστου.

Μπορεί νά εἶναι ἀλήθεια· ἢ μπορεῖ ἡ ἀλήθεια νά εἶναι ἄλλη. Μά τί σημασία ἔχει τώρα πιά; Φτάνει οἱ Κύπριοι νά καταλάβουν ἐπιτέλους τὸ ἀπάνθρωπο παιγνίδι τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, καὶ νά μείνουν ἐνωμένοι περμιμένοντας τὸ θαῦμα: τὴν Κύπρο ἀκέρατα καὶ ἀνεξάρτητη, χωρὶς τοὺς ξένους, ΧΩΡΙΣ ΚΑΝΕΝΑ ἜΒΝΟ, μὲ ὄλους τοὺς πρόσφυγες πίσω στὰ σπίτια τους. Μήπως θά πάψουν ποτὲ οἱ Κύπριοι νά εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι, αὐτὸ ποὺ ἦταν πάντα; HILL: HISTORY OF CYPRUS, vol. I, p. 81 "Already by 1200 B.C. Cyprus was definitely Greek". Τί νόημα μπορεῖ νάχουμε πιά: ἡ Ἑλλάδα, ποὺ μὲ τὴν ὑπογραφή της στὴ Ζυρίχη ἀπόκοψε τὴν Κύπρο· ἡ Τουρκία, ποὺ μὲ τὴν εἰσβολή στο νησί ἀποκόπηκε ἀπὸ τὸν πολιτισμένο κόσμο· οἱ ἄλλοι ὄλοι, ὄλοι οἱ ξένοι, οἱ μὴ Κύπριοι. Εἶναι καιρὸς πιά νά ἀνήκει ἡ Κύπρος στοὺς Κυπρίους: τοὺς Ἑλληνοκύπριους καὶ τοὺς Τουρκοκύπριους, αὐτοὺς ποὺ γεννηθῆκανε στὰ χῶματά της καὶ ποὺ στὰ χῶματά της κοιμοῦνται οἱ πατέρες τους.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΔΑΛΜΑΤΗ

Η ΘΕΣΗ (ΘΡΟΝΙ)

Ἡ θέση «Θρονί»
 τοῦ Ὀλύμπου τῆς Κύπρου,
 τὸ Σκήνωμά Σου, ἀξιώθηκε.
 Στὴ θέση θρονι τῆς καρδιάς της
 ἡ Μορφή Σου χαραχτηκε.
 Στὴ θέση θρονι τῆς τιμῆς,
 στῶν ἀθανάτων θά μένεις τὸ Πάνθεο,
 μαρτύρων, ἡρώων, ἀγωνιστῶν.
 Τῶν ἀπροσκύνητων ἀετῶν,
 τῶν πολικῶν ἀστέρων,
 οὐρανοῦ καὶ γῆς.
 Στὴ θέση Θρονι τῆς Παναγίας
 τῆς Κυκλώτισσας, ἀναμένη λαμπάδα,
 σὲ εἰκόνημα τρυπημένο ἀπὸ βόλια.
 Σὲ μιὰ θέση Θρονι
 στῆς ἱστορίας τὰ διάσελα
 μ' ἕνα Σταυρὸ—Προσκύνημα—
 νά θρῖσκουν τὴν ψυχὴ τους οἱ λαοί.
 Ἐκεῖ ψηλά, στὴ θέση ΘΡΟΝΙ,
 θ' ἀτενίζει, νά μάχεται ὀρθό,
 τὸ Νησί Σου, ΜΑΚΑΡΙΕ.

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΖΙΤΣΑΙΑ

Ε Π Ι Τ Α Φ Ι Ο

10½ ή ώρα τὸ πρωτὸ
καὶ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου ἡ 8η:
ἀκούονται φαλμοὶ στὸ ραδιόφωνο.
Ἦσες καὶ ἴδιες γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο
οἱ ἐπιβλητικὲς εὐχὲς καὶ ἱκεσίαι,
λόγια τὰ βαρυσήμαντα, ἀνθρώπινα καὶ θεϊκά,
ξεπροβοδάνε τὸ νεκρὸ, πράο,
ῥαῖο στὴν ἀκίνητη ἀνάπαυσή του.

Τὴν γενναιότητα στὴν κίνησή του συλλογίζομαι
καὶ τὴν ἀσίγαστη προσπάθεια,
καθὼς, τώρα, τὸν ἔχει πάρει ἡ ἀπόλυτη σιγή.

Τὴν ὥρα τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας,
ἡ κάθε κίνηση ὀρίστηκε νὰ σταματήσει,
ἡ κήδεψή του γιὰ νὰ τιμηθεῖ.
Σὲ ἔρισμένα μαγαζιά, στὴ γειτονιά,
ἡ πόρτα ἔχει κλείσει, σὲ ἄλλα μένει ἀνοιχτὴ
καὶ στέκεται σ' αὐτὴ ὁ μαγαζάτορας
κοιτάζοντας ἀόριστα. Περνοῦν διαβάτες λιγοστοί.
Ἄλλοι ἔχουνε σχηματίσει μικροὺς ὀμίλους
καὶ συζητοῦν σὲ τόνο χαμηλό.
Σημάδι σπάνιο, τὰ τροχοφόρα ἔχουνε σταθεῖ.

— Ἐκεῖ ἔμως, στοῦ Κύκκου τὴ Μονή, στῆς Παναγίας τὸ Θρονί,
καθὼς στὸν τάφο θὰ σὲ κατεβάζουν,
γιὰ σένα θὰ κορυφωθεῖ ὀλολυγμὸς ὁ μέγας
— τῶν γυναικῶν ἴδιως πού θὰ θρηνοῦν γοερά,
γιατὶ στὸ Ἀνάστημά σου ἀναγνωρίζανε τὴ χάρη
στὴ ζωὴ κι' ἐκείνη τὴν ἐλπίδα πού στὸν ἄξιο
ὁ θάνατος μπορεῖ νὰ παραδώσει μοναχά.

Χαῖρε ἀνθρώπινη μορφή, χαῖρε λαλιά
πού ἔφτασες στὴ σιωπὴ ἐνδόξως.
Μακάριε, Σὺ πού τ' ὄνομά σου καταξίωσες
καὶ σήμερα τὸν ἔρισμό του συμπληρώνεις.
Γιατὶ μακάριος ἀληθινὰ ἐκεῖνος εἶναι
πού ζώντας σὲ φηλὴ ὑπακοή,
παραδεχόμενος τὴν πάλη,
μαθαίνοντας ἀκόμα καὶ τὴ συντριβή,
δὲν παύει νὰ πιστεύει σὲ κείνο
πού φηλότερη βουλή ὀρίζει.
Δὲν ἐπιζήτησες νὰ ὑψωθεῖς,
ἀκέρηα ἡ ὀρθόδοξη, χριστιανικὴ ψυχὴ σου,
ἡ Παρουσία σου βεβαίωση, ὀρθὴ ἀπόφαση
δαχτυλοδεῖχνει τὸ δοκιμαζόμενο νησί.

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ

Φίλε μου Χρυσάνθη,

Σας εύχαριστώ για την πρόταση. Καμμιά απολύτως αντίρρηση να δημοσιεύσετε παλιά μου κείμενα για τον Μακάριο. Δυστυχώς, εγώ χωρίς αρχείο και τάξη δεν έχω πρόχειρα χρονογραφήματά μου και ανταποκρίσεις για την Κύπρο.

Η αδυναμία αυτή δεν με εμποδίζει, άσχετα προς τις αντιλήψεις για την πολιτική του Έθνάρχη, να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τον άνθρωπο που στάθηκε παραπάνω από αδελφός όταν αναγκάστηκα λόγω άτυχήματος, να νοσηλευθώ στο νοσοκομείο της Λευκωσίας.

Δάκρυσα όταν ανοίγοντας το τρανζίστορ που με συνόδευε στην έξοχή, για να παρακολουθήσω την κηδεία του Αρχιεπισκόπου, αναλογίσθηκα ότι το τρανζίστορ ήταν εκείνο που μου είχε χαρίσει ο ίδιος για να μη πλήττω κατά την αναγκαστική μου κατάκλιση.

Από τις μεγάλες μορφές που είτε συμφωνείτε, είτε δεν συμφωνείτε με την πολιτική γραμμή που ακολούθησαν μένουν στην ιστορία.

25.9.1977

Με φιλικούς χαιρετισμούς
Π. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

ΜΑΚΑΡΙΟΣ Ο Γ' Ο ΜΕΓΑΣ

Έτσι πρέπει να προσονομάζεται ο Μακάριος ο τρίτος, αυτή η αναφλογισμένη καρδιά που έσωπασε και μέσα στον συνεχιζόμενο αγώνα της Κύπρου. Είναι πολύ δύσκολο να πει κανείς τι αντιπροσωπεύει αυτό το μέγεθος μέσα στη σύγχρονη ιστορία του μεγάλου και πολυπονεμένου νησιού και τι αντιπροσωπεύει αυτό το νησί μέσα στη σύγχρονη ιστορία του κόσμου.

Πρέπει, αν επιθυμούμε να είμαστε σωστοί στην κρίση μας να συλλογιστούμε για μία στιγμή τι είμαστε προτού κλείσει τη ζωή του ο Μακάριος και τι είμαστε τώρα μέσα στην απουσία του Μακαρίου. Κατόρθωσε αυτό το φτωχότατο αγόρι το στερεμένο από όλα όσα λαμπρύνουν και αποδείχνουν άηττητους τους ικανούς ανθρώπους και μεταμορφώνουν και τους ανεπαρκείς σε «σκεύη εκλογής» και να σταθή για καιρό — και όχι λίγο — στο κέντρο του οικουμενικού ιστορικού βίου, όπουδήποτε γής και όπουδήποτε της ανθρώπινης παρουσίας, θα ήταν αταίριαστο να μη συλλογιστούμε το θαρύ προνόμιο που μας πρόσφερε το απλό κατά τ' άλλα περιστατικό ότι συζήσαμε κατά κάποιον τρόπο με το Μακάριο και αξιωθήκαμε, μολονότι τα συναπαντήματά μας δεν ήταν πολλά, αλλά ήταν μεσαά σε ουσία φυγής και σε ουσία πνεύματος: δηλαδή αποτελούσαν μία πλήρωση στο γνησιώτερο νόημα του Έρου. Γιατί ο Μακάριος υπήρξε όπουδήποτε ένας κόσμος γεμάτος, ένας κόσμος ήρωικός, που άναστησε στις δύσκολες μέρες μας τις άλλες εκείνες μέρες των θρύλων και των οραμάτων.

Ο Μακάριος υπήρξε μία πραγμάτωση κ' ένας θρύλος. Ένας θρύλος άρετης και γενναιοφυχίας, για να τον πάρουν κιόλας οι νεόφυτες γενιές και να τον κάμουν ιστορία και ποίηση. Γι' αυτό και ο θάνατός του έσαμε τούτη την άκραία στιγμή απομένει σαν ένα ένθυμημα και ένα πρόσταγμα. Μιλούμε συχνά για την άθανασία των μεγάλων προσωπικοτήτων. Και αϊτή η άθανάτη μνήμη είναι μία μορφή του άέναου πραγματικού. Ένας κόσμος που κατασκευάζει ένα δικό του, ένα δικό του ύπάρχειν.

Ἡ ἀπώλεια τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν εἶναι πάντα φαινομενική, εἶναι ἓνα περικάλυμμα, μιὰ ἀφαίρεση χωρὶς πρόσθεση. Καὶ γιὰ τοῦτο εἶναι ἀνεξάντλητον σὲ προβληματισμούς, σὲ ἀπόψεις, σὲ μορφές — οἱ αἰῶνια μεταμορφωνόμενοι καὶ οἱ αἰῶνια παραδειγματιζόμενοι, αὐτὰ τὰ πρότυπα. Πρέπει κάποτε ν' ἀξιωθοῦμε τὴν εὐκαιρία νὰ περπατήσουμε στὸν κόσμον τῶν προτύπων καὶ νὰ ἐρευνησοῦμε τὴ γένεσίν τους, τὴ σύστασίν τους, τὶς μεταβολές τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου των, ὥστε καὶ ν ε κ ρ ο ἰ ν ἄ ν ι - κ ο ὖ ν, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ἡ προτομή τοῦ Κίμωνα στὴ Λεμεσό. «Κ α ἰ ν ε - κ ρ ὀ ς ἔ ν ἰ κ α». Κανείς, ὑποθέτω, δὲν θὰ βρεθῆ σ' ἐκείνη τὴ γραφικὴ παραλία, ὅπου εἶναι στημένη ἡ προτομή καὶ δὲ θὰ νιώσῃ νὰ τὸν περισκέπει ἡ αὐρα τῆς ἀθανασίας

I. M. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΕΘΝΑΡΧΗ ΜΑΚΑΡΙΟΥ

Ἦρθες ἀπὸ τὸ μεγάλο λαγκάδι
τῶν βουνῶν τῆς Κύπρου μας,
κορμὸς κι' αἷμα ἀπ' ἄγιο
ματωμένο σῶμα τῆς.
Δρὺς καὶ πεῦκος καὶ χάλκινη
μορφὴ πλασμένη στὴ φωτιὰ τῆς λευτεριάς.
Ὅταν σήκωνες τὰ χέρια σου
οἱ ἀγέρες τῆς Κύπρου φύσαγαν
αἰσιόδοξα μηνύματα, ἔταν
γελοῦσες ἀνοιγαν τὰ κλειστὰ
ἄνθη τοῦ ἀγέρωχου νησιοῦ.
Μακάριε, μακαρισμένη ἡ
σκληρὴ πορεία σου τοῦ ἀγώνα,
τῆς μάχης, μακαρισμένο ἄγιο
χῶμα ποῦ σκεπάζει
τὸ ἀθάνατο κορμί σου,
τὸ αἰῶνιο σου χιλιόπνοο
πνεῦμα. Καὶ νεκρό, μεγάλο
νεκρό, σὲ χαιρετοῦν οἱ μυριάδες
ἐλεύθεροι ἄνθρωποι τοῦ κόσμου μας.

ΠΑΝΟΣ Ν. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥΝΗΣ

ὍΤΑΝ Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ Ο ΕΘΝΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΕΦΟΡΕΙ ΤΟΝ ΕΠΟΥΡΑΝΙΟ ΧΙΤΩΝΑ ΤΟΥ

Σήμερα τὴν ὀγδόην ἡμέρα τοῦ Αὐγούστου τοῦ χίλια ἐννιακόσια
ἑβδομήντα ἑπτὰ σ' ὄλη τὴν Κύπρο πουλιὰ καὶ κύματα
καὶ ζῶα, δέντρα κι' ἄνθρωποι σταμάτησαν, ὅλα σταμάτησαν
ἀσάλευτα γιὰ νὰ Τὸν συλλογιστοῦνε, τὸν Μεγάλον Πατέρα
τῆς Κύπρου, τὸν Ἐθνάρχη Μακάριο, γιὰ νὰ Τὸν χαράξουν
καὶ στίς πύθ κρυφές γωνιές τῆς καρδιάς τους, νὰ στερεώσουν

τὴν πίστη τους πῶς ὁ Μακάριος δὲν πέθανε πραγματικά, παρὰ ζεῖ καὶ θὰ ζεῖ πάντοτε ἀθάνατος μέσα στὴν καρδιά τους.

Καμιὰ τελετὴ ταφῆς δὲ θὰ τοὺς πείσει πῶς ἡ μεγάλη Του καρδιά σὰν ἓνα συνηθισμένο ρολόι ἔχει πάψει τοὺς δραστήριος χτύπους τῆς γιὰ τὴν εὐτυχία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Κύπρου νὰ χτυπᾷ. Ὁ Μακάριος μέσα στὴν καρδιά τοῦ μεγάλου νησιοῦ ζεῖ καὶ θὰ ζεῖ. Τώρα μέσα στὸ ἀπολίθωμα τῶν πάντων κάθε τους ἀναπνοὴ τὸ καθαρὸν ὕφος ἀκούει τῶν βουθετημάτων Του:

Σταθεῖτε πάνω στὴν πίστη σας στερεοί,
σταθεῖτε πάνω στὸ φρόνιμο θάρρος σας, γιὰ
νὰ ἐπιστρέψει πάλι ἡ γόνιμη χαρὰ μέσα στὸ
Μεγάλο μας Νησί, οἱ πρόσφυγες νὰ ἴδουνε τὰ
σπίτια τους καὶ νὰ δημιουργήσουν πάλι τ' ἀγαθὰ τους
γιὰ νὰ καθίσουν πάνω τους νὰ στεγνώσουν
τὸν ἰδρώτα τους, νὰ προσευχηθοῦν στοὺς τάφους
τῶν πατέρων τους καὶ τῶν προπατόρων μαρτύρων νὰ ἐνωτισθοῦνε
ξανά τις ἥρωϊκὲς τους ὑποθήκες, ἐκεῖ ἀπ' ὅπου κάποτε
ξεκίνησεν ὁ Μέγας Αἴας, τὸ μέγαλον ἔρεισμα καὶ τὸ τεῖχος
τῶν Ἀχαιῶν γιὰ νὰ κυριεύσουνε τὴν Τροία.

Σταθεῖτε σταθεροὶ στὴν δημοθυμία σας στὴ γνώση καὶ στὴ
σοφία καὶ στὴ φρόνηση σταθεῖτε πάγιοι, γιὰ νὰ διώξουμε,
νὰ διώξει μαζί μας ὁ κόσμος ὅλος τοὺς ληστὲς ἀπὸ τὸ
Νησί τῆς Ἀφροδίτης, νὰ καταστρέψουμε, νὰ καταστρέψει
μιὰ γιὰ πάντα ὁ κόσμος ὅλος ὅλους τοὺς ληστὲς, γιὰ
νὰ πάψει νὰ ληστεύεται ὁ κόσμος ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους
κι ἀνεπίσημους ληστὲς μας.

Καμιὰ ἐρπύστρια κανενὸς τάνκς δὲ θὰ τρομάξει
ποτὲ τὴν κληρονομημένη μας ἀρετὴ καὶ τὴ
φρόνηση τῶν σοφῶν μας. Μᾶς ὀμιλεῖ ἀπὸ τὰ ἔγκατα
τῆς ψυχῆς ὁ κοσμοπολίτης Ζήνων ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον
μας Κέτιο.

Τὴν ὥραν αὐτὴν ὅπου φορεῖ τὸ ἐπουράνιον Ἴνδυμα,
τὸ πραγματικό Του Ἴνδυμα ὁ πρόεδρος τῆς Κύπρου
Μακάριος σ' ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα γιὰ μισὴ
ὥρα σταμάτησε ἡ θερμὴ κίνηση στοὺς δρόμους
τῶν χωριῶν καὶ στὶς λεωφόρους τῶν πόλεων,
σταμάτησαν τὰ λεωφορεῖα καὶ τὰ ἐργαστήρια
τὰ γραφεῖα καὶ τὰ μαγαζιά καὶ τὰ μεγάλα καταστήματα
τῆς πατρίδας, γιὰ νὰ προσέξουν ν' ἀκούσουν τὴ φωνὴ Του.
Τὰ ρήματα τῶν προγόνων μας φώτισαν τολμηρὰ κάποτε
τὸ σκοτάδι καὶ τὴν ἀγριότητα τῶν λαῶν, ὅταν ὅλα
τ' ἀκρογιάλια στὴ Μεσόγειο μιλοῦσαν ἑλληνικὰ καὶ οἱ Ρωμαῖοι
αὐτοκράτορες μάθαιναν τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μας
Ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ μορφώνονταν μὲ τὴν Ἑλληνικὴ φωνή.
Ἔμεῖς σήμερα ἔχουμε πάλι ντυθεῖ ὅλοι μας ζεστά τὸ ἥρωϊκὸ
μας 1940—41. Θὰ φορέσουμε τὸ θάρρος μας, τὴν ὑπομονή

καί τήν ἐπιμονή μας τή μακροχρόνια, γιά νά θερμανθεῖ ὁ κόσμος μέσα στή λαμπρή στολή τῆς δικαιοσύνης του καί τῆς ἀξιαπρέπειας.

Ναί, ὁ θάνατος δὲν ἐγγίζει τοὺς γενναίους, τοὺς προσηπνῶ καθὼς τοὺς βλέπει ν' ἀναπνέουν τὴν αἴγλη τῆς ἀθανασίας τους. Πεθαμένοι μπορεῖ νά ἔναι ἐκεῖνοι ποὺ μέσα μας πεθαίνουν ὀριστικά. Μὰ ὁ μικρὸς ἄλλοτε βοσκὸς τοῦ πατρός Του σήμερα μέσα μας ζεῖ κι εἶναι ὁ μεγάλος ὁδηγὸς τῆς δικαιοσύνης μας.

Οἱ φαράδες μένουν βουβοὶ μπροστὰ στὸν ἐκπατρισμένο, τὸν ἀσημένιο θησαυρὸ τῶν ψαριῶν τους, προσεύχονται κοιτώντας τὸν οὐρανὸ καί τὴ μεγάλη θάλασσα, οἱ βοσκοὶ παραδίδουν τὰ κοπάδια τους στὰ παιδιὰ τους καί κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ βουνά τους, γιά νά ἰδοῦν καί ν' ἀποχαιρετήσουν τὸν μεγάλον ἄντρα τῆς Δικαιοσύνης τους κι ὅλος ὁ κόσμος μὲ κρατημένη τὴν ἀναπνοή του προσέχει τὸ μεγάλο ταξίδι τοῦ πρώτου προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ν' ἀνεβαίνει τὸν οὐρανὸ Του γιά νά βλέπει ἀπὸ ψηλά τὸ λόγο καί τὰ ἔργα Του ν' ἀνθοφοροῦν καί γλυκοὺς καρποὺς νά παράγουν, γιά ν' ἀνασάνει λεύτερα τὸ πονεμένο στήθος τῆς Κύπρου, γιά ν' ἀνασάνουν ὅλα τὰ πικραμένα τοῦ κόσμου στήθη, καθὼς βλέπουν τὸ Μακάριο νά κατευθύνεται ἐκεῖ ὅπου ἤσυχια ζοῦν ὅλοι οἱ μεγάλοι ἀθλητὲς τῆς ἐλευθερίας.

Γι' αὐτὸ κατέβηκαν οἱ καθημερινοὶ μας ἄνθρωποι τῆς θάλασσας, τῶν χωραφιῶν καί τῶν ἐργαστηρίων ἔρχονταν οἱ θαρραλέοι ἄνθρωποι ὅπου πάντα στεφανώνει τὸν ὕπνο τους ὁ σκληρὸς κόπος τῆς ἡμέρας, γιά νά φιλήσουν τὸ μεγάλο τους Ζωντανὸ Νεκρὸ καί νά Τὸν ἀποχαιρετίσουν, νά Τοῦ ὀρκιστοῦν ὅτι δὲ θά Τὸν λησμονήσουν καί τὴν ἀνάσα τους μ' Ἐκεῖνου τὴ μεγάλη, τὴν παγκόσμια ἀνάσα θά ρυθμίσουν.

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΠΑΥΛΕΑΣ

ΜΑΚΑΡΙΟΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ

Ἡ Ἑλλάδα κ' ἡ Οἰκουμένη θρήνησαν τὸν χαμὸ τοῦ Προέδρου καί Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου, τοῦ ἐθνάρχου καί θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ. Ἐμεῖς ἐπιθυμοῦμε νά ἐπισημάνουμε ἐδῶ μιὰν ἀκόμη πτυχή του μὲ ὄχι λιγώτερο ἐνδιαφέρον. Τοῦ Μακαρίου, τοῦ Βυζαντινοῦ. Ὅχι γιά νά πρωτοτυπήσουμε φάχνοντες στοιχεῖα, ἀλλὰ γιατί πάντοτε ὁ ἐκλιπὼν ἱεράρχης ἔδινε τὴν ἐντύπωση αὐτή.

Ἡ Κύπρος, περισσότερο ἀπὸ ἄλλες ἐλληνικὲς περιοχές, μὲ τοὺς τόσους βυζαντινοὺς ναοὺς καί τίς ὀρθόδοξες παραδόσεις τῆς, μὲ τὰ φημισμένα μοναστήρια καί τὴ βυζαντινὴ καί μεταβυζαντινὴ τέχνη τῆς, διατήρησε σὲ πείσμα κάθε ἐκσυγχρονισμοῦ καί τεχνικῆς προόδου, τὸν βυζαντινὸ τῆς χαρακτήρα. Ὁ ἴδιος ὁ Μακάριος σὲ μιὰ

μικρή μελετούλα του πού εϋστοχα είχε τιλοφορήσει «Κύπρος, ή αγία νήσος» και ανατυπώθηκε από τον τιμητικό τόμο στον Καθηγητή Βασίλειο Βέλλα έγραφε:

«Πλήθος αγίων προβάλλει ή Κύπρος και διά τουτο αγία νήσος απέκλήθη, αλλά και πλήθος ναών και μοναστηρίων παρουσιάζει μαρτυρούντων την θαθεϊαν εϋσέβειαν των κατοίκων της. Υπερ τας πέντε χιλιάδας ύπολογίζονται οι ναοί της Κύπρου παλαιοί και νεώτεροι, εκ των οποίων 500 περίπου διασώζουσι βυζαντινάς-τοιχογραφίας, τινές των οποίων αποτελοϋν σημαντικήν πηγήν διά την κυπριακήν αγιολογίαν. Είς τινα χωρία της νήσου βλέπομεν ναούς απέχοντας άλλήλων δλίγα μόνον μέτρα, ως εις τό χωρίον Γαλάτα Σολέας, όπου εις έκτασιν μικροτέραν του ενός τετραγωνικού χιλιομέτρου σώζονται οκτώ ναοί χρονολογούμενοι από των αρχών του 16ου αιώνας. Είς την πόλιν της Άμμοχώστου έλέγετο, ότι υπήρχον 365 ναοί αφιερωμένοι εις τους καθ' έκαστην ήμέραν έορταζόμενους αγίους»(1).

Από τό μελέτημα αυτό ξεκινά ο Πάτροκλος Σταύρου για να ονομάση την Κύπρο «βυζαντινή» και να υπογραμμίση ιδίως την αξία των βυζαντινών εικόνων της. Καθώς γράφει:

«Πάντα σχεδόν είχε τίς περιπέτειές του τό θρυλικό νησί, ήταν όμως πολλές φορές και καταφύγιο γαλήνης. Γι' αυτό και στην εποχή της εικονομαχίας, από τον 8ον αιώνα, συγκέντρωσε πολλούς εικονολάτρες ζωγράφους, πού έπλούτισαν και ενίσχυσαν τίς θάσεις της πλούσιας θρησκευτικής ζωγραφικής του. Οι αρχαιότερες σωζόμενες βυζαντινές εικόνες μας ανάγονται στον 7ον ή 8ον αιώνα. Ο 12ος αιώνας σημειώνει την κατακόρυφη άκμή της βυζαντινής εικονογραφίας μας, αλλά και την άναξωγόνηση κάποιας βυζαντινής αρχιτεκτονικής μας μαζί με την ημνημιώδη ζωγραφική. Ιδιαίτερα ή τέχνη των εικόνων άνθισε στην Κύπρο, εμπνεομένη και τροφοδοτουμένη συνεχώς από την Κωνσταντινούπολη. Η τοπική ιδιομορφία, πού άφομοιώνει τίς όποιεσδήποτε έπιδράσεις, δέν παύει να ύφίσταται, έκδηλώνεται δέ από τον επόμενο αιώνα στην σχηματοποίηση και στην άστηρότητα των μορφών. Στον 16ον αιώνα θά διαμορφωθή στην Κύπρο ή λεγομένη «Κυπροκρητική» σχολή της βυζαντινής μας τέχνης, πού θά μάς δώση πολλές εικόνες αξίας. Η δημιουργική πνοή του Βυζαντίου θά συνεχισθή μέχρι τον 17ον αιώνα»(2).

Τό ίδιο μπορεί να λεχθή και για τη λογοτεχνική παραγωγή των Κυπρίων στην βυζαντινή περίοδο. «Ο μεσαίωνας, έχει ήδη παρατηρήσει ο Νίκος Κρανιδιώτης, άνοίγει στην Κύπρο μια νέαν ιστορικήν περίοδο γεμάτη φώς και οικίες. Τα δημιουργικά στοιχεία του Βυζαντινού πολιτισμού άφομοιώνονται άμέσως από τον Κυπριακόν λαόν και διαμορφώνουν μια νέαν ιστορική συνείδηση, πού αφήνει από τότε βαθιές τίς ρίζες της, κι' εξακολουθεϊ μέχρι σήμερα να χαρακτηρίζη τό λαό της Κύπρου»(3).

Δέν είναι όμως μόνο ο πολιτισμός του νησιού(4), πού του δίνει τον χαρακτηρισμό του «βυζαντινού». Είναι πάνω από όλα ή Έκκλησία του, πού έδω μάς ενδιαφέρει άμεσα. Ο ιστορικός της Κύπρου άείμνηστος Κωνσταντίνος Σπυριδάκις, υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα της Έκκλησίας Κύπρου, έγραφε:

«Η Έκκλησία της Κύπρου μετέσχεν Οικουμενικών Συνόδων ήδη από της Α' εν Νικαία τῷ 325 μ.Χ. μέχρι της Ζ' εν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 787 μ.Χ. δι' αξιολόγων επισκόπων αὐτῆς και προσέφερε δι' αὐτῶν μεγάλην συμβολήν εις τήν λύσιν των διαφόρων δογματικῶν και λοιπῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων. Ιδιαίτερα μνηία δέον να γίνη πλὴν των δύο τούτων Οικουμενικῶν Συνόδων, εις ἃς ἀντιπροσωπεύθη ή Κυπριακή Έκκλησία, και τῆς εν Σαρδικῇ Συνόδου τῷ 343/44, τῆς εν Κωνσταντινουπόλει τῷ 381 και τῆς εν Ἐφέσῳ τῷ 431, εις ἣν συνεζητήθη και τό ζήτημα του αὐτοκεφάλου αὐτῆς. Η πνευματικότης τῆς Έκκλησίας τῆς Κύπρου, υπῆρξεν ο κυριώτατος συντελεστής τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς παρά τον ἀποστολικόν χαρακτήρα αὐτῆς ως αὐτοδιοικουμένης ἐκκλησίας. Η συμβολή του ἁγίου Σπυριδῶνος, επισκόπου Τριμθοῦντος, εις τήν λύσιν του εκ του Ἀρείου προκύφαντος τῷ 325 εν τῷ συμβόλῳ τῆς

πίστεως ζητήματος υπήρξε σημαντικωτάτη, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνου τοῦ Κωνσταντίας εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἐπὶ αἰῶνος συγκλονίζοντος τὸ κράτος εἰκονοκλαστικοῦ ζητήματος ἐν τῇ Συνόδῳ τοῦ 787»⁽⁵⁾.

Μέσα ἀπὸ τὴν παράδοση αὐτὴ ξεπήδησε ὁ βυζαντινὸς Μακάριος, ποῦ ξεκίνησε ἀπὸ μοναχὸς στὴν περίφημη μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Κύκκου⁽⁶⁾ ἀκολουθώντας τὰ βυζαντινὰ χνάρια, ποῦ ἦταν τόσο ἔντονα στὸ νησί του. Ἀπὸ τὸν μοναχισμό ἀλλωστε ἀναδεικνύονταν πάντοτε οἱ ἱεράρχες τῆς Ὀρθοδοξίας. Μέσα στὸ περιβάλλον τοῦ βυζαντινοῦ μοναστηριοῦ ὁ Μακάριος ἀγάπησε κι' ἐνστερνίσθηκε τὴ βυζαντινὴ παράδοση. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα ὁ ἴδιος ἔγραψε ἀργότερα γιὰ τὸ μοναστήρι αὐτό:

«Καθηγιασμένη ἀπὸ τὴν γλυκίαν μορφήν τῆς Θεομήτορος, περιβεβλημένη μὲ τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορικὴν προστασίαν καὶ ἐνισχυμένη μὲ τὰ προνόμια τῶν βυζαντινῶν ἀρχόντων—διοικητῶν τῆς Κύπρου, ἢ μονὴ τῆς Κύκκου υπήρξε ἡ ἱερὰ κிடωτὸς ἐντὸς τῆς ὁποίας διεφυλάχθη ἢ κατὰ τὴν παράδοσιν ἰδιοχείρως ἱστορηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ θαυματουργὸς εἰκῶν τῆς Θεοτόκου, συνάμα δὲ φυτώριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκαλλιεργήθη ἡ θαθεῖα εὐσέβεια καὶ πνευματικὴ ἔστια ἐκ τῆς ὁποίας ἠκτινοβόλησεν τὸ ἱλαρὸν φῶς τῆς ἀκαταλύτου θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς πίστεως τοῦ κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ»⁽⁷⁾.

Πιστὸς στὴν παράδοση αὐτὴ ὁ Μακάριος, ὅταν γύρισε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ὅπου οἱ συνθήκες τῶν σπουδῶν του τὸν εἶχαν ἀναγκάσει νὰ ἀπομακρυνθῆ γιὰ λίγο ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ σχήματα τῆς Ὀρθοδοξίας⁽⁸⁾, ἐπανῆλθε πλήρως σ' αὐτὰ κι' ὄχι μόνο τὰ τήρησε εὐλαβικὰ, ἀλλὰ ὡς Πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας υπέγραψε μὲ ἐρυθρὸ μελάνι συντηρώντας τὸ μοναδικὸ προνόμιο ποῦ ἔδωσε τὸ Βυζάντιο στὸν ἐκάστοτε Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου καὶ ποῦ ὅπωςδὴποτε ὁ διάδοχος τοῦ Μακαρίου θὰ συνεχίσῃ. Δὲν εἶχε καμμιά υποχρέωση νὰ υπογράψῃ τὰ προεδρικὰ ἔγγραφα ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος καὶ ὅμως τὸ ἔκανε γιὰ νὰ υποδηλώνῃ ὅτι Πρόεδρος ἦταν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος.

Περισσότερο ἀπ' ὅλ' αὐτὰ, νομίζω ὅτι τὰ ἄμφια, οἱ τελετές, ἡ ἀρχιεπισκοπικὴ ράβδος μὲ τὸ σκήπτρο, προνόμιο βυζαντινὸ, ἦταν ἡ ἴδια τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, εἶχαν γίνῃ τρόπος ζωῆς τοῦ βυζαντινοῦ Μακαρίου, γεγονὸς ποῦ δὲν τὸν ἐμπόδιζε νὰ κινεῖται μὲ ἀνεση σὲ διεθνεῖς ὀργανισμοὺς καὶ συνέδρια τοῦ καιροῦ μας. Τὰ προνόμια αὐτὰ εἶχαν δοθῆ τὸν 5ο αἰ. στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου: «νὰ υπογράψῃ διὰ κινναδάρεως, δηλαδὴ δι' ἐρυθρᾶς μελάνης καὶ νὰ φέρῃ κατὰ τὰς ἱεροτελεστίας πορφυροῦν μανδύαν καὶ σκήπτρον αὐτοκρατορικὸν ἀντὶ ράβδου ποιμαντορικῆς»⁽⁹⁾.

Ὁ μακαριστὸς Φώτης Κόντογλου, μεγάλος ἀγωνιστὴς τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ καλλιτέχνης, εἶχε μεταφράσει ἀπὸ τὴν «Ἐφημερίδα τῆς Λαζάνης» τῆς 7ης Ἰανουαρίου 1958 τὸ ἄρθρο «Βυζαντινὴ Ἑλλάδα» τοῦ Ἀρμάνδου Γκασπάρ «Ἡ Βυζαντινὴ Ἑλλάδα». Σὲ ἀνέκδοτο ὡς σήμερα τμῆμα τῆς μετάφρασης αὐτῆς ἀναφέρεται:

«Στὴν Ἑλλάδα, τὴ βυζαντινὴ παράδοση τὴν ἀντιπροσωπεύει ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ παράδοση αὐτὴ καθρεφτίζει ἀκόμα, ὡς ἕναν θαυμάσιον, καὶ στὴν πολιτικὴν, γιὰ τὴν θρησκείαν καὶ πατρίδα εἶναι πάντα ἐνωμένους μέσα στὴν Ἑλληνικὴ ψυχὴ. Ἄν γνωρίζῃ κανένας αὐτὴ τὴν κατάστασιν, μπορεῖ νὰ καταλάβῃ καλύτερα ὄρισμένα πράγματα στὸ Κυπριακὸ ζήτημα, προπάντων τὴ θέσιν τοῦ Μακαρ. Μακαρίου, Ἀρχιεπισκόπου καὶ Ἐθνάρχου, δηλαδὴ πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ καὶ πολιτικοῦ ἡγέτη τῆς Κύπρου»⁽¹⁰⁾.

Ἐμπρακτὴ ἀπόδειξη τῶν βυζαντινῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Μακαρίου ἔχομε κατ' ἐξοχὴν τὴ μελέτη του «Κύπρος, ἡ ἁγία νῆσος», ποῦ ἤδη ἀναφέραμε. Παρὰ τὴν βραχύτητα τῆς ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶναι καρπὸς μεγάλου μόχθου, πλήρους γνώσεως τῶν πηγῶν καὶ ἰδιαίτερης σημασίας, γιὰ τὴν ὅτι στίς σελίδες τῆς καταγράφονται 239 Ἀγιοὶ τῆς Κύπρου μὲ τὰ ἀπαραίρητα βιογραφικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ τοὺς στοιχεῖα καὶ τὴν λε-

πτομερή τεκμηρίωση.

Ένα ακόμη δείγμα από πολλά άλλα είναι η επιστολή που είχε την καλοσύνη να μας στείλη ο Μακάριος άμέσως κιόλας μετά τη λήψη του περιοδικού μας «Παράδοση», που του είχαμε στείλει και που ασχολείται με θέματα βυζαντινής και ὀρθόδοξου παραδόσεως. Τὸ κείμενό της ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Τῷ ἔλλογίμῳ κυρίῳ Ἰ. Μ. Χατζηφώτῃ, Διευθυντῇ τοῦ περιοδικοῦ «Παράδοση», χάριν καὶ εὐλογίαν ἀπὸ Θεοῦ.

Μετὰ χαρᾶς ἰδιαιτέρας ἐδεξάμεθα τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Παράδοση», ἀποσκοποῦντος εἰς τὴν διάσωσιν καὶ πρόβωλὴν ἀντιπροσωπευτικῶν καὶ χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς Ὀρθόδοξου ἡμῶν Παραδόσεως.

Ἐκφράζοντες θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν εὐγενῆ χειρονομίαν τῆς ἀποστολῆς τοῦ τεύχους τούτου, συγχαίρομεν ἀπὸ καρδίας ἐπὶ τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐκδόσει περικειομένη ἐκλεκτὰς μελέτας ἐπιφανῶν διανοουμένων καὶ διακεκριμένων πνευματικῶν ἀνθρώπων.

Ὅλη δὲ ψυχῇ εὐχόμενοι ἐπιτυχίαν εἰς τὰς εὐγενεῖς ὑμῶν προσπάθειάς καὶ εἰς τοὺς ὠραίους σκοποὺς εἰς οὓς τὸ περιοδικὸν ἀποβλέπει, ἐπικαλούμεθα ἐπὶ τοῦτο καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ ἐργαζομένους πλουσίαν τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν συναντίληψιν.

Διάπυρος πρὸς Κύριον εὐχέτης
+ Ὁ Κύπρου Μακάριος.

Ἐν τῇ Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῇ Κύπρου,
τῇ 8ῃ Μαρτίου 1977»⁽¹¹⁾.

Βλέπει κανεὶς ἐδῶ τὴν παραδοσιακὴ ἐκκλησιαστικὴ γραφὴ τοῦ Μακαρίου. Ἀκόμη καὶ στίς ἐπιστολὰς που ἔγραφε ὡς Πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας χρησιμοποίησε τὸ ἴδιο τυπικὸ καὶ ἀνάλογες ἐκφράσεις.

Ι. Μ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρβλ. Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου: Κύπρος, ἡ ἅγια νῆσος, Ἀθῆναι 1968, σελ. 4.
2. Πρβλ. Πάτροκλου Σταύρου: «Ἡ Βυζαντινὴ Κύπρος», Κριτικὰ Φύλλα, 5 (1976), σσ. 365—366.
3. Πρβλ. Νίκου Κρανιδιώτη: Ὁ ἔθνικὸς χαρακτήρ τῆς κυπριακῆς λογοτεχνίας, Ἀθῆναι (1958), σσ. 21—22.
4. Βλ. Ἰ. Μ. Χατζηφώτῃ: «Τὸ Ἀνακάλυμμα τῆς Κωνσταντινόπολης» καὶ ἡ πολιτιστικὴ ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ νότου ἀπὸ τὴν Κρήτη ὡς τὴν Κύπρο», Πρακτικὰ τοῦ Πρώτου Διεθνoῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου, τόμος Γ' 2, Λευκωσία 1973, σσ. 305—308.
5. Πρβλ. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι: Σύντομος Ἱστορία τῆς Κύπρου, νέα ἐκδόσις, Ἐν Λευκωσία 1972, σσ. 81—82.
6. Βλ. Ἀνδρέα Μιτσιῖδη: «Μακάριος ὁ Γ' Ἀρχιεπίσκοπος καὶ Ἐθνάρχης Κύπρου», Ὁρθοσκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, 8 (1966), στ. 491.
7. Πρβλ. Χρυσοστόμου ἠγουμένου Μονῆς Κύκκου: Ἡ Ἱερὰ Βασιλικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ τοῦ Κύκκου, Λεμεσὸς 1969, ὅπου πρόλογος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου.
8. Χαρακτηριστικὴ τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ἡ φωτογραφία του ὡς σπουδαστῆ στὴ Βοστώνη.
9. Πρβλ. Ἀνδρέα Μιτσιῖδη: «Κύπρος (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία)», Ὁρθοσκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, 7 (1965), στ. 1128.
10. Ἐνα τμῆμα τῆς μεταφράσεως αὐτῆς δημοσίευσά στὴν «Παράδοση», τεῦχος 1, Ἰαν.—Φεβρ. 1977, σσ. 5—7.
11. Πρβλ. περ. «Παράδοση», τεῦχος 2, Μάρτ.—Ἀπρίλ. 1977, σελ. 160.

Δ' Ἐνότητα

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΧΩΡΙΣΜΟΣ

(Ἡ παρακάτω ἱστορία δὲν ἔχει σχέση με καμμιά ἄλλη πραγματικότητα, ἐκτός ἀπὸ τὴ δική μου).

Τὸ παιδί ἔσκυψε ἄπάνω τῆς «ἀκούς τις καμπάνες», εἶπε
«Τίς ἀκούω» εἶπε αὐτή.

«Πέθανε» εἶπε τὸ παιδί.

«Τὸ ἤξερα» εἶπε αὐτή.

Κι' ἔκλεισε τὰ μάτια γιὰ νὰ διώξη τις φωνές, μὰ τὸ βοητὸ ὄλο καὶ ἀνέβαινε, σάλευε σὰν πηκτὸ κύμα κι' ὤρμουσε τώρα στὴν κάμαρα, τὴν παράσεργε μαζί με τὸ πλῆθος, ὅμως ὁ ἄντρας τὴν κρατοῦσε γερά ἀπὸ τὰ χέρια κι' ὄλο φώναζε κοντὰ στ' αὐτί τῆς:

«Νὰ τὸ θυμᾶσαι, κάτι τελειώνει σήμερα καὶ κάτι ἀρχίζει, νέο, νέο, νέο», μὰ ἡ φωνή του διαλυόταν, κι' ἔσμιγε μέσα στίς κραυγές καὶ τὴν ἀνατριχίλα καὶ τὸ πάθος. Ἄξαφνα τὸ πρόσωπό Του, καθελώθηκε πάνω ἀπὸ τὸ πλῆθος, μοναχικὸ κι' ἔρημο, ὑποταγμένο καὶ ἀποφασιστικὸ (λαέ μου, λαέ μου, σῶσον με ἔκ τῆς ὥρας ταύτης) καὶ με τὸν ἀναστεναγμὸ Του (ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἤλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην) αὐτὴ τὸ ἤξερε πιά πὼς ἡ ζωὴ τῆς κι' ἡ γενιά τῆς εἶχε γιὰ πάντα σημαδευτὴ ἀπὸ τούτη τὴν μυστικὴ ἀγωνία Του. Ἐκεῖνο τὸ Μαρτιάτικο πρωῒνὸ ἔνοιωσε πὼς ἀνάμεσα στὸ ἀνύποπτο πλῆθος καὶ σὲ Ἐκεῖνον, κάτι ἀλλοιώτικο καὶ βαθύ εἶχε συντελεστῆ, μὰ μοιραία πράξη ἀγάπης καὶ κάτω ἀπὸ τὸ θάρος καὶ τὴν ἔντασή τῆς, στεκόταν τώρα Ἐκεῖνος ἀνικρῦζοντας καταπρόσωπο τὴν σκοτεινὴ δύναμη ποὺ κινοῦσε ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῶν αἰώνων κι' ἐκτεινόταν πάνω ἀπὸ τὸ ὄραμα, τίς σημαίες καὶ τὰ συνθήματα, ἀγνωστὴ κι' ἀπειλητικὴ. Μὰ αὐτὴ δὲν μπόρεσε ν' ἀντέξῃ τὴν τόση θλίψη στὸ πρόσωπο Του, κι' ἄρχισε νὰ κλαίῃ.

«Κλάψε» τῆς εἶπε ὁ ἄντρας, «οἱ ὥρες εἶναι ἱερές. Τώρα γράφεται ἱστορία».

.....

«Δὲν θέλω νὰ κλαίς» εἶπε τὸ παιδί.

«Κλαίω γιὰ τὴν ζωὴ μου» εἶπε αὐτή.

«Θὰ κλείσω τὸ παράθυρο νὰ μείνουν ἔξω οἱ πένθιμοι ἤχοι» εἶπε τὸ παιδί.

«Ἦξι» εἶπε αὐτὴ «μοῦ ἀνήκουν, Τοῦ ἀνήκουν».

.....

Κι' ὕστερα στὸ ζαχαροπλαστεῖο ὁ ἄντρας τῆς μάζεψε ἕνα, ἕνα τὰ φύλλα τοῦ μυρσίνιου καὶ τῆς δάφνης ἀπὸ τὰ μαλιά, καὶ με τὴν κίνηση τῶν χεριῶν του ποὺ ἀνεβοκατέβηκαν στὸ κεφάλι τῆς, κάτι μέσα τῆς ἀπροσδόκητα ἔσπασε, ἕνα κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ τῆς ἀποσπᾶστηκε ἀπὸ πάνω τῆς ὀδονηρά, καὶ μέσα στίς φωνές, τὰ ἐμβδάτηρια, καὶ τίς λέξεις ποὺ ἔφθαναν ἀπόμακρα ἀπὸ τὸ προαύλιο τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, αὐτὴ ἀποχαιρέτησε γιὰ πάντα τὴν πρώτη νιότη τῆς.

—Τί μᾶς περιμένει; εἶπε δυνατά.

—Τὸ μέλλον, ἡ ζωὴ, ἀνασηκώθηκε ὀρμητικὰ ὁ ἄντρας, καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὸ πηγούνη τῆς, κἀνοντάς τὴν νὰ τὸν κυτάξῃ στὰ μάτια, σὰν γῆθελε νὰ δαιμάσῃ κάποια ἀόριστη ἀντιλογία, ποὺ κρυβόταν ἐκεῖ.

—Θὰ φτιάξουμε τὴν ζωὴ, ὅπως τὴν θέλουμε ἐμεῖς, τώρα ποὺ ἔχουμε στὰ χέρια μας τίς τύχες μας. Γι' αὐτὸ πολεμήσαμε κι' ἀγωνιστήκαμε καὶ πεθάναμε.

Πόλεμος, αγώνας, τὸ μέλλον, ἡ ζωὴ, ὁ θάνατος, τί σημαίνουν ὅλα αὐτά, γιατί πάντα οἱ ἴδιες μοιραίες λέξεις; Ὁ θάνατος... ὁ θάνατος γιατί βάραινε διαρκῶς σ' ὅλη τῆς τῆ ζωῆ, στὴ γενιὰ τῆς τόσα ἀσκήωτα; Οὐμῆθηκε τὸν ἀδελφὸ τῆς, τοὺς φίλους, τοὺς συμμαθητὲς, τοὺς γνωστούς τῆς καὶ τοὺς ἀγνωστούς πού χάθηκαν... «Νενικήκαμε» εἶχε πεῖ Ἐκεῖνος, μὰ αὐτὴ πρόφτασε κι' εἶδε τὴν ματιά Του, (σῶσον με...) ἄκουσε τὸν ἀναστεναγμὸ Του (ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἤλθον...).

—«Φοβάμαι» ψιθύρισε.

—«Ποιὸς φοβάται; Εἴμαστε οἱ νικητὲς κι' ἡ ζωὴ μᾶς ἀνήκει, μᾶς ἀνήκει, μᾶς ἀνήκει», τραγούδησε ὁ ἄντρας καὶ σηκώθηκε, τὴν πῆρε στὴν ἀγκυλιά του κι' ὅλοι ἀπὸ τὰ γύρω τραπέζια τοὺς κύταξαν. «Θὰ παντρευτοῦμε» τῆς εἶπε σιγὰ κοντὰ στὰ μαλιὰ «καὶ τὰ πρῶτο παιδί μας θάχῃ τὸνομά Του».

«Φοβάμαι» ξαναμουρμούρισε ἐκεῖνη μέσα στὰ δάκρυά τῆς.

Μὰ ὕστερα ἦταν τὸ χωριὸ τῆς καὶ τὸ σπίτι τους πού κτίστηκε ἀνάμεσα στ' ἄλλα σπίτια, κάτω ἀπὸ τὸ βουνὸ ἄντικρυ στὴ θάλασσα. Τὴν ἀνοιξή γύρω ἀπὸ τὸ φράκτη ψήλωνε τὸ χορτάρι καὶ ταλαντευόταν μὲ τὸ φύσημα τοῦ ἀέρα πούφθανε ἀπὸ τὸν κάμφο, πυκνὰ - πυκνὰ τὰ δέντρα ἀνθίζαν κι' ἔδιναν καρπούς, ὁ ἄντρας τῆς ὄργωνε τὴ γῆ καὶ τᾶβαζε μὲ τὸν Θεὸ δταν δὲν ἔδρεχε, κι' αὐτὴ εἶχε κάνει τὴν κούνια τοῦ παιδιοῦ κάτω ἀπὸ τὴν ἀμυγδαλιά κι' ἐνοιωθε γιὰ πρῶτὴ φορὰ ν' ἀναδίνεται ἀπὸ τὸ δάθος τούτης τῆς ζωῆς δειλὰ δειλὰ μιὰ ὑπόσχεση γαλήνης, ἀνάπαυσης, παρηγόριας. Στὸ δάθος τοῦ ὀρίζοντα πού ἔλυwane μὲς στὸ θαμπὸ καὶ μαλακὸ θράδυ τῆς φαινόταν πῶς ἔσδυνε γιὰ πάντα ἡ ἀπειλή, ὁ σιωπηλὸς κι' ἀκίνητος Ἰσκιος διαλυόταν κι' ἡ φωνὴ Του στὶς Ἑθνικὲς γιορτές, στὶς τελετὲς καὶ ἐκδηλώσεις ἔφθανε τώρα κοντὰ τῆς, σίγουρη καὶ τρυφερὰ περήφανη «Ἀγαπημένε μου λαέ, ἀγαπημένε μου λαέ»...».

«Ποιὸς θὰ μᾶς ἀγαπήσῃ ὅπως Ἐκεῖνος;» ρώτησε τὸ παιδί.

«Καὶ μεῖς δὲν θὰ ἀγαπήσουμε κανέναν ἄλλο ὅπως Τὸν ἀγαπήσαμε. Ἦταν τῆς μοίρας μας» εἶπε αὐτὴ.

Δυὸ ὁδομάδες πρὶν ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα ἦρθε στὸ χωριὸ νὰ ἐγκαινιάσῃ τὴν καινούργια ἐκκλησία. Τὸ πλῆθος ἀπέρανο καὶ βουερό, ἀνηφόριζε στοὺς δρόμους, πλημμύριζε τὴν πλατεία, ξεχειλίριζε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Ἀπὸ τὸ πιὸ ψηλὸ παράθυρο, τὸ φῶς κόκκινο, συγκεντρωνόταν ἀπάνω στὴ μορφὴ καὶ στὸ ράσο Του κι' αὐτῆς τῆς φάνηκε πῶς ἦταν δλόκληρος μιὰ φλόγα, ἴσως ἡ φλόγα νᾶβγαῖνε ἀπ' τὴν ἴδια τὴν καρδιά Του, ἔτοιμη νὰ τὸν κάψῃ, νὰ τὸν προσφέρῃ θυσία σ' ἓνα βωμὸ σκληρὸ κι' ἀπάνθρωπο. Κι' ἄξαφνα κάτι μέσα τῆς ἀναδέυτηκε, κάτι σὰν σκοτεινὴ, ἀκαθόριστη τύψη, ἢ καὶ προαίσθημα γιὰ κάτι φοβερὸ πού πλησίαζε, αἰσθάνθηκε ἔνοχη ἀπέναντι στὴν παράφορη αὐτὴ μορφὴ πού στεκόταν ταπεινὰ κάτω ἀπὸ τὴν Ἅγια Πύλη, σηκώνοντας σὰν βαρεῖα ἁμαρτία τὴν ἀγάπη ὅλου τοῦ κόσμου. «Γιοί μου, θυγατέρες μου, παιδιά μου, λαέ μου, λαέ μου». Ὡ, ναὶ ἤξερε καλὰ αὐτὴ τὴ μορφὴ, ἦταν ἡ ἴδια μορφὴ ἀπὸ ἐκατοντάδες χρόνια τώρα, πού στεκόταν κάτω ἀπὸ τὴν Ἅγια Πύλη, ἄντικρυ στὶς συμφορές, φορτωμένη μὲ τὴν ἴδια πικρὴ μοίρα. Ὅταν συνάντησε τὸ βλέμμα Του ἤθελε νὰ γονατίσῃ μπροστὰ Του καὶ νὰ ζητήσῃ συγγνώμη, μὰ Ἐκεῖνος τώρα χαμογελοῦσε καὶ μέσα στὸ χαμόγελό Του ἡ ζωὴ πῆρε τὴν συνηθισμένη ὄψη τῆς. Ὡ, ἄς ξανάρχιζαν λοιπὸν ὅλα. Ἐκεῖνος ἦταν ἐκεῖ στὴν Ἅγια Πύλη, μπροστὰ στὰ ἀνοιχτὰ χέρια Του θὰ σταματοῦσε ὁ θάνατος, ὁ ἀγῶνας ἦταν τίμιος, τὸ ὄραμα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐτυχίας θάλαμπε ξανά, ἄς ἀναλώνονταν ὅλοι μέσα στὸ μεγάλο ἀπελπισμένο πάθος, ἄς ξανάρχιζαν λοιπὸν ὅλοι!

Καὶ λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα τὸ κακὸ ξέσπασε. Εὐύνησε τὸ πρῶτὸ, κι' εἶδε τὸ χωριὸ, τὸ χωριὸ τῆς πλημμυρισμένο στὶς τούρικες σημαῖες. Γείτονές τῆς

ἀγαθοὶ καὶ τίμιοι στὶς μέρες τῆς εἰρήνης, περιδιάβαζαν τὰ καντούνια μὲ κλειστά, ξένα, πρόσωπα, μνημεις, χειρονομίες καὶ πράξεις ὠρίστηκαν πάλι ἀπὸ τὴν μυστικὴ δύναμη, κι' ὁ ἀόρατος ἴσκιος ἀπλώθηκε πάνω ἀπὸ τὴ ζωὴ, τὴν δυνάμεφε καὶ τὴν ἔσυρε μέσα στὴν ἀνεξέγητη καὶ ἀδυσώπητη ἄβυσσὸ τοῦ. Ὅταν ἦλθε ὁ ἄντρας τῆς νὰ τὴν πάρη, ξέδεσαν τὴν κούνια ἀπὸ τὴν ἀμυγδαλιά, κύταξαν τὸ χορτάρι γύρω ἀπὸ τὸν φράκτη τοὺς ποὺ κουνιόταν πέρα δῶθε, τὰ δέντρα καὶ τὰ σπαρτὰ κάτω στὸν κάμπο ποὺ μόλις βλαστοῦσαν. Ὑστερα, σιγά, σιγά σὰν νὰ πρόσεχαν μὴν ξυπνήσουν κάποιον ποὺ κοιμόταν ἤσυχα κι εὐτυχισμένα μπῆκαν σ' ὅλα τὰ δωμάτια τοῦ σπιτιοῦ τοὺς, πάνω ἀπὸ τὸ κρεβάτι τοὺς ἀγκαλιάστηκαν αὐστηρὰ κι ὁ ἄντρας τῆς ψιθύρισε κοντὰ στὰ μαλιὰ τῆς.

«Ἄν δὲν ξαναγυρίσουμε, αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ὁ τελευταῖος χωρισμός».

Ὅταν ἐφευγαν ἡ καμπάνα τῆς ἐκκλησίας ἄρχισε νὰ σημαίνῃ θλιβερὰ κι' ἡ θλίψη τῆς τοὺς συνώδεψε ὥσπου τὸ χωριὸ τῆς σῶστηκε μέσα στὴν ἀπόσταση.

.....

—«Δὲν ἀντέχω ἄλλο ν' ἀκούω τίς καμπάνες», εἶπε τὸ παιδί.

—«Σήμερα ὑποφέρουμε τὸν τελευταῖο χωρισμό», εἶπε αὐτὴ.

.....

Μέσα στὸν πρόχειρο καταυλισμὸ ποὺ τοὺς ἔβαλαν ἦρθε νὰ τοὺς δῆ. Ἦταν ἀπόγευμα. Τὰ μωρὰ ἐκλαιγαν ἀπαρηγόρητα, ἄντρες ἀξέγριστοι καὶ ἄγριοι μιλοῦσαν λαχανιαστὰ καὶ βλαστήμαγαν, γέροι καὶ γριές μουρμούριζαν ἀδιάκοπα, οἱ γυναῖκες κοίταζαν χαμένα γύρω τοὺς, μὰ ὅταν Ἐκεῖνος στάθηκε ἀνάμεσα τοὺς, ὅλοι σῶπασαν, ἔκαναν ἕναν κύκλο δλόγυρά Του καὶ περίμεναν ἀκίνητοι. Τοὺς κοίταξε ἕνα ἕνα καταπρόσωπο σὰν νὰ τοὺς ἰκέτειε γιὰ κάτι, χωρὶς νὰ μιλά, μὰ αὐτὴ γνώρισε πάλι τὴν μυστικὴ Του κραυγὴ (—ἰδιικοί σου ἦσαν καὶ εἰς ἐμὲ ἔδωκας αὐτοῦς· ἐγὼ περὶ αὐτῶν παρακαλῶ) — Ὑστερα τὸν εἶδε νὰ προχωρῇ κατὰ τὸ μέρος τῆς καὶ νὰ παίρῃ στὴν ἀγκαλιά του τὸ παιδί. Ὅταν ἄκουσε τὸνομά του τὸ σήκωσε ψηλὰ σὰν πολὺτιμο τρόπαιο, καὶ τὸ χαμόγελό Του ἔσμιξε μὲ τὸ γέλιο τοῦ παιδιοῦ. «Θ' ἀγωνιστοῦμε» εἶπε «θὰ ἀγωνιστοῦμε». Μὰ πάνω στὸ ἀνεστραμμένο πρόσωπο, αὐτὴ εἶδε τὰ δάκρυα νὰ χάνονται ἀνάμεσα στὰ λευκὰ γένια.

Καὶ τὰ χρόνια κύλησαν πάνω ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς, πάνω ἀπὸ τὸ καινούργιο σπιτικό τους, σφραγισμένα μὲ τὴν μοίρα τῆς, μὲ τὴν μοίρα Του. Μὰ ποῦ ἦταν ὄμως τώρα τὸνερό Του; Πῶς κατάντησε ἔτσι ἀπροσδόκητα νὰ γίνῃ ἡ θλιβερὴ συνέχιση μιᾶς ἀνεπανόρθωτης συφοράς, ποῖος ἔφταιξε, ποῦ εἶχε χαθῆ ἡ ἐλπίδα, πῶς εἶχε κορεσθῆ τὸ πάθος, ποῖος ἔτσι ἀθόρυβα καὶ σιγαλὰ φαρμάκωσε τίς καρδιές; Καὶ γιατί ὁ ἴδιος δὲν στεκόταν μπροστὰ στὴν Ἁγία Πύλη Του; Ὅταν ἄκουσε τὴν θριαμβευτικὴ κραυγὴ τῆς προδοσίας ἐκεῖνο τὸ πρωὶ τοῦ Ἰούλη, ἔπεσε στὰ γόνατα σὰν νὰχε ἀξαφνα τὸ κορμί τῆς κοπῆ στὰ δύο κι' ἔμεινε ἐκεῖ γιὰ ὥρα πολλή ὥσπου μπῆκε ὁ ἄντρας τῆς «Ζεῖ, Ζεῖ, Ζεῖ» εἶπε καὶ τὰ μάτια του λάμπαν. Καὶ ὕστερα τὴν πῆρε στὴν ἀγκαλιά του κι' αὐτὴ ἤξερε πιά τί θ' ἀκολουθοῦσε, δὲν εἶχε τίποτα μεσολαθήσει, ἀπὸ αἰῶνες τώρα τίποτα ἄλλο δὲν βάραινε... ἀγῶνας, ἀγῶνας, ἀγῶνας. «Θὰ φύγω» εἶπε σχεδὸν χαμογελώντας. «Πᾶω νὰ δρῶ τοὺς ἄλλους νὰ διοργανώσουμε τὸν ἀγῶνα. Ὅμως νὰ ξέρης...».

«Αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ πρῶτος κι' ὁ τελευταῖος χωρισμός» εἶπε αὐτὴ.

Λίγες μέρες ὕστερα ἕνα αὐτοκίνητο πέρασε διαστικὰ καὶ πέταξε τὸ πτώμα του στὴν πόρτα τῆς. Ἦταν νύκτα καὶ τὸ παιδί κοιμόταν. Στάθηκε πάνω ἀπὸ τὸ τρυπημένο κορμί, κύταξε ψηλὰ τὸ σιωπηλὸ οὐρανὸ, κανεὶς δὲν θάκουγε τὴν κραυγὴ τῆς, οὔτε τὸ μοιρολόι τῆς, αὐτὴ εἶχε πιά ὑποτακτεῖ, δὲν θὰ παγιδευόταν πιά, δὲν θὰ δεσμευόταν μὲ καμμιά ἀγάπη, μὲ καμμιά πατρίδα, ὅλες οἱ θύμισες θάσβυναν ἀπὸ

τῆ ζωῆ της, ἀπὸ τὴν καρδιά της. Αὐριο τὸ πρῶτὸ θάπαιρνε τὸ παιδί καὶ θάφευγε μακριά, μακριά... Μὰ ἐκείνη τῆ στιγμή ἀπὸ κάποιο ραδιόφωνο ἔφθασε ἀπόμακρη μὰ τόσο ξεκάθαρη ἡ φωνή Του. «Ἀγαπημένε μου λαέ... ἀγαπημένε μου λαέ... δὲν μπορῶ νὰ ὑποφέρω τὸ μαρτύριό σου» (Καὶ ἔσεϊς τώρα μὲν ἔχετε λύπη· πάλιν ὁμως θέλω σας ἰδεῖ καὶ θέλει χαρῆ ἢ καρδιά σας καὶ τὴν χαρὰ σας οὐδεὶς ἀφαιρῆ ἀπὸ σας...).

Ἦλθη τὴν νύκτα ἔσκαβε τὸν τάφο του στὴν αὐλὴ καὶ τὴν αὐγὴ λίγο πρὶν μποῦν οἱ Τοῦρκοι στὸ χωριό, ἔφυγε μὲ τὸ παιδί.

-
- Πῶς ἦταν ἀκριβῶς ὁ πατέρας μου; ρώτησε τὸ παιδί.
 - Ἕνας ἀγωνιστής, ἀπάντησε αὐτὴ.
 - Καὶ Ἐκεῖνος ἦταν ἀγωνιστής, εἶπε τὸ παιδί.
 - Ναὶ εἶναι Ἀγωνιστής. Ὅπως πρέπει ὅλοι νάμαστε.
 - Γιατὶ εἶναι τῆς μοῖρας μας. Εἶπε αὐτὴ.

ΜΑΡΙΑ ΑΒΡΑΑΜΙΔΟΥ

ΜΑΚΑΡΙΟΣ — ΚΥΠΡΟΣ

(ΓΕΝΕΔ, Κυπριακὴ Ἐκπομπή, 8.8.1977)

Τὸ πένθος ποῦ συνέχει τὸν Κυπριακὸ Ἑλληνισμό εἶναι, πράγματι, συντριπτικό. Ὁ ἀδόκητος θάνατος τοῦ Ἐθνάρχου του στάθηκε, γι' αὐτόν, σεισμὸς καταλυτικὸς ποῦ τὸν συγκλόνησε συθέμελα. Σὲ μιὰ καὶ μόνη στιγμή, ἡ σκληρὴ του μοῖρα τὸν στέρησε ἀπὸ ὄτι, χρόνια, τώρα, κρατοῦσε τὴν ψυχὴ του ὀρθή, ἀτσάλωνε τὰ ἰδανικά καὶ τὰ ὀράματά του, σφυρηλατοῦσε τὴν πίστη του, θέρεινε καὶ φτέρωνε τὴ θέλησή του. Πλάτῃ στὸ μεγάλο Ἠγέτη του, τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο, ἐνωθε πῶς δὲν ὑπῆρχε ἐγκόσμια δύναμη γιὰ νὰ τὸν κάμψει καὶ νὰ τοῦ φράξει τὸ δρόμο πρὸς τὴ νίκη καὶ τὴ λευτεριά.

Ὁ Μακάριος — πνευματικὸς, ἐθνικὸς καὶ πολιτικὸς του πατέρας — ἦταν ἡ συνείδησή του ἢ ἴδια, εἶχε ταυτισθῆ μὲ τὰ ἀκριβότερα ὄνειρά του καὶ μὲ τὶς ἀγωνίες του, καὶ τὸν ἐξέφραζε μὲ τὸν πληρέστερο τρόπο. Κι' ἦταν γιὰ ὅλους μας καὶ θρῦλος καὶ παρουσία· καὶ λόγος κι' ἐμπνοή καὶ μόχθος· καὶ ἀκόμα, προπαντὸς αὐτό, ἀγάπη πλατεῖα, ἔργοια ἀκοίμητη, πόνος κι' ἀγῶνας ἀσίγαστος.

Ὁ λαὸς τὸν ἐμπιστευόταν μὲ σιγουριά κι' ἀφοσίωση, γιατί ἦταν ἀκέρειος Ἑλληνας κι' ἀκέρειος Ἀνθρώπος, γιατί ἦταν ἡ ἐνοσάρκωση τῆς αὐταπάργνης, γιατί ἦταν «ὁ ποιμὴν ὁ καλός», γιατί τὸ προσωπικὸ του παράδειγμα (στοχασμοί, διορατικότης, ἀξιοσύνη, ἔργα) ἦταν ὁ χρυσὸς κανόνας τῆς ἀκατάπαυστης ἀναμέτρησης τῶν εὐθυνῶν τοῦ καθενὸς μας.

Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός πῶς ὁ λαὸς τῆς Κύπρου, κάτω ἀπὸ τὴν ἐμπνοὴ καὶ τὴν καθοδήγηση τοῦ Ἐθνάρχου του, ἀνάτρεψε τὸν ἀποικιακὸ ζυγὸ, θεμέλιωσε, μέσα σ' ἐλάχιστα χρόνια καὶ παρὰ τὶς συνεχεῖς ἀντιξοότητες, μιὰν ὑποδειγματικὰ εὐνομούμενη κι' εὐημεροῦσα σύγχρονη πολιτεία, καθήλωσε τὸν Ἀττίλα μέσα στὴν ἀνομία του καὶ τὴν ντροπὴ του, ἀνάστησε ξανά, μέσα ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ προδοτικοῦ πραξικοπήματος καὶ τῆς βάρβαρης εἰσβολῆς, τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὸ δημιουργικὸ δυναμισμό του, ἀποκατάστησε τὴν κατατραυματισμένη ἐνότητά του σὲ σιδερένια ἀ-

σπίδα επιβίωσης και σὲ πανίσχυρο ὄπλο διεκδίκησης τῶν δικαίων του, στήλωσε τὴν ιδέα τῆς λευτεριάς και τῆς δημοκρατίας ὡς τὰ οὐράνια και καταξίωσε τὴν ἀρετὴ τῆς Ἑλληνικότητας και τῆς Ἀνθρωπιᾶς σὲ πυρωμένο δίωμα και πολυδύναμο φύραμα ζωῆς και δράσης.

Γιὰ ὅλα αὐτὰ ἀκριθῶς, μεγάλος ὁ σεισμός και τρισεμεγάλο τὸ χάσμα πού ἀνοιξε. Μεγάλο και τὸ πένθος και τὸ δέος. Ὅμως μεγάλη, πελώρια κι' ἡ κληρονομιά πού ἀφησε πίσω Του ὁ Μεγάλος πού ἔφυγε. Μιά κληρονομιά συμπακνωμένης ἑλληνικῆς κι' ἀνθρώπινης ὁμορφιάς, πού ἀρδεύεται, ὅπως τὴ θέλησε και τὴ διαμόρφωσε ὁ ἴδιος ὁ Μακάριος, ἀπ' ὅλα τὰ ἄξια τῆς Φυλῆς, ἀπ' ὅλες τίς πηγές τῆς Ἑθνικῆς μας Ἱστορίας.

Ὅμως, τὸ πένθος και τὸ δέος ἐνώνει κι' ἡ κληρονομιά σαλπίζει και φωτίζει. Κι' ὁ Κυπριακὸς Ἑλληνισμός, μὲ τὴ συναίσθηση τῶν ἱστορικῶν του ὑποχρέωσεων ἐναντι ἑαυτοῦ και τοῦ ἔθνους, μὲ τὴν ἀναμφισβήτητη ποιότητά του και τὸν πλατὺ ἀνθρωπισμὸ του, μὲ τὴ δοκιμασμένη μητρικὴ συμπαράσταση τῆς Κυβέρνησης, τῆς ἡγεσίας και σύσσωμου τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν ἀλληλεγγύη ὄλων τῶν ἐλεύθερων ἀνθρώπων, και μὲ τὴ δοθήθεια τοῦ Θεοῦ, οὔτε θὰ ξεστρατίσει οὔτε θὰ λυγίσει. Κι' ἐνωμένοι ἀρρηχτα τώρα πιά θὰ συνεχίσει ἀπτόητος τὸ δρόμο πού χάραξε ὁ Ἐθνάρχης του, καταξιώνοντας τὴν ἱερὴ διαθήκη Ἐκείνου και τὰ πεπρωμένα τῆς μαρτυρικῆς Πατρίδος του.

Ὁ Μεγάλος πού ἔφυγε ζεῖ μέσα στίς ψυχές ὄλων μας. Τὸ ἔπος συνεχίζεται κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς καρδιάς και τῶν ἔργων Του. Και τὸ χάσμα, πού ἀνοιξε ὁ σεισμός, γρήγορα ἡ ἐπιταγὴ Ἐκείνου θὰ τὸ γιομίσει ἀπὸ τὰ ἄνθη τῆς λευτεριάς. Ὁ τάφος, πού ἔκρυψε σήμερα στὰ σπλάχνα του νεκρὸ τὸν Ἀθάνατο τῆς Κύπρου, θὰ ἀκτινοβολεῖ στὸν αἰῶνα, ἀπὸ ἐκεῖ ψηλά στίς κορφές τοῦ Τροόδου, ἀνυπόταχτη τὴν ιδέα τοῦ ἑλληνικοῦ χρέους.

ΦΡ. Π. ΒΡΑΧΑΣ

Ο ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Δὲν εἶμαι ὁ ἀρμόδιος ἀνθρωπος και οὔτε ἔχω τὴν ἰκανότητα γιὰ νὰ πλέξω ἐδῶ τὸ ἐγκώμιο τοῦ ἐκλιπόντος Μεγάλου Ἐθνάρχου και ἡγέτου τῆς Κύπρου. Ὁ θάνατος τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου και Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ἀποτελεῖ μεγίστην ἀπώλειαν, ὄχι μόνον διὰ τὸν Ἑλληνικὸν Κυπριακὸν λαόν, ἀλλὰ διὰ κάθε Ἑλληνα και διὰ κάθε ἑλληνικὴν ψυχὴν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς ἐμὲ δὲν δρίσκω τὰς πλέον καταλλήλους λέξεις, ἵνα ἐκφράσω τὴν εἰλικρινὴν και θαθεῖαν μου λύπην διὰ τὸν ἀδόκητον θάνατον τοῦ μεγάλου Ἐεράρχου μας. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά μου ὄμως ὡς τεχνοκρίτου και συλλέκτου Παλαιῶν Πινάκων εἰς Λυῶν Γαλλίας, θὰ ἀρκεσθῶ ὅπως ἀναπτύξω τὸ ἱστορικὸν μιᾶς σπουδαιστάτης πολιτιστικῆς πράξεως, τῆς ἐν Κύπρῳ ἰδρύσεως Ἑθνικῆς Πινακοθήκης χάρις εἰς τὸν Ἀείμνηστον Ἀρχιεπίσκοπον Μακάριον, ὅστις διεκρίνετο διὰ τὰ εὐγενῆ και πατριωτικὰ αἰσθήματα τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν ἡμετέραν πατρίδα και χάρις εἰς ἐμὲ ὁ ὁποῖος ἐπὶ 40 ὀλόκληρα χρόνια ἐργάσθηκα μοναδικῶς γιὰ νὰ μπορέσω νὰ καταρτίσω μιὰν συλλογὴ πινάκων, χειρογράφων και ἀναμνηστικῶν ἀντικειμένων ἀναφερομένων κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 και εἰς τοὺς εὐθεῖς μετέπειτα χρόνους.

Εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν πού εἶχα τὴν τιμὴν και τὴν μεγάλην εὐτυχίαν νὰ γνω-

ριστώ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ νὰ συνομιλήσω ἀρχὰς τοῦ 1960 μετὰ τοῦ Ἐθνάρχου κατόπιν συστάσεως τοῦ κ. Χ. Παπαϊωάννου, γαμπροῦ μου καὶ καθηγητοῦ Φιλολογίας, ὅστις ἦτο συσπουδαστὴς καὶ συγγάτοικος τοῦ Μακαριωτάτου ἐπὶ κατοχῆς 1940 εἰς τὴν Ἀθήνα. Εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἐμπορικῆς μου δράσεως εἰς τὴν Λυών καὶ ἐζήτησε ὁ Ἐθνάρχης συγκεκριμένα πληροφορίες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴν συλλογὴν πινακῶν μὲ θέματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἐξ ὅλης τῆς συζητήσεως διαπίστωσα, ὅτι ἡ Αὐτοῦ Μακαριότης ἐνδιεφέρετο ὄντως διὰ τὴν συλλογὴν ταύτην καὶ μοῦ ἐπρότεινε ἐὰν ἦτο τοῦλάχιστον δυνατὸν νὰ τοῦ παρουσιάσω ὠρισμένας φωτογραφίας τῶν πινακῶν τῆς συλλογῆς, πρᾶγμα ποῦ γιὰ μένα ἦτο εὐκόλον καὶ τοῦ ὑπεσχέθην.

Μετὰ τὴν λήξιν τῆς συνεντεύξεως παρακάλεσα τὸν Μακαριώτατον ὅπως δεχθῆ μίαν προσφορὰν ἐκ δύο πινακῶν, ὁ εἰς διὰ τὴν Φιλόπτωχον Ἀδελφότητα Ἑλληνίδων Λευκωσίας μὲ τίτλον «ἡ Νεαρὰ Ὀρφανή» τοῦ Ἰταλοῦ Ζωγράφου Βενετσιάνου Jario Luigi, ὁ δὲ ἄλλος εἰς τὴν Αὐτοῦ Μακαριότητα παριστάνων μίαν ἀποκαθῆλωσιν Ἰταλικῆς σχολῆς τοῦ 17ου αἰῶνος. Ἡ προσφορὰ μοῦ ἐγένετο θερμῶς δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Μακαριωτάτου, ὅστις μὲ εὐχαρίστησε καὶ ἐγγράφως διὰ τῶν ἐπιστολῶν του.

Μετέπειτα περὶ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1963 ἐπεσκέφθηκα διὰ δευτέραν φορὰν τὴν Κύπρον ἤδη ἐφωδιασμένος μὲ πλήρη κατάλογο τῶν ἔργων τῆς Ἑλληνικῆς μου συλλογῆς καὶ ἀπὸ ἓναν μεγάλον ἀριθμὸν φωτογραφιῶν πρὸς σχετικὴν ἐνημέρωσιν τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος. Τὸ ἐνδιαφέρον του ὑπῆρξε μέγα διὰ τὴν συλλογὴν μου καὶ εὐθὺς ἀμέσως μοῦ ἀπαντᾷ: «Ὁμολογῶ ἐντίμως κ. Δίκαιε, ὅτι ἡ συλλογὴ σας εἶναι πολὺ σπουδαία καὶ ἐξαιρετικὴ καὶ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ σὰς ἐξωτερικεύσω τὴν ἐσωτερικὴν μου ἐπιθυμίαν ὡς καὶ τὸ κρυφὸ μου θὰ λέγαμε ἰδανικῶς, ὅπως διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συνδρομῆς σας κατορθώσουμε νὰ δημιουργήσουμε μίαν πινακοθήκην εἰς τὴν Κύπρον ποῦ θὰ ἀποτελέσῃ τὸν πρῶτον πυρῆνα μιᾶς μελλοντικῆς μόνιμης Πινακοθήκης στὴ Λευκωσία. Πρὸς τὸν σκοπὸν λοιπὸν αὐτόν, ἐφ' ὅσον εἴσθε διατεθειμένος νὰ ἐκποιήσῃτε τὴν δικὴν σας θὰ ἤθελα νὰ μᾶς κάνετε μιὰ χαμηλὴ καὶ ἰδιαιτέρη τιμὴ γιὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ προδῶμεν εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς».

Ἀμέσως ἐγὼ τοῦ ἀπαντῶ: «Μακαριώτατε. Ἀφ' ὅτου ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην καὶ συλλογὴν καλλιτεχνικῶν ἔργων ἐν Γαλλίᾳ εἶχον τάξει ὡς ἰδεῶδες τὴν κατάρτισιν συλλογῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἣτις συνταυτίζεται μὲ τοὺς ἀγῶνας τῆς Κύπρου διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς. Ὁ κρυφὸς μου πόθος ἐξωντάνευσεν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μου, νὰ ἴδω τὴν Ἑλληνικὴν συλλογὴν μου καταλήγουσαν εἰς Κύπρον. Ἦμην πεπεισμένος, ὅτι ἡ παρουσία αὐτῆς τῆς συλλογῆς εἰς τὴν ἰδιαιτέραν μου Πατρίδα Κύπρον καὶ γενέτειράν μου θὰ ἀνεζωπύρωνε τοὺς ἀκαταλύτους δεσμοὺς μὲ τὴν μητέρα πατρίδα, δεσμοὺς κοινῶν ὑψηλῶν ἰδανικῶν καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, τὸν ἔχοντα Πατριωτικὴν καὶ Ἐθνικὴν σημασίαν, εἶμαι ἔτοιμος νὰ παραχωρήσω ἀφιλοκερδῶς τὴν ὀλότητα τῆς συλλογῆς μου ἀντὶ ἐνὸς πολὺ χαμηλοῦ τιμήματος». Ἡ πρότασις ἐγένετο αὐθορμητῶς δεκτὴ ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐπομένην ἡμέραν 9ην Φεβρουαρίου 1963 παρουσία τοῦ εἰσαγγελέως τῆς Δημοκρατίας κ. Τορνάρη, τοῦ ἀδελφοῦ μου Χ. Δικαίου, ἀρχιτέκτονος καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ τύπου ὑπεγράφη ὑπὸ τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος καὶ ἐμοῦ τοῦ ἰδίου τὸ σχετικὸν Ἀγοραπωλητήριον συλλογῆς πινακῶν ζωγραφικῆς.

Πρὶν ἀκόμην ἀναχωρήσω ἐκ Κύπρου ἀπηύθυνα ἐγγράφως τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας εἰς τὸν Μακαριώτατον. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1963 παρελήφθησαν οἱ πίνακες καὶ ἐξετέθησαν τῇ φροντίδι ἐμοῦ καὶ υἱῶν μου τῇ εὐρυτάτῃ ἐπιβλέψει τοῦ Ὑφυπουργοῦ παρὰ τῷ Προέδρῳ κ. Πατρόκλου Σταύρου εἰς τὸ Μεγάλον Συνοδικὸν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, ὅπου ἐγιναν καὶ τὰ ἐγκαίρια τῆς μόνιμης ἐκθέσεως ὁλοκλήρου τῆς συλλογῆς τὴν 3ην Ἰουλίου παρουσία τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος, τοῦ Δρος Κ. Σπυριδάκι,

τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων κ. Γλαύκου Κληρίδη, τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν κ. Σπύρου Κυπριανοῦ, τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Πάτροκλου Σταύρου, τοῦ Βουλευτοῦ κ. Γ. Σαββίδη, τοῦ Πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος κ. Μ. Δελιδάνη, τοῦ Γάλλου Πρεσβευτοῦ κ. Σαίηκιουρί, τῶν ἐκπροσώπων ἄλλων ξένων Πρεσβειῶν καθώς καί ἀρκετῶν ἀνθρώπων τῶν Γραμμάτων καί Τεχνῶν. Τὸ ἀνοιγμα τῆς ἐκθέσεως ἔγινε ὑπὸ τοῦ Δρος Κ. Σπυριδάκι, ὅστις ὠμίλησε γιὰ τὴ μεγάλη σημασία τῆς Πινακοθήκης.

Ἐνῶ ἐσκεπτόμενον νὰ ἀναχωρήσω διὰ Γαλλίαν, ὅπως ξαφνικὰ πάλιν ὁ Μακαριώτατος μοῦ ἐξήτησε ἐὰν μοῦ ἦτο δυνατόν νὰ τοῦ προμηθεύσω καί ἄλλους πίνακες, ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς συλλογῆς, πίνακες Ἑυρωπαϊκῆς Τέχνης διαφόρων ἐποχῶν καί διαφόρων θεμάτων καί ζωγράφων, ὅπως ἐμπλουτισθῆ ἡ πινακοθήκη μὲ ἄλλα ἔργα, πὺ νὰ ἔχη ἔτσι κάποια πληρότητα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔκανα εἰς διάφορα διαστήματα. Τὸ 1967 τὴν 1ην Μαρτίου ἔστειλα νέα συλλογὴ ἀπὸ 123 πίνακες Ἑυρωπαϊκῆς Τέχνης. Ἐπίσης στὰς 20 Νοεμβρίου ἐπρομήθευσα τὴν Κύπρον μὲ 52 πίνακες τῆς ἰδίας τέχνης. Ἄλλη ἀποστολὴ ἐγένετο στὰς 20 Ἀπριλίου 1974, ἧτις ἀπετελεῖτο ἐκ 40 πινάκων καί ἡ ὁποία ἔφθασε εἰς Κύπρον τὸ ἔτος 1975. Ὅλοι αἱ ἐπιλογαὶ τῶν πινάκων τούτων ἐγένοντο τῆ συνεργασίᾳ καί τῆ ἐκλογῇ τοῦ κ. Σπιτέρη καί προπαντὸς τοῦ κ. Πατρόκλου Σταύρου τοῦ ὁποίου ἐξαίρω ἰδιαίτερος τὴν δραστηριότητα καί παρατηρητικότητα, τὸ γούστον καί τὰς πλήρης καλλιτεχνικὰς του γνώσεις καί ὁ ὁποῖος εἶναι ἄξιος ἐπαίνου διότι δὲν ἐφείσθη οὐδενὸς κόπου διὰ τῶν ταξιδίων του εἰς Λυών. Μεταξὺ τῶν τελευταίων ἐπιλεγέντων πινάκων ἡ Ἑλληνικὴ Συλλογὴ ἐπλουτίσθη καί ἀπὸ πέντε ἄλλα ἔργα μὲ θέματα Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς τὸν ἀριθμὸν τούτων συγκαταλέγεται καί ὁ «Χορὸς τοῦ Ζαλόγγου» καί ἕνας τελευταῖος ὁ ὁποῖος ἠγοράσθη τὸν Ἰούνιον 1977, πὺ παριστάνει προσωπογραφία τοῦ ἥρωα Παπαφλέσσα (Γρηγορίου Δικαίου), ἔργον τοῦ Γερμανοῦ ζωγράφου Wieland, τὸν ὁποῖο ἔφερα κατὰ τὴν τελευταίαν μου ἐπίσκεψιν παρὰ τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ ἡ ὁποία ἔλαβε χῶραν τὴν 15ην Ἰουνίου 1977.

Ν. ΔΙΚΑΙΟΣ

Πρόεδρος Κύπρου στὴ Λυών

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΑΡΧΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ

Ὁ Μακάριος εἶχε ἀπὸ πολὺ νωρὶς συλλάβει τὶς πραγματικὰς διαστάσεις τοῦ ἀγῶνα τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ γιὰ ἀπελευθέρωση καί ἐθνικὴ ἀποκατάσταση. Ὁ μακροχρόνιος ἀγῶνας Του δὲν ἄρχισε μετὰ τὴ συμφορὰ τοῦ '74. Ὁ μακροχρόνιος οὐσιαστικὰ ξεκίνησε μὲ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τῆς ἡγετικῆς μορφῆς Του στὶς θρησκευτικὰς καί τὶς ἐθνικὰς ἐπάλληξεις. Φωτισμένος μπροστάρης αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα ἤθελε νὰ τὸν ἀκολουθοῦν καί νὰ Τοῦ συμπαραστέκονται φωτισμένοι καί συνειδητοὶ μαχητῆς. Καθὼς δὲν εἶχε αὐταπάτες, συνέλαθε ἀμέσως τὸ πρόβλημα σ' ὅλο του τὸ μέγεθος καί στὶς ὁρθές του διαστάσεις. Στράφηκε ἀμέσως πρὸς τὴ νεολαία. Μὲ τὴν ἀλάθητη διορατικότητά Του πρόβλεψε πὺς αὐτὴ θὰ χρειαζόταν νὰ ἐπωμισθεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀγῶνα, κατ' ἀνάγκη καί τὶς θυσίες. Ἀλλὰ «θέλει ἀρετὴν καί τόλμην ἢ ἐλευθερίαν». Τὸ ἰδανικὸ καί τὸ ὄνειρο ὑπῆρχαν. Χρειαζόταν ἡ φλόγα, πὺ θὰ τὰ μετουσίωνε σὲ συνειδητὴ ἐπικὴ πράξη. Αὐτὴ τὴ φλόγα ἡ Κύπρος θὰ τὴν ἔπαιρνε ἀπὸ τὴν Παιδεία τῆς. Ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ θεομοθετημένη μορφὴ τῆς, τὴν ἐκπαίδευση.

Μέσα στὰ σχολεῖα ὁ λόγος Του θὰ μπορούσε νὰ θρεῖ πρόσφορο ἔδαφος. Νὰ με-

τουσιωθεί σέ ιστορική έπιταγή στίς φυχές μαθητῶν και δασκάλων. Χωρίς τὰ σχολεία τὸ μήνυμα τοῦ μεγάλου ἡγέτη κινδύνευε γὰ μετατραπεῖ σέ ἀπλὸ κήρυγμα, εὐχή και σχῆμα λόγου. Πρόσεξε πολὺ νωρὶς αὐτὸ τὸν «κίνδυνο» ἢ ἀποικιακὴ κυβέρνηση. Προσπάθησε γὰ τὸν ἀποτρέφει μὲ ἀπειλὲς και ἄλλα καταπιεστικὰ μέτρα ἐναντίον τῶν δασκάλων. Ἡ ὑπαλληλικὴ ιδιότητα ἦταν εὐκολο σημεῖο ἐλέγχου. Ἀπώτερος στόχος ἦταν ἡ ἀμβλυνση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος και ὁ σταδιακὸς ἀφελήνισμός τοῦ νησιοῦ. Τὸ ἄγρυπνο ὄμμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου παρακολουθοῦσε τὴν κατάσταση. Μὲ τὸ πρῶτο λοξοδρόμημα ἀκούεται ἡ φωνή Του. Νοθετεῖ ἀλλὰ και προειδοποιεῖ μαζί. (Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς δασκάλους — 20.3.1952). «Οἱ διδάσκαλοι τότε μόνον θὰ ἴστανται εἰς τὸ ὕψος τῆς πραγματικῆς αὐτῶν ἀποστολῆς, ὅταν διὰ τῆς διδασκαλίας και τοῦ παραδείγματος αὐτῶν δημιουργῶσιν οὐχὶ ἀχράμους κοσμοπολίτας, ἀλλὰ Ἕλληνας, ἐπιγνώμονας τῆς ὕψηλῆς αὐτῶν ἀποστολῆς και τῶν μεγάλων ἐθνικῶν αὐτῶν παραδόσεων».

Ἐκαστος διδάσκαλός ἄς εὕρη τρόπον ὥστε γὰ μὴ παραλείπη τὸ καθήκόν του».

(Π. Μυρτιώτη: «Μακάριος - Ἱστορικὰ Ντοκουμέντα» σ. 17).

Και μετὰ τὴ λήξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα ὁ κυπριακὸς ἐλληνισμὸς δὲν ἔπαψε γὰ ζεῖ μέσα σὲ δύσκολους καιροὺς. Ἡ κυβέρνηση Μακαρίου ἔδειξε στοργικὴ φροντίδα γὰ ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ λαοῦ. Τὴν οἰκονομικὴ του ἀνόρθωση, τὴν εὐημερία και γενικά γὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων του και τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του. Ὁ Ἐθνάρχης ὁμως ἔκρινε ὅτι ἡ καλύτερη και ἀποδοτικότερη ἐπένδυση τοῦ κράτους εἶναι αὐτὴ ποὺ γίνεται στὸν ἄνθρωπο. Πίστευε ὅτι ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τῶν ὁποιοῦνδήποτε κυβερνητικῶν σχεδίων. Μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα μετὰ τῆν κυπριακὴ ἀνεξαρτησία οἱ πόλεις και τὰ χωριά μας κοσμοῦνταν μὲ θαυμάσια σχολικὰ κτίρια, ἐξοπλισμένα μὲ τὰ πρὸ σύγχρονα διδασκτικὰ βοηθήματα. Μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς ναοὺς τῆς Παιδείας συντελέστηκε κυρίως τὸ μικρὸ θαῦμα τῆς κοινωνικῆς και οἰκονομικῆς ἀνέλιξης τοῦ τόπου.

Τὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι ἐπιφορτισμένο μὲ τὴ βαρεῖα εὐθύνη γὰ πλάθει τὴν ὑποδομὴ τῆς κοινωνίας μας. Ὁ δὲ λειτουργὸς του εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ κράτους και στὰ πρὸ ἀπόμερα χωριά τῆς μικρῆς μας πατρίδας. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τοῦ ἐλεύθερου βίου μας, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ἔδειξε πολὺ ἐνδιαφέρον και γὰ τὴ δημοτικὴ μας παιδεία και γὰ τοὺς δασκάλους. Στὴν ὁμιλία Του κατὰ τὴν ἐπίσκεψή Του στὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάθεση τῆς διοικήσεώς της στὸ Ἑλληνικὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο, διέγραψε τοὺς βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους και τὴν ἀποστολὴ τῆς δημοτικῆς παιδείας. Ἡ ὁμιλία ἐκείνη τοῦ Ἐθνάρχῃ ἦταν καθοριστικὴ τῆς εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς γὰ τὴ δημοτικὴ παιδεία τῆς Κύπρου ὡς τὰ σήμερα. «Πρὸ ἡμῶν ὀρθοῦται σήμερον τὸ τεράστιον ἔργον τῆς θεμελιώσεως μιᾶς ἐλευθέρης πολιτείας. Ἡ εὐθύνη τοῦ ἔργου τούτου ἐμπίπτει εἰς τοὺς ὤμους ἐκείνων, οἱ ὅποιοι θὰ διαπλάσουν ψυχὰς και θὰ μορφώσουν συνειδήσεις».

Νομίζω ὅτι σπανίως κοινωνικοὶ ἐργάται ἐπιτελοῦν περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἕνας καλὸς διδάσκαλος. Σεῖς εἰσθε ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι μέσα εἰς τὴν διψασμένην καρδίαν τῶν νέων θὰ σπεῖρετε τὸν σπόρον τῆς ἀρετῆς και θὰ ἐκκριζώσετε τὰ ζιζάνια τῆς κακίας. Σεῖς θὰ δώσετε σχῆμα και ἔκφρασιν εἰς τὰ ἰδανικὰ αὐτοῦ τοῦ τόπου. Σεῖς θὰ μορφώσετε τοὺς χρηστοὺς πολίτας τῆς αὔριου. Θὰ δώσετε ἀπὸ τὸ περίσσειμα τῆς ψυχῆς σας τὴν πνοήν, θὰ διαπλάσετε τὰ ἰδεώδη και θὰ ἐμπνεύσετε τὸν ἐνθουσιασμόν εἰς τὰς ψυχὰς τῆς νεολαίας μας. Σεῖς θὰ μορφώσετε μέσα εἰς τὸν ἀπλαστον κόσμον τῆς Κυπριακῆς νεότητος ὑγιὲς δημόσιον πνεῦμα και ἀνώτερον ἐθνικὸν φρόνημα.

Εἰς χεῖρας σας εἶναι ἐμπειστημένον, κατὰ κύριον λόγον, τὸ μέλλον τῆς πατρίδος μας. Ἡ ἀποστολή σας εἶναι μεγάλῃ και ἱστορικὴ. Σκοπὸς σας δὲν πρέπει γὰ

είναι άπλώς πώς θά μεταδώσετε εις τούς νέους τήν γνώσιν, αλλά πώς θά μορφώσετε χαρακτήρα». (Έπετηρίς ΠΑΚ 1959—60 σ.σ. 14—15).

Η εθούνη τής Παιδείας ανατέθηκε διαδοχικά και σύμφωνα με τήν εξέλιξη τών πολιτικών πραγμάτων στο Έλληνικό Έκπαιδευτικό Συμβούλιο, τήν Κοινοτική Συνέλευση και τελικά στο Υπουργείο Παιδείας. Επίζητούσε όμως ο Μακάριος πάντα τήν ευκαιρία να πεί τον έπαινετικό Του λόγο για τον κύπριο εκπαιδευτικό. Δέν παρέλειπε και να νοθετήσει, να αναγεώσει τήν πίστη του στην ύψηλή άποστολή τής ελληνικής παιδείας στην Κύπρο και να υπογραμμίσει τήν ανάγκη αναπροσαρμογής τών στόχων τής Παιδείας μας, ανάλογα με τις έσωτερικές και διεθνείς συνθήκες, εξελίξεις και περιστάσεις. «Όσοι ζήσαμε τήν πρόσφατη πολυκύμαντη ιστορία αυτού του τόπου μπορούμε να έγνοήσουμε το μέγεθος και τή σημασία αυτής τής άέναης αξιολόγησης, ανασύνταξης και αναπροσαρμογής. Σε χαιρετισμό Του προς τούς δασκάλους υπογραμμίζει: «Είναι ύψηλόν του διδασκάλου το ύπουργήμα. Ένώ διαπλάττει τήν παιδικήν ήλικίαν, διαμορφώνει τόν χαρακτήρα του λαού και ένώ έμφυσά τα ιδεώδη εις τήν νεότητα στερεώνει τα βάθρα του έθνους». (ΠΟΕΔ: «Γνώμαι ύπευθύνων διά το έργον του διδασκάλου — 1963 σ. 3).

Η μέριμνα του Έθνάρχη είναι καθημερινή και πολύπλευρη. Συνήθως βρίσκει τρόπους να αντιμετώπιζει τις τακτικές και έκτακτες ανάγκες τής Παιδείας από τον κρατικό προϋπολογισμό, παρόλες τις οικονομικές δυσκολίες που πάντα αντιμετώπιζε ή πολιτεία. Προωθεί σχέδια για επέκταση τής φοιτήσεως στην Παιδαγωγική Ακαδημία από δυο σε τρία χρόνια, τριετή δωρεάν φοίτηση στα σχολεία μέσης παιδείας και από φέτος δωρεάν φοίτηση στις Τεχνικές Σχολές.

Αναγνώριζε ότι οι εκπαιδευτικοί ήταν πάνω απ' όλα επιστήμονες. Και όπως κάθε έπιστήμονας έτσι και ο εκπαιδευτικός έπρεπε να ένημερώνεται και να εκμεταλλεύεται τα έπιτεύγματα ζένων χωρών. Έραστής ο Ύδιος τής μάθησης, ένθαρρυνει τή στήριξη τής νέας γνώσης στο στερεο δάθρο τής έρευνας. Το δηλώνει σε χαιρετισμό Του στον Όμιλο Παιδαγωγικών Έρευνών «Η παιδαγωγική έρευνα, άποσκοπούσα εις τήν όρθήν διαπαιδαγώγησιν τών νέων και τήν θεμελίωσιν τής παιδείας επί όρθών βάσεων, άποτελεί σπουδαιότατον παράγοντα εις τήν διαμόρφωσιν υγιούς κοινωνίας και συμβάλλει θετικώς εις τήν εκπαιδευτικήν και πολιτιστικήν ανάπτυξιν ενός τόπου». (Δελτίον ΟΠΕ άρ. 17—18, 1970, σ. 3).

Το 1974 άπετέλεσε μιá συγκλονιστική χρονολογία για τήν Κύπρο. Η κατήλευση αρχών και ιδανικών ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Οι συνέπειες είναι γνωστές. Η καταστροφή που γίνηκε στον τόπο κτύπησε καιρια τα σχολεία και τήν Παιδεία μας. Το κτύπημα ήταν ανεπανόρθωτο στη μεγάλη καρδιά του ρασοφόρου ήγήτη. Γίνεται ένα με το λαό Του. Υποφέρει και μοχθεί μαζί του για τήν άνασυγκρότηση. Πρώτη έγνια και επιδίωξη ή άνασυγκρότηση τής Παιδείας. Καινούργια σχολεία ξεφυτρώνουν μέσα στους συνοικισμούς τής πονεμένης προσφυγιάς. Ο κόσμος μπορεί να στερηθεί για λίγο το ψωμί, τα γράμματα όμως όχι. Το ένδιαφέρον του Μακαρίου στρέφεται στους εκπαιδευτικούς. Στα πρόσωπα τών δασκάλων βλέπει τούς φορείς τών ιδεωδών τής έθνικής μας παιδείας, τούς σκαπανείς τής έθνικής ιδέας. Στο δραματικό άγώνα τής Κύπρου ζητά από το δάσκαλο να χαλκεύσει τήν καρδιά και να χαλυδώσει τή ψυχή τής νέας γενιάς. Σε επικοινωνία Του με τούς δασκάλους στα τρία τελευταία χρόνια διατυπώνει με σαφήνεια το νέο ρόλο του εκπαιδευτικού και τή διαγραφόμενη πορεία του λαού μέσα από τήν Παιδεία: «Οι χαλεποί καιροί, τούς όποιους σήμεραν διερχόμεθα, άποτελοϋν ίσως τήν κρισιμωτέραν φάσιν τής μακραίωνης πάλης μας δι' έθνικήν επιδίωσιν. Ταλαιπωρίας και μαρτύρια ύφίσταται ο λαός μας. Πενθεϊ νεκρούς και άγνοουμένους, πονεί δλέπων διαρπαγείσας προγονικάς έστίας και γήν τών πατέρων του. Δέν θα καταθέσωμεν όμως τα όπλα του δικαίου μας. Θα συνεχίσωμεν άνθιστάμενοι και προασπιζόμενοι τα ιερά και τα

«σιά μας». (1975).

«Υπό τὰς σημερινὰς τραγικὰς περιστάσεις τῆς νήσου μας τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου καθίσταται πλέον πολύμοχθον καὶ πολύπλευρον, ἀποβαίνει ἔργον ἱεραποστολικόν». (1976).

«Ἀπὸ τίς τραγικὲς συνθήκες ἀπορρέει θαρύτερο τὸ ἔργο τῶν δασκάλων μας. Αὐτοὶ πρῶτοι ἀνασυγκροτοῦν τὴν εἰκογενειακὴ καὶ κοινοτικὴ ἐνότητα, ποὺ διετάραξεν ἡ μαζικὴ προσφυγοποίηση. Αὐτοὶ ἐνσταλάζουν στὶς ψυχὰς τὴ νοσταλγία γιὰ τὶς ἐστίες, τὰ χωριὰ καὶ τὶς πολιτείες, ἀπ' ὅπου ἐκδιώχθησαν τόσες χιλιάδες ἀδελφοί μας». (1977).

Ἡ πιὸ πρόσφατη καὶ θαρυσήμαντη ἀπόφαση τοῦ Μακαρίου γιὰ τὴν Παιδεία ἦταν ἡ ἔδρυση Πανεπιστημίου στὴν Κύπρο. Πολλοὶ παράγοντες ἐμπόδισαν ἀπὸ τοῦ νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ ὄνειρό Του προτῆτερα. Ἄμεσα συναρτημένη σκέψη μὲ τὴ λειτουργία τοῦ ἀνώτατου αὐτοῦ ἰδρύματος ἦταν ἡ δημιουργία γνήσιας πνευματικῆς κίνησης στὸ τόπο. Ἐξάλλου μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες σχολές τοῦ Πανεπιστημίου προορίζεται νὰ εἶναι ἡ Παιδαγωγικὴ. Ἔτσι θὰ λυθεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ βασικότερα προβλήματα, ἴσως τὸ πιὸ καίριο, τοῦ διδασκαλικοῦ κόσμου, γιὰ πανεπιστημιακὴ μόρφωση.

Ἦταν μεγάλο προνόμιο γιὰ μᾶς ἡ συνεργασία μὲ τὸν Ἐθνάρχη γιὰ 4 σχεδὸν χρόνια πάνω σὲ θέματα Παιδείας. Ἀπόθεσε πολλὰς ἐλπίδες στοὺς ἐκπαιδευτικούς καὶ τὰ μαθητικὰ νιάτα. Ἀποθέτομε κι ἡμεῖς μ' αὐτοὺς τοὺς παιδευτικούς λόγους ἀμάραντο στεφάνι στὴν ἱερὴ Του μνήμη.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ
Γ. Γραμματεὺς ΠΟΕΔ

Ο ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΥΠΡΙΑΚΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

Μέσα στὸ πλαίσιο τῆς φωτισμένης πολιτικῆς τοῦ Μακαριωτάτου γιὰ τὴν πολιτιστικὴν ἄνοδο τοῦ νησιοῦ μας προνομιούχο θέση κατεῖχαν οἱ ἀρχαιότητες, σὰν ὁ ἀδιάφευτος μάρτυρας τῆς πολιτιστικῆς μας ὑπόστασης. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά του σὰν Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ σὰν Ἀρχιεπισκόπου εἶχε ἄμεση καὶ συνεχὴ ἐπαφή μὲ τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων τὸ ὁποῖο, ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Δημοκρατίας, εἶχε κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη του. Ποτὲ δὲν παρέλειπε νὰ ἀναφέρῃ τὴν ἱκανοποίησή του γιὰ τὶς ἀναστηλώσεις ἀρχαίων ναῶν καὶ μονῶν, γιὰ τὴν συντήρηση παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν ψηφιδωτῶν καὶ μωσαϊκῶν κ.λπ. Στὴν Ἀρχιεπισκοπικὴ περιφέρεια οἱ ἀρχαῖες ἐκκλησίες καὶ τὰ βρειπωμένα ἀρχαῖα παρεκκλήσια βρήκαν τὸν προστάτη τους. Ποτὲ δὲν ἀρνήθηκε τὴν συνεισφορά τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, πολλὰς φορὲς μάλιστα κατέβαλλε δολόκληρο τὸ ποσὸν γιὰ τὴν δαπάνη. Ἐκκλησιαστικὲς ἐπιτροπὲς φτωχῶν περιφερειῶν κατέφευγαν πάντα σ' αὐτὸν γιὰ οἰκονομικὴν ἐνίσχυση γιὰ τὴν συντήρηση ἢ ἀναστήλωση τῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν μνημείων γιὰ τὰ ὁποῖα ἦσαν ὑπεύθυνες. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἓνα μακρόπνοο πρόγραμμα προστασίας καὶ ἀποκαταστάσεως ὄλων τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἀρχιεπισκοπικῆς περιφέρειας. Δυστυχῶς μὲ τὴν Τουρκικὴν εἰσβολὴ καὶ τὴν κατοχὴ τοῦ 40% τῆς Κυπριακῆς γῆς οἱ πόροι τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς λιγότεσαν, παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ἐλάχιστα μειώθηκε ἡ συνεισφορά της καὶ τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα.

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον εἶχεν ὁ Μακαριώτατος γιὰ τὶς ἀρχαῖες βυζαντινὲς εἰκόνες, πολλὰς ἀπὸ τίς ὁποῖες μάζεψε στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ καὶ φρόντισε γιὰ τὴν συντήρησή

τους, με σκοπό να δημιουργήσει Μουσείο βυζαντινῶν εικόνων στο νέο Ἀρχιεπισκοπικό Μέγαρο. Με δική του πρωτοβουλία ἐστάλη ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο ἐγκύκλιος πρὸς ἄλλους τοὺς ἱερεῖς με ὁδηγίες νὰ προστατεύουν τὶς βυζαντινὲς εἰκόνες καὶ νὰ φροντίζουν γιὰ τὴν βυζαντινὴ κληρονομιά τοῦ τόπου.

Τὸ 1971 κινδύνευε ἀπὸ τὴν δημιουργία νέου δρόμου τὸ ἀρχαῖο παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Περαχωρίτη κοντὰ στὴν Κακοπετριά. Μὲ ἐλικώπτερο μετέβη ἐπὶ τόπου καὶ συζήτησε με τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων τρόπους προστασίας του.

Μὲ ἰδιαίτερη εὐχαρίστηση δεχόταν τοὺς ξένους ἀρχαιολόγους καὶ τὰ μέλη τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀποστολῶν στὴν Κύπρο. Μὲ μερικοὺς μάλιστα ξένους ἀρχαιολόγους συνδεόταν καὶ προσωπικῶς. Ὄταν τὸ 1972 τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων ἀπεφάσισε νὰ τιμήσῃ τὸν Ἀρχηγὸ τῆς Σουηδικῆς Ἀποστολῆς Καθηγητὴ Einar Gjerstad, μετέβη αὐτοπροσώπως στὸ ἀνάκτορο τοῦ Βουνιοῦ γιὰ νὰ προσφωνήσῃ τὸν τιμώμενο ἐπιστήμονα ποὺ τόσα εἶχε κάμει γιὰ τὴν Κύπρο, καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τιμητικὴ στήλη. Ὄταν ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πενσυλβανίας ἀνέσκαπτε τὸ περίφημο ναυάγιο Ἑλληνικοῦ πλοίου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. στὰ ἀνοικτὰ τῆς Κερύνειας ὁ Μακαριώτατος ἐπεσκέφθηκε τὴν Ἀποστολὴ καὶ παρακολούθησε τὸ ἔργο της. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν Ἑγκωμη, ἡ ὁποία τοῦ προξενόσε πολὺ ἐνδιαφέρον, ἰδίως με τὰ κείμενα τῆς Κυπρο-μινωϊκῆς γραφῆς. Συχνὰ ρωτοῦσε τὸν Γάλλο καθηγητὴ Schaeffer ἂν ἔγινε πρόσδος γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφησὴ της.

Ὁνειρό του ἦταν ἡ δημιουργία νέου ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου στὴν Λευκωσία. Ἐνεκρίθη μάλιστα κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο ἢ οἰκοδόμησι νέου κτιρίου, τὰ γεγονότα ὅμως τοῦ 1974 ματαίωσαν τὴν πραγματοποίησὴ του.

Μαζὶ με ἄλλο τὸν Κυπριακὸ λαὸ τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων θρηνεῖ τὴν ἀπώλεια ἐνὸς μεγάλου προστάτη καὶ ἐκτιμητῆ τοῦ ἔργου του. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι ποὺ με μηνύματά τους στὸ ἄκουσμα τοῦ θανάτου του ἐπλεξαν τὸ ἔγκωμο τοῦ φωτισμένου ἡγέτη καὶ θρήνησαν τὸν χαμό του.

ΒΑΣΟΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Διευθυντὴς Τμήματος Ἀρχαιοτήτων

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΚΙ' Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

Ὁ Ἑλληνικὸς Πνευματικὸς Ὁμιλὸς Κύπρου ἔχει νὰ ἐπιδείξει, κατὰ τὰ τριάντα χρόνια τῆς ὑπάρξεως του, ἔργο ἀξιολόγητο, ποὺ τοῦ δίνει μιὰ ξεχωριστὴ θέση στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Ἐντονη καὶ πρωτοποριακὴ ὑπῆρξε ἡ παρουσία τοῦ Ε.Π.Ο.Κ. με τὶς αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις του, τὶς διαλέξεις, τὶς ἐκθέσεις, τὰ ἐτήσια περιοδικὰ του: «Δελτίον» (1947—1958) καὶ «Φιλολογικὴ Κύπρος» (1960 ὡς σήμερα), τὶς συγκεντρώσεις, τὴν προκήρυξη κάθε χρόνου διαγωνισμῶν, τὶς προτομὲς Σολωμοῦ, Λιπέρτη, Παλαμᾶ καὶ τὸ μνημεῖο ἀδελφῶν Γεωργιάδη, ποὺ κοσμοῦν δημόσιους χώρους τῆς Λευκωσίας· κι' ἀκόμα τὴ σημαντικὴ πινακοθήκη του, ποὺ περιλαμβάνει ἔργα Ἑλλαδιτῶν καὶ Ἑλλήνων Κυπρίων ζωγράφων.

Ὁ ἀείμνηστος Ἐθνάρχης Μακάριος ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ἀγκάλιασε με ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον τὸν ὄμιλό μας (ὅπως κι' ἄλλα τὰ πνευματικὰ ἰδρύματα τῆς Κύπρου) στηρίζοντας τον ἠθικὰ καὶ ὕλικα. Ἡ ἀκτινοβολία τῆς παρουσίας του στὶς πρὸ σημαντικὲς ἐκδηλώσεις μας κι' οἱ ὁμιλίες του σ' αὐτὲς ἔδιναν αἴγλη καὶ μᾶς τόνωναν

στο έργο μας. Πρέπει να παραδεχτούμε πώς πολύ λίγες από τις πιο σημαντικές δραστηριότητές μας (εκδόσεις, πινακοθήκη, μνημεία) θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν χωρίς τη γενναία οικονομική του ένισχυση.

Έντολοδόχος κι' έρμηνευτής της ψυχής της Κύπρου, συνεπής στις έπιταγές των τριών χιλιάδων χρόνων της ιστορίας μας, υιοθέτησε κι' ενθάρρυνε στην πραγμάτωση των στόχων του Ε.Π.Ο.Κ., την καλλιέργεια και προβολή του ελληνικού πολιτισμού σ' όλες του τις εκφράσεις και τη διατήρηση άρρηκτων δεσμών με τον ύπολοιπο έλληνισμό· γι' αυτό κι' ή ιδιαίτερη φροντίδα του για τον όμιλό μας. Κι' έμεις ανταποδίδοντας τον ανακηρύξαμε έπίτιμο πρόεδρο μας, δείχνοντας τη θαθείά μας εκτίμηση· επανειλημμένα δείξαμε σεβασμό κι' αγάπη σ' αυτόν, που τίμησε όσο έλάχιστοι το όνομα "Έλλην και το άξίωμα "Άνθρωπος.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΣΤ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΥΣ...

Πρέπει να πω από την αρχή πώς ή γνωριμία μου σαν δημοσιογράφου με τον Πρόεδρο Αρχιεπίσκοπο Μακάριο δέν ήταν καθόλου ιδιαίτερη. Είχα μαζί του τις συνηθισμένες εκείνες έπαφές που είχαν όλοι οι άλλοι συνάδελφοι που κάλυπταν σαν πολιτικοί συντάκτες τις ειδήσεις της προεδρίας ή τις διασκέψεις Τύπου του Μακαρίου. Η πρώτη φορά που συνάντησα τον Μακάριο σαν δημοσιογράφος, ήταν όταν ήμουν τότε πολιτικός συντάκτης στο «Φιλελεύθερο», όταν επέστρεφεν από την έξορία και ζούσε την εποχή της προετοιμασίας της ανάληψης της εξουσίας από τους βρεττανούς που έφευγαν.

Η πρώτη καλή έντύπωση και σε μένα και σ' όλους τους άλλους συναδέλφους ήταν ή απόλυτη ανθρώπινη συμπεριφορά του ήγέτη. Έρχόταν με το παγκύπριο εκείνο κύρος του άδιαμφισβήτητου ήγέτη. Έρχόταν από την έξορία. Διέθετε το κύρος που του πρόσδιδε και ή θέση του Αρχιεπισκόπου. Ο καθένας θα περίμενε — κρίνοντας ίσως από τη συμπεριφορά άλλων ήγετων που ήταν είτε άπροσέγγιστοι ή όταν τους συναντούσες φρόντιζαν να διατηρούν μιá απόσταση και να μιλούν «άφ' ύψηλου» — πώς μιá τέτοια συμπεριφορά θα συναντούσες και στο Μακάριο. "Όχι. Ήταν απόλυτα οικείος με όλους και δέν κρατούσε κανένα σε απόσταση. Και θυμούμαι τότε, όταν τον πρωτοείδα σαν δημοσιογράφος σε διάσκεψη Τύπου, όσα σαν έντυπώσεις προσωπικές του μου άφηγήθηκε ό σεβαστός και αγαπητός συνάδελφος Λύσανδρος Τσιμίλλης, ό όποιος ταξιδεύοντας στο έξωτερικό, όταν ό Μακάριος βρισκόταν έξόριστος στην Αθήνα, είχε μαζί του ιδιαίτερη συνάντηση. Είχε κάμει έντύπωση και στο συνάδελφο Τσιμίλλη ή άπλότητα του ήγέτη και ή ικανότητά του να δημιουργεί άμέσως φιλική άτμόσφαιρα με το συνομιλητή του.

Κι' άφου ό λόγος για την άτμόσφαιρα που δημιουργούσε ό Μακάριος με το συνομιλητή του, ήλθε ή ώρα ν' άφηγηθώ τ' άκόλουθο περιστατικό: Βρισκόταν στην Κύπρο μιá διμελής αντιπροσωπεία της Ένωσης Σοβιετικών Δημοσιογράφων, που τη φιλοξενούσε ή Ένωση Συντακτών Κύπρου. Ήμουν τότε Πρόεδρος της Ένωσης Συντακτών και το πρωτόκολλο επέβαλλε να συνοδεύσω έγώ, κι' όχι άλλο μέλος του Συμβουλίου, τη σοβιετική αντιπροσωπεία στη συνάντηση με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Η οικειότητα με την όποία μās είχε συνηθίσει ό Αρχιεπίσκοπος δέν μ' άφησε να περάσει από το νού μου πώς έπρεπε να ντυθώ ιδιαίτερα τη μέρα εκείνη. Και πήγα άκριδώς όπως ήμουνα στο γραφείο της έφημερίδας. Οι σοβιετικοί ντυμένοι «στην

...τρίχα» πού λέγει ὁ λόγος, μὲ μαῦρο κοστούμι. Πήγαμε στὴ συνάντηση. Ὁ Μακάριος μὲ ἀκάλυπτο κεφάλι, ντυμένος τὸ γνωστὸ «ἄττερι» μᾶς ὑποδέχτηκε ἀνοιχτόκαρδα. Ἔνας ἀπὸ τοὺς δυὸ σοβιετικούς, ὁ Μπράκιν τῆς «Πράβδα», ἦταν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα γνωστὸς τοῦ Μακαρίου καὶ μιλοῦσε ἄρκετὰ καλὰ τὰ ἑλληνικά. Ἔτσι ἡ ὑποδοχὴ του ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας ἦταν ἰδιαίτερα θερμῆ.

Οἱ σοβιετικοὶ τηροῦσαν ἀπόλυτα τὴν ἐπισημότητα. Μίλησε πρῶτος ὁ Μπράκιν καὶ μὲ πολὺ ἐπίσημο ὕφος. Σὰν πῆραμε θέσεις στὸ προεδρικό γραφεῖο καὶ πρὶν ἀκόμα ὁ Μακάριος προτείνει νὰ «πάροουμε κάτι», ὁ Μπράκιν ἄρχισε κάπως μὲ τ' ἀκόλουθα:

«Μακαριώτατε, εἶναι μεγάλη ἡ τιμὴ γιὰ μᾶς πού μᾶς δέχεστε καὶ ἀφιερώνετε πολὺτιμο ἀπὸ τὸ χρόνο σας γιὰ μᾶς. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα εἶμαι ἐξουσιοδοτημένος νὰ διαβιδάσω πρὸς σᾶς καὶ τὸν κυπριακὸ λαὸ τοὺς χαιρετισμοὺς τῶν 60.000 ὀργανωμένων σοβιετικῶν δημοσιογράφων...».

«Ὅλα ἔδειχναν πὼς θὰ συνεχίζαμε μὲ πολλὴ ἐπισημότητα, κάτι πού δὲν θάθελε ὁ Μακάριος, γι' αὐτό, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ του τρόπο διέκοψε εὐγενικὰ τὸν Μπράκιν κι' ἀπευθύνθηκε σὲ μένα:

—Μωρὲ Κατσαμπᾶ, πόσους δημοσιογράφους ἔχουμε ὀργανωμένους στὴν Ἑνωσὴ σας;

—Ἐξήντα, Μακαριώτατε, ἀπάντησα.

Καὶ στρεφόμενος πρὸς τοὺς σοβιετικούς συναδέλφους τοὺς εἶπε χαριτολογώντας:

«Λυποῦμαι εἰλικρινὰ τὸν Κροῦστσεφ (ἦταν τότε ὁ ἡγέτης τῆς Σοβ. Ἑνώσεως) γιὰ τὴν ταιλαιπωρία πού ὑφίσταται ἀπὸ 60.000 δημοσιογράφους. Ἐμεῖς ἐδῶ ἐξήντα ὄλους - ὄλους ἔχουμε καὶ δὲν μ' ἀφήνουν νὰ ἡσυχάσω οὔτε ἓνα βράδυ».

Γελάσαμε ὄλοι καὶ ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη ἔσπασε ὁ πάγος τῆς ἐπισημότητας καὶ γιὰ δυὸ σχεδὸν ὥρες ἡ κουβέντα διεξήχθη μέσα σὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ φιλικὴ ἀτμόσφαιρα. Καὶ θυμοῦμαι πόσο καλὴ ἐντύπωση ἄφησε στοὺς ξένους δημοσιογράφους ὁ Μακάριος, πού ἔσπευσαν νὰ τὴν ἐκδηλώσουν μὲ μὲν βιγῆκαμε ἀπὸ τὸ προεδρικό γραφεῖο.

**

Δὲν θυμάμαι νὰ ὑπῆρξε περίπτωση δημοσιογραφικῆς διάσκεψης (ἐκτὸς τῆς μᾶς ἀπὸ τὶς τελευταῖες ὕστερα ἀπὸ τὴ δευτέρη συνάντησή του μὲ τὸν κ. Ραούφ Ντενκτάς) πού νὰ μὴ ἀφιέρωνε τὰ πρῶτα πέντε - δέκα λεπτὰ γιὰ ἀστεῖα καὶ ἀνεπίσημη κουβέντα μὲ μικροπειράγματα μὲ τοὺς δημοσιογράφους. Ἦταν ἓνα εἶδος ...προθέρμανσης γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ καθένας νὰ κινεῖται ἀνετα.

Πάντα ἔδινε τὴν ἐντύπωση πὼς τὰ διάβαζε ὅλα (ἢ τουλάχιστο πὼς ἔκανε προσπάθεια νὰ τὰ διαβάξει καὶ νὰ τὰ ξέρει ὅλα). Θὰ θυμοῦνται καὶ ἄλλοι συναδέλφοι πὼς ὅταν βρισκόμασταν στὸ στάδιο τῆς «προθέρμανσης», χαριτολογοῦσε μὲ ὄλους. Μὲ τὸν Δημήτρη Παπαδημήτρη γιὰ τὴ στήλη του «ἐλευθεροστομίες» καὶ μὲ τὸν Ἀντώνη Φαρμακίδη γιὰ τὶς «ταμπιές» του καὶ ἔδειχνε πὼς διάβαζε καὶ τὶς σατιρικὲς στήλες τῶν ἑφημερίδων.

Θυμάμαι μιὰ χαριτωμένη περίπτωση. Συγκεντρωθήκαμε στὸ προεδρικό μέγαρο γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς συγαντήσεις μαζί του. Ἦμουν τότε ἀρχισυντάκτης τῆς «Κύπρου» κι' εἶχα δημοσιεύσει ἐπιστολὴ ἐνὸς γνωστοῦ καὶ ὠραίου τύπου, τοῦ φάλη τοῦ Μπέλλαπαῖς Χρ. Παπάλουκα, πού μὲ τὸ χαριτωμένο ὕφος του, πότε σοβαρὰ καὶ πότε ἀστεῖα καὶ μὲ σκωπτικὴ διάθεση ἔθιγε διάφορα θέματα. Σὲ μιὰ του ἐπιστολῆς ἀναφερόταν σὲ κάτι τὸ ἀντιτουριστικὸ, ὅπως τὸ θεωροῦσε, στὸ ὠραῖο χωριὸ του: «Ὅτι τὸ καλοκαίρι τὰ τζιτζίκια εἶναι πολλὰ καὶ μὲ τὸ γνωστὸ τους... τραγοῦδι προκαλοῦν ἀνησυχία καὶ δημιουργοῦν ἀντιτουριστικὴ ἀτμόσφαιρα! Καὶ ζητοῦσε ὁ Παπάλουκας κάποια μέτρα ἀπὸ τοὺς ὑπεύθυνους.

Ήταν τότε ή χρονιά τής μεγάλης ανομβρίας πού τά κρατικά ταμεία πλήρως-σαν μεγάλα ποσά για τήν ανακούφιση τών ανομβριόπληκτων.

Πρίν άρχίσει ή διάσκεψη Τύπου ό Μακάριος άπευθύνεται σέ μένα και μου λέγει:

—Κατσαμπά, έχω ένα παράπονο από σένα.

—Νά τ' άκούσουμε, Μακαριώτατε, είπα, κι άνέμενα νά πληροφορηθώ τό παράπονό του.

—Πήγες και δημοσίευσες τήν έπιστολή του εύλογημένου εκείνου Παπάλουκα για τούς «ζιζιρους» πού ένοχλούν δήθεν τούς τουρίστες στο Μπέλλαπαϊς. Μόλις κατορθώσαμε νά κλείσουμε τό στόμα τών ανομβριόπληκτων και τώρα πάτε νά μου δημιουργήσετε και ...«ζιζιρόπληκτους»;

Τά γέλια όλων μας κάλυψαν τά τελευταία λόγια του Μακαρίου, πού όταν κατασίγασε ό θόρυβος πρόσθεσε:

«Δέν πειράζει. Σās τό συγχωρώ κι' αυτό. Άλλωστε έγώ φταίω πού ανάλαβα τόσα καθήκοντα. Φέрте μας, τώρα και τούς «ζιζιρόπληκτους» νά δούμε πώς θά ξεμπερδέψουμε και μ' αυτούς!»

**

Ήταν ή περίοδος πού άρχισε τή δράση του τό γνωστό «Έθνικό Μέτωπο» πού σέ φυλλάδιά του μ' άπειλοῦσε, όπως κι' άλλους δημοσιογράφους με τή γνωστή φανατική έξαλλη σωθινιστική φρασεολογία. Πήρα ένα τηλεφώνημα από τό προεδρικό γραφείο: «Θέλει νά σās δει ό Μακαριώτατος». Πήγα στην καθορισμένη ώρα για νά διαπιστώσω πώς ό Μακάριος ήθελε με τή συνάντηση εκείνη νά μου πει πώς δέν έπρεπε νά φοβάμαι, πώς προσπαθεί νά καθουσιάσει «αυτούς τούς τρελλούς» και νά με ρωτήσει αν ήθελα νά μεριμνήσει για τήν προσωπική μου προστασία. Τόν ευχαρίστησα για τό ενδιαφέρον και πρόσθεσα πώς για τό θέμα τής φρούρησής μου (αυτό έννοῦσε αναφερόμενος στην προσωπική μου προστασία) είπα πώς θά προτιμούσα νά μη φρουροῦμαι και, με τήν ευκαιρία τής συνάντησής μου, νόμισα πώς ήταν κατάλληλη ή περίπτωση νά του κοινοποιήσω κάποιες πληροφορίες πού είχα γι' αυτούς πού ένκινούντο παράνομα. Σέ λίγες μέρες διαπίστωνα πώς, στο χειρισμό τών πληροφοριών πού του έδωσα, φάνηκε κάπως άπρόσεκτος. Με άναφερε κάπου και τό πληροφορήθηκα. Αυτό, όμολογώ, με πείραξε. Αυτή ήταν ή πρώτη φορά πού έδωσα πληροφορία στην κυβέρνηση. Στόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας.

**

Ήταν ένα Σάββατο άπόγευμα, νομίζω τό 1965 και βρεθήκαμε με τό συνάδελφο Φάνο Κωνσταντινίδη στην είσοδο του προεδρικού μεγάρου. Συναγτήσαμε τόν Μακάριο με πέντε - έξη παπάδες νά περπατοῦν από τήν είσοδο πρὸς τό μέγαρο. Μόλις μάς είδε χάρηκε, μάς κάλεσε κοντά του, ρωτήσαμε αν υπήρχε κανένα νέο, κάποια είδηση κι' αυτός άπάντησε άρνητικά.

«Άρκετά είπα με τούς παπάδες, μάς λέγει. Έλάτε νά πάμε στο γραφείο μου για καφέ».

Και πήγαμε. Μās κράτησε για δυο ώρες περίπου. Είπαμε κουβέντες για χίλια - δυο πράγματα. Μās μίλησε για τή φοιτητική του ζωή, για τίς Σευχέλλες, για τούς περιπάτους του στο Τρόδος, για πολλά πράγματα. Στρέψαμε τήν κουβέντα στην πολιτική κατάσταση και στους κινδύνους πού διάτρεχεν ή ζωή του. Άπό τότε ήταν στόχος.

«Δέν φοβοῦμαι, μωρέ, για τή ζωή μου», μάς είπε. Και μάς άφηγήθηκε τίς δυο

μοναδικές περιπτώσεις που φοβήθηκε για τή ζωή του.

Ἡ μιὰ ἦταν στήν Ἀθήνα, φοιτητής τότε, στή διάρκεια τῶν γνωστῶν Δεκεμβριανῶν, λίγο μετὰ τήν ἀπελευθέρωση. Ἐρῆθη προσωρινά τὸ «κέρφιου» στήν Ἀθήνα κι' ὁ Μακάριος πῆγε νὰ δεῖ ἕνα φίλο. Ἡ κουβέντα παρατράβησε καὶ νύκτωσε, ὅποτε ἴσχυε τὸ «κέρφιου». Παρὰ τήν ἐπι ονή τοῦ φίλου νὰ διανυκτερεύσει ὁ Μακάριος στὸ διαμέρισμα μαζί του, αὐτὸς τόλμησε νὰ φύγει γιὰ τὸ σπίτι του.

«Περνοῦσα, μᾶς ἀφγγήθηκε, ἀπὸ τήν Πλατεία Συντάγματος. Φυσοῦσε πολὺ δυνατὸς ἀνεμος καὶ μοῦ πῆρε τὸ καλιμαῦχι, πού τὸ εἶδα νὰ κυλᾶ στήν πλατεία. Ἐτρεχα νὰ τὸ πάρω. Καὶ τὸ ἔτρεχα σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση, ὅταν ἀπὸ παντοῦ ἔπεφταν ἀδέσποτες σφαῖρες. Τότε πραγματικά φοβήθηκα γιὰ τή ζωή μου».

Ἡ δεύτερη περίπτωση ἦταν ὅταν ὁ Μακάριος ἐπέστρεφε ἢ πήγαινε (δὲν θυμᾶμαι καλά) μὲ τοὺς συνεζόριστους του στὶς Σευχέλλες. Βρισκόντουσαν γιὰ διανυκτέρευση στή Μομπάσα τῆς Κένυα καὶ πῆραν ἕνα μήνυμα πὼς θὰ γινόταν ἀπόπειρα κατὰ τῆς ζωῆς τους. Τὰ παράθυρα τοῦ ξενοῦνα ὅπου θᾶμεναν ἦταν χαμηλά ἔτσι πού οἱ ἔνοικοι νὰ εἶναι εὐχολος στόχος.

«Ἀντιμετωπίσαμε τήν κατάσταση μὲ τὸ νὰ δάλουμε τίς κλίνες στήν πιὸ δύσκολη γιὰ τὸν ἐπίδοξο δολοφόνο θέση βολῆς καὶ μείναμε ἄγρυπνοι», μᾶς εἶπεν ὁ Μακάριος.

**

Ἡ μόνη περίπτωση πού ἔζησα λίγες μέρες συνεχῶς μαζί του ἦταν ὅταν ὁ Πρόεδρος Μακάριος ἐπισκέφθηκε, ὕστερα ἀπὸ τήν εἰσβολή, τὸ Ἰράκ. Ἡμῶνα στή Βαγδάτη ὅταν ἔφθασε ἐκεῖ καὶ πῆρα θέση στὸ τέλος τῆς οὐρᾶς τῶν ἐπισήμων πού τὸν ὑποδέχτηκαν. Ἀνάμεσα στοὺς ξένους διπλωμάτες ἦταν καὶ ὁ σοβιετικὸς πρεσβευτὴς στὸ Ἰράκ κ. Μπαρκόφσκι, πού εἶχεν ὑπηρετήσει προηγουμένως στήν Κύπρο. Ὅταν ὁ Μακάριος τὸ συνάντησε στή γραμμὴ τῶν ἐπισήμων στάθηκε γιὰ δυὸ τρία λεπτά μαζί του καὶ κουβέντιασαν. Ὅταν μὲ εἶδε ξαφνιάστηκε, γιατί δὲν τὸ ἤξερε πὼς ἦμῶνα στή Βαγδάτη.

—Καλωσῶρισε, πρόλαβε νὰ μοῦ πεῖ, πρὶν προφτάσω νὰ πῶ λέξη. Θέλω νὰ σὲ δῶ ἀργότερα, πρόσθεσε.

Πῆγα στὸ μέρος τῆς ἐπίσημης διαμονῆς του. Ἡ ἔγνοια του ἦταν βέβαια ν' ἀκούσει ὅσα ἦταν δυνατὸ περισσότερα γιὰ τὸ Ἰράκ, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ μὲ προσκαλέσει νὰ μένω μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς προεδρικῆς ἀκολουθίας.

Εἶπα πὼς ἦταν καλὸ τὸ ξενοδοχεῖο πού ἔμενα καὶ ἀναρωτήθηκα ἂν δὲν θὰ δημιουργοῦσα προβλήματα στὸ πρωτόκολλο.

—Τί προβλήματα, μωρέ, μοῦ εἶπε. Ἐδῶ ἔχουν στή διάθεσή μας ὀλόκληρη ἔπαυλη. Ἐνα πιάτο φαγητὸ θὰ βρεθῆ καὶ γιὰ σένα. Πᾶρε τὰ πράγματά σου ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο κι' ἔλα μαζί μας. Στὸ κάτω - κάτω διατάζει ὁ Πρόεδρος.

Καὶ χωρὶς νὰ μπορέσω νὰ ἀντιπαρατηρήσω ὅ,τιδήποτε δόθηκαν ἐντολὲς σὲ σωφὲρ πού πῆγε μαζί μου στὸ ξενοδοχεῖο καὶ μετακόμισα στήν ἔπαυλη τῆς προεδρικῆς διαμονῆς.

Θάφευγα γιὰ τήν ἐπιστροφή στή Λευκωσία, ἐνῶ ὁ Μακάριος θὰ συνέχιζε γιὰ τὸν τελευταῖο σταθμὸ τῶν ἐπίσημων ἐπισκέψεών του, στή Λιβύη. Στὰ κοινὰ γεύματα μὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μακαρίου, τοὺς πιλότους καὶ τοὺς ἀεροσυνοδοὺς τοῦ προεδρικοῦ ἀεροπλάνου, ὁ Μακάριος ἦταν — χωρὶς ν' ἀποτελεῖ τοῦτο ἀσέβεια γιὰ τὸν ἄνδρα — «θαυμάσια παρέα». Μοίραζε αὐτὸς τὸ φαγητὸ σ' ὅλα τὰ πιάτα, πάντα μὲ τὰ ἀστεῖα καὶ τὰ πειράγματά του, ἰδιαίτερα πρὸς μερικοὺς καλοφαγάδες (σοῦ ἔπεσε λίγο, ἀλλὰ δικαιῶσαι καὶ δεύτερο πιάτο, εἶπε σ' ἕνα ἀπ' αὐτοῦς).

Ὅταν ἀπὸ κουβέντα σὲ κουβέντα εἶπα πὼς θάφευγα γιὰ τήν Κύπρο, ὁ Μακάριος ἀπόρησε:

—Θά μᾶς ἐγκαταλείψεις; Φαίνεται ἔχεις παράπονα. Δὲν θά σοῦ ἄρесе ἡ παρέα μας.

Εἶπα ὅτι θά καθυστεροῦσα δυὸ μέρες ἂν πῆγαινα καὶ στὴ Λιβύη κι' ὁ Μακάριος ἀντιπαρετήρησε χαριτολογώντας:

—"Ἄν εἶναι αὐτὸ πού σέ ἀπασχολεῖ, ἀγαλαμδάνω νὰ τὸ κανονίσω μὲ τὴ διεύθυνση τῆς ἐφημερίδας σου.

Καὶ πῆγα μαζί του στὴ Λιβύη. Σ' ὅλες τὶς πτήσεις ἦταν διασκεδαστικός μὲ ὄλους. Ὅταν δὲν διάβαζε γυρνοῦσε ἀπὸ κάθισμα σὲ κάθισμα (λίγοι εἶμασταν στὸ ἀεροπλάνο τῶν Κυπριακῶν Ἀερογραμμῶν) κουβέντιαζε μὲ τὸν καθένα: Τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴ Βαγδάτη στὴν Τρίπολη ἦταν πολὺ κουραστικό. Συνολικὰ ἕξη ἀπογειώσεις καὶ προσγειώσεις. Ἀπογείωση ἀπὸ τὴ Βαγδάτη καὶ προσγείωση στὴ Λάρνακα, ἀπογείωση ἀπὸ τὴ Λάρνακα καὶ προσγείωση στὸ Ἡράκλειο Κρήτης, ἀπογείωση ἀπὸ ἐκεῖ καὶ προσγείωση στὴν Τρίπολη, ἕξη ἀνεβοκατεβάσματα σὲ λίγες ὥρες μᾶς εἶχαν κυριολεκτικὰ ξεθεώσει. Κι' ἄλλες οἱ ταλαιπωρίες ἀπὸ τὶς ὑποδοχές (στὸ Ἡράκλειο ἦλθαν οἰκογένειες κρητικῶν ἀγνοοῦμενων στὴν Κύπρο γιὰ νὰ δοῦν τὸ Μακάριο καὶ νὰ ρωτήσουν τόσα πράγματα γιὰ τοὺς δικούς τους) καὶ τόσα ἄλλα.

Φτάσαμε κατάκοποι στὴν Τρίπολη. Ὁ Μακάριος ὅπως πάντα. Κυπαρίσι ὀλόγιο. Τὸ βράδυ, τὴν ὥρα τοῦ δείπνου, ἦλθεν ὑπάλληλος τοῦ Λιβυκοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν γιὰ νὰ πει πῶς τὴν ἄλλη μέρα στις 6 τὸ πρωί, ἔπρεπε ὁ Πρόεδρος τῆς Κύπρου νὰ θρίσκειται στὸ ἀεροδρόμιο γιὰ νὰ πάει στὴ Βεγγάζη γιὰ συνάντηση μὲ τὸν Πρόεδρο Καντάφι.

Ἦταν γενικὴ ἢ δυσφορία. Κάποιος τόλμησε νὰ πει.

—Μὰ, Μακαριώτατε, εἶσθε πολὺ κουρασμέος. Ὅλοι εἴμαστε κουρα μέναι. Ἀπὸ τὶς ἕξη τὸ πρωί...

Ὁ Μακάριος στάθηκε ἀμίλητος γιὰ μερικὰ δευτερόλεπτα καὶ λύνοντας τὴ σιωπὴ του εἶπε:

—Στις ἕξη θάμαστε στὸ ἀεροδρόμιο.

Δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού εἶδα τὸ Μακάριο νὰ συμπεριφέρεται κατὰ τέτοιον τρόπο, πού στερέωνε τὴν ἐντύπωση τῆς πλήρους ἐπίγνωσης τῆς δύσκολης θέσης τῆς Κύπρου καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ κάνει ὅ,τιδήποτε γιὰ νὰ μειώσει τὸν πόνο τοῦ λαοῦ του.

Ἦταν τότε οἱ πιὸ μαῦρες μέρες, λίγους μῆνες ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰσβολή. Τόσο στὸ Ἰράκ, ὅσο καὶ στὴ Λιβύη στις μέρες πού ἤμουνα μαζί του ὁ Μακάριος μοῦδινε πάντα σὲ κάθε κίνηση καὶ ἐποφὴ του μὲ ἐπίσημους, στίς συναντήσεις του μὲ τοὺς δημοσιογράφους, τὸν ἄνθρωπο πού φορτώθηκε ὅλο τὸ δράμα τοῦ κυπριακοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ μοχθοῦσε γιὰ νὰ τὸ φέρει στὴν αἴσια λύση του. Δυστυχῶς δὲν πρόφτασε.

ΧΡΙΣΤΑΚΗΣ ΚΑΤΣΑΜΠΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΚΑΡΙΟ

I

Στὴ ἐφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» Ἀθηνῶν 21ῆς Αὐγούστου δημοσιεύθηκε μιὰ συνέντευξη μὲ τὸ γνωστὸ γλύπτη - Ἀκαδημαϊκὸ κ. Βᾶσο Φαληρέα πού μίλησε πλατεῖα γιὰ τοὺς μακροχρόνιους προσωπικούς του δεσμούς μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο καὶ γιὰ τὶς πολλαπλές ἐπιδιώξεις καὶ ἐπιτεύγματα τοῦ τελευταίου στὴ πολιτιστι-

κή και πνευματική ανάπτυξη τῆς Κύπρου. Ἐκεῖ ὁ ἀγαπητός μου κ. Φαληρέας ἀναφέρει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ τὴν πρόθεση καὶ προσπάθεια τοῦ Μακαριωτάτου νὰ ἀποκτήσει τὴν Κυπριολογικὴ Βιβλιοθήκη μου, ἀναφέροντας ὅτι ἀρνήθηκα νὰ τοῦ τὴν πούλησω κι' ἔτσι μὲ τὴν κατάληψη τῆς Ἀμμοχώστου χάθηκε κι' αὐτή, προσθέτοντας πῶς ἐὰν ἐγὼ δεχόμουν νὰ τὴν πούλησω ἀσφαλῶς θὰ εἶχε σωθεῖ.

Ἐπειδὴ τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὅπως γράφτηκαν, νομίζω ὑποχρέωση μου νὰ ἱστορήσω περιληπτικὰ τὸ θέμα.

Ἦταν Μάρτης ἢ Ἀπρίλης 1974 ὅταν ὁ Μακαριώτατος μὲ κάλεσε νὰ τὸν συναντήσω ἕνα πρωῒνὸ στὸ Ἀρχιεπισκοπικὸ Μέγαρο, χωρὶς νὰ μοῦ ἀναφέρει τὸ σκοπὸ τῆς συνάντησης αὐτῆς. Ἐκεῖ, μπροστὰ στὸν ἰδιαιτέρο του Δρ Ἀνδρέα Μιτσιδῆ μοῦ ἀνέφερε ὅτι ἄρχισε τὸ κτίσιμο μιᾶς νέας βιβλιοθήκης μέσα στὴν ὁποία φιλοδοξοῦσε νὰ μαζέψει ὅλα τὰ βιβλία ποῦ γράφτηκαν γιὰ τὴν Κύπρο καὶ ἀπὸ Κυπρίους συγγραφεῖς καὶ σιγὰ - σιγὰ μὲ ρώτησε μὲ τὸ συνηθισμένο χαμόγελό του ἐὰν ἤμουν διατεθειμένος νὰ τοῦ παραχωρήσω ἢ ἔστω νὰ τοῦ πούλησω τὴ δική μου Κυπριολογικὴ Βιβλιοθήκη. Ἀπάντησα πῶς ἤμουν ἐντελῶς ἀπαρασκευάστος γιὰ ἕνα τόσο σοβαρὸ θέμα καὶ πῶς ποτὲ δὲ σκέφτηκα τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀποξενωθῶ ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη αὐτὴ ποῦ δημιούργησα μὲ κόπους καὶ στερήσεις ἀνείπωτες γιὰ μιὰ δλόκληρη πενηνταετία. Πρόσθεσα ἀκόμη πῶς ἰὸ ὄνειρό μου ἦταν πάντοτε νὰ κληροδοτήσω τὴ βιβλιοθήκη αὐτὴ καὶ ὅλες τὶς ἄλλες συλλογές μου (πίνακες, γκραβοῦρες, νομίσματα, χαρτονομίσματα κ.ἄ) σ' ἕνα «Πολιτιστικὸ Κέντρο Μαραγκοῦ» καὶ νὰ τὴ χάριζα στὴν ἀγαπημένη μου πόλη τῆς Ἀμμοχώστου. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Μακαριωτάτου ἦταν πολὺ ἔντονο καὶ ἐπίμονο γιατί ἤξερε καλὰ πῶς πουθενὰ στὸν κόσμον δὲν θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ σήμερα ὅλα αὐτὰ τὰ βιβλία καὶ ἔναντι ὁποιασδήποτε τιμῆς. Ἦξερε ἀκόμη γιὰ τὰ πολλὰ παλιὰ χειρόγραφα ποῦ κρατοῦσα, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, γιὰ τὴν Ἰταλικὴ ἀφήγηση τῆς πολιορκίας τῆς Ἀμμοχώστου τοῦ 1571 καὶ γιὰ τὸ μερικῶς δημοσιευμένο στὰ «Κυπριακὰ Χρονικά» τοῦ ἀείμνηστου Κυριαζῆ «Τοπωνυμικὸ Κύπρου», τῆς ἰδίας ἐποχῆς, ὅπως τὰ περίσωσα ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ ἀξέχαστου μου φίλου Ροδέρτου Λεμονίδα.

Ἡ συζήτηση κράτησε κάμποση ὥρα καὶ μὲ τὴ πίεση τῆς γοητείας τοῦ Μακαριωτάτου ἄρχισα νὰ λυγίζω. Τελικὰ συμφωνήσαμε νὰ ξανασυζητήσουμε τὸ θέμα ἀφοῦ δέχτηκε νὰ μοῦ δώσει ἐξηγήσεις γιὰ ἕνα μικρὸ ἀράπνο ποῦ εἶχα ἐνάντια στὴν Κυβέρνησή του ἀπὸ μιὰ παλιὰ ἀνεξήγητη ἐμμονὴ τοῦ ἄλλοτε Ὑπουργοῦ του Πολύκαρπου Γεωργιάτση νὰ μὲ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ Δημοτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀμμοχώστου, ἀφοῦ φυσικὰ τοῦ ἀνάφερα μερικὰ περιστατικὰ μὲ τὸν Γεωργιάτση, ποῦ δὲν εἶναι ἡ ὥρα ἢ ὁ τόπος νὰ ἐπαναληφθοῦν.

Δὲν ξέρω ἐὰν ἦταν γιὰ ἐξίλιψη ἢ δικαίωση τοῦ παραπόνου μου, μετὰ ἀπὸ λίγες μέρες πῆρα ἀναπάντεχα ἀπὸ τὸν Μακαριώτατο ἕνα μακρὸ γράμμα ποῦ ἐπαινοῦσε μὲ θερμὰ λόγια τὸ μακροχρόνιο μόχθο μου καὶ τὴ «μεγάλῃ προσφορά μου» στὸν κοινωνικὸ, τὸν πνευματικὸ καὶ τὸν πολιτιστικὸ τομέα τοῦ νησιοῦ μας γενικά. Δυστυχῶς, τὸ πολύτιμο αὐτὸ γράμμα παραμένει ἐγκλωδισμένο στὴν προδομένη Ἀμμόχωστο καὶ τὸ ἀντίγραφο ἀνάγκη στὴν καταστροφὴ τοῦ Προεδρικοῦ Μεγάρου. Εὐτυχῶς, τοὺς ἱδριους ἐπαινοὺς γιὰ μένα ἐπανάλαβε πρόφορικά ὁ Μακαριώτατος στὸν κύριο Φαληρέα τὸ πρωῒνὸ τῆς μέρας τοῦ θανάτου του, μὲ ἐντολὴ νὰ τοὺς μεταφέρει ἐπίσημα «κάπου ἄλλου» καὶ γιὰ κάποιον σκοπὸ.

Συμφωνῶ μὲ τὸ φίλο κ. Φαληρέα καὶ μακάρι νὰ ἄφιναν κατὰ μέρος τὰ μικροφιλότιμα καὶ μικροκαυγάδες καὶ νὰ παραχωροῦσα στὸ Μακαριώτατο τὴ βιβλιοθήκη μου. Θὰ περισώζαμε καὶ διαφυλάγαμε ἕνα δισεῦρετο πιά, ἀνεκτίμητο θησαυρὸ τεράστιας ἐθνικῆς σημασίας. Ποῖδς ὅμως ἀπὸ μιᾶς φαντάστηκε ποτὲ τὴν ἀπέραντη καταστροφὴ ποῦ ἀναπάντεχα ἔπεσε ἕνα πρωῒ στὸ κεφάλι μας μὲ τὴν Τουρκικὴ εἰσβολή;

II

Κατά την άνω συνάντηση, ο Μακαριώτατος ήταν εξαιρετικά συγκινημένος. Μιά στιγμή μ'αφήκε και πήγε στο ύπνοδωμάτιό του και μ'αφ'εφερε ένα παλιό βιβλίο, Καινή Διαθήκη, αν θυμάμαι καλά, πού στο τελευταίο φύλλο της υπήρχε ένα σημείωμα του Ιερέα τής Παναγιάς, γραμμένο με μολύβι πού ανάφερε τήν ήμερομηνία του θανάτου τής μητέρας του. Είται από αυτό τὸ σημείωμα, μ'αφ'επει ο Μακαριώτατος, πού ὁδηγήθηκε νά ἀνακαλύψει τόν τάφο τής μητέρας του και ὅχι ὅπως γράφει ὁ κ. Πάνος Μυρτιώτης στο βιβλίο του «Μακάριος ἀπό τὸ χωριὸ Παναγιά στο θρόνο Βαρνάβα» Λευκωσία 1977.

III

Στὸ περιοδικὸ «ΠΑΝΘΕΟ» Ἀθηνῶν Νο. 628 τής 23.8—5.9.77 δημοσιεύθηκε τὸ πορτραῖτο - σκίτσο τοῦ Μακαριώτατου ὅπως τὸ φιλοτέχνησε ὁ γνωστὸς Ἀγγλὸς γιατρός Στήβεν Οὐώρντ, τοῦ σκανδάλου Κριστίν Κήλερ και τοῦ Ὑπουργοῦ Προφυῶμο. Τὸ σκίτσο αὐτὸ ἀσπρόμαυρο, πολὺ παράξενα εἶναι ὑπογεγραμμένο με κόκκινο μελάνι ἀπὸ τὸ Μακαριώτατο. Ὑστερα ἀπὸ τήν αὐτοκτονία τοῦ γιατροῦ Οὐώρντ τὰ ἔργα του ἔγῃκαν στή δημοπρασία στο Λονδίνο. Μόλις πληροφορήθηκα αὐτὸ παρακάλεσα τὸν ἀείμνηστο φίλο μου ἀρχιμανδρίτη Ἱερὸθεο Κυκκώτη νά τὸ ἀγοράσει γιὰ μένα, σὲ σιανδήποτε τιμὴ και μού τὸ ἔστειλε στήν Κύπρο. Ὁ Μακαριώτατος πληροφορήθηκε τήν πώληση αὐτὴ ἀπὸ τηλεγράφημα τοῦ Ρέουτερ και ἀπὸ τίς Ἑλληνικὲς και τίς Κυπριακὲς ἑφημερίδες. Τὸ πορτραῖτο αὐτὸ, εἰδικὰ κορναρισμένο, μπήκε σὲ περίοπτη θέση στή βιβλιοθήκη μου και παρέμεινε ἐγκλωδισμένο στο σπίτι μου στήν Ἀμμόχωστο, χωρὶς νά ἔξει κανένας τίποτε γιὰ τήν τύχη του σήμερα. Ἡ δημοσίευση τοῦ σκίτσου στο Ἀθηναϊκὸ περιοδικὸ με ἔβαλε ἀναγκαστικά σὲ κάποιους φόβους, πάντως σὲ τηλεφωνικὴ συνομιλία μου με τὸ συντάκτη τοῦ ἔθρου κ. Ἀνδρέα Καλομάρη με θεδαίωσε πὼς τὸ ἀναδημοσίευσε ἀπὸ παλιὸ Ἀγγλικὸ περιοδικὸ, πρᾶγμα πού δέχτηκα με πολλὴ ἀνακούφιση.

ΔΗΜ. Ν. ΜΑΡΑΓΚΟΣ

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ Γ'

ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Α'

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ', πού με τήν πληθωρικὴ προσωπικότητά του «ἐδέσποσε» τής πνευματικῆς, ἐθνικῆς και πολιτικῆς ζωῆς τής Κύπρου κατὰ τίς τρεῖς τελευταῖες δεκαετίες, ἐπηρεάσε, ὅπως ἦταν φυσικό, και τήν πορεία τής Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Κύπρου.

Δὲν εἶχαν ἀκόμη διαλυθεῖ οἱ κάπνοι ἀπὸ τίς ἐκρήξεις τοῦ κυπριακοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα 1955—1959 και ζεῖδωρος ἀρχισε ἡ μεταβολὴ σ' ὄλους τοὺς τομείς τής κυπριακῆς ζωῆς. Παρὰ τὴ διάφηση τῶν ὀνείρων, πού ὁ κυπριακὸς λαὸς ἔτρεφε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἡρωϊκοῦ του ἀγῶνα, κι ἀφοῦ πέρασε ἡ πρώτη πίκρα τής ἀπογοήτευσης πού προκάλεσαν οἱ συμφωνίες τής Ζυρίχης, ὀλόκληρος ὁ λαὸς ἀνακουμπώθηκε στον ἀγῶνα γιὰ τήν ἀναδημοσίευσή. Ἐμπνευστής, ὁδηγὸς και ἐμφυχωτῆς πίσω ἀπ' ὄλον αὐτὸ τὸν ὄργανισμὸ τής ἀνοικοδόμησής ἐνός κοιναύργου Κρά-

τους, τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, δρισκόταν ὁ μέγας Ἐθνάρχης τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ', πού μέ τήν ψήφο τοῦ λαοῦ ἔγινε ὁ πρῶτος Πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας.

Ἐνα ἀπό τὰ πρῶτα μελήματα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἦταν καί ἡ ἀναπροσαρμογή τῆς παιδείας πρὸς τοὺς νέους στόχους τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας. Κι ἡ ἀναπροσαρμογή αὐτὴ ἔπρεπε, ὅπως καί ἔγινε, ν' ἀρχίσει ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση τῶν δασκάλων, στοὺς ὁποίους ἡ Πολιτεία ἐμπιστεύεται τὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητος καί τοῦ ἠθους τῶν αὐριανῶν πολιτῶν τῆς.

Προτοῦ ἀκόμη ἀποδесμευθεῖ ἐπίσημα ἡ Κύπρος ἀπὸ τὸν ἀποικιακὸ ζυγὸ καί ἀνακηρυχθεῖ σὲ ἀνεξάρτητο Κράτος (16.8.1960), ἡ πνοή τῆς ἀναδημιουργίας ἔπνεε ἀνακαινιστικὴ πάνω ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ Διδασκαλικὸ Κολλέγιο τῆς ἀποικιοκρατίας. Στὴν πρώτη του συνεδρία (6.5.1959) τὸ διορισθὲν ἀπὸ τὸν Ἐθνάρχη Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο ἀποφάσισε τὴ μετατροπὴ τοῦ Κολλεγίου ἀπὸ τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1959 σὲ Ἑλληνικὴ Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία.

Ἱστορικὴ θὰ παραμείνει ἡ πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ Ἐθνάρχῃ στὶς 12 Ἰουνίου 1959 στὸ Διδασκαλικὸ Κολλέγιο, τοῦ ὁποῦ οὗ Ἄγγλος Διευθυντῆς εἶχεν ἤδη ἀποχωρήσει. Στὴν ἀκόλουθη ὁμιλία του, πού μέ τὴν εὐκαιρία ἐκείνη ἀπηύθυνε πρὸς τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ καί τοὺς σπουδαστές, τόνιζε τὴ σημασία τοῦ ρόλου τοῦ Ἑλλῆνα ἐκπαιδευτικοῦ στὸ χεῖσιμο τῆς καινούργιας Πολιτείας:

«Ἀποτελεῖ δι' ἐμὲ προνόμιον καὶ εὐχαρίστησιν νὰ εὐρίσκωμαι τὴν στιγμὴν ταύτην εἰς τὸ ἀνώτατον ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα τῆς Νήσου μας, καὶ νὰ περιστοιχίζωμαι ἀπὸ τοὺς μέλλοντας διδασκάλους — τοὺς σκαπανεῖς τῆς παιδείας καὶ παιδαγωγούς τῆς νεολαίας μας.

Εἶμαι πραγματικὰ εὐτυχῆς, διότι σὰς ἐπισκέπτομαι καὶ μάλιστα εἰς μίαν περίοδον τόσο ἱστορικὴν διὰ τὸν τόπον μας, καὶ τόσο ἀποφασιστικὴν διὰ τὸ μέλλον τῶν τέχνων μας. Πρὸ ἡμῶν ὀρθοῦται σήμερον τὸ τεράστιον ἔργον τῆς θεμελιώσεως μιᾶς ἐλευθέρου πολιτείας. Πρὸ ἡμῶν ὀρθοῦται τὸ ἔργον τῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀναδημιουργίας τῆς ἐλευθέρου πλέον πατρίδος μας. Ἡ εὐθύνη τοῦ ἔργου τούτου ἐμπίπτει εἰς τοὺς ὤμους ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ διαπλάσουν ψυχὰς καὶ θὰ μορφώσουν συνειδήσεις.

Νομίζω ὅτι σπανίως κοινωνικοὶ ἐργάται ἐπιτελοῦν περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἕνας καλὸς διδάσκαλος. Σεῖς εἴσθε ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι μέσα εἰς τὴν διψασμένην καρδίαν τῶν νέων θὰ σπείρετε τὸν σπόρον τῆς ἀρετῆς καὶ θὰ ἐκρίζωσετε τὰ ζιζάνια τῆς κακίας. Σεῖς θὰ δώσετε σχῆμα καὶ ἔκφρασιν εἰς τὰ ἰδανικὰ αὐτοῦ τοῦ τόπου. Σεῖς θὰ μορφώσετε τοὺς χρηστοὺς πολίτας τῆς αὐριον. Θὰ δώσετε ἀπὸ τὸ περίσσειμα τῆς ψυχῆς σας τὴν πνοήν, θὰ διαπλάσετε τὰ ἰδεώδη, καὶ θὰ ἐμπνεύσετε τὸν ἐνθουσιασμόν εἰς τὰς ψυχὰς τῆς νεολαίας μας. Σεῖς θὰ μορφώσετε μέσα εἰς τὸν ἄπλαστον κόσμον τῆς Κυπριακῆς νεότητος ὑγιᾶς δημόσιον πνεῦμα καὶ ἀνώτερον ἔθνικόν φρόνημα. Θὰ μεταλαμπαδεύσετε εἰς τὴν ἀγνήν ψυχὴν των τὴν ἱεράν φλόγα τῶν εὐγενικῶν ἰδανικῶν τῆς φυλῆς μας, καὶ θὰ ἀποκαλύψετε εἰς αὐτοὺς τοὺς πολυτίμους θησαυροὺς τῆς λαμπρᾶς ἔθνικῆς μας παραδόσεως.

Εἰς χεῖρας σας εἶναι ἐμπειπιστευμένον, κατὰ κύριον λόγον, τὸ μέλλον τῆς πατρίδος μας. Ἡ ἀποστολή σας εἶναι μεγάλη καὶ ἱστορικὴ. Σκοπὸς σας δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀπλῶς πῶς θὰ μεταδώσετε εἰς τοὺς νέους τὴν γνώσιν, ἀλλὰ πῶς θὰ μορφώσετε χαρακτῆρας. Εἰς σὰς ἐναπόκειται νὰ ἐνσταλάξετε εἰς τὴν ψυχὴν τῶν παιδιῶν μας τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὸ καθῆκον, τὸ χρέος πρὸς τὴν πατρίδα, τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἐμμονὴν εἰς τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ».

B'

Στις 5 Ὀκτωβρίου 1959 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος τέλεσε τὸν ἁγιασμό καὶ μίλησε στὰ ἐγκαίνια τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας. Στὴν ὁμιλία του, ἀπευθυνόμενος ιδιαίτερα πρὸς τοὺς μέλλοντες δασκάλους, θέτει ὡς βάση τῆς παιδείας τὸν ἑλληνοχριστιανικὸ πολιτισμὸ.

«...Μὴν ἀφήσετε ποτὲ τὴν ζωὴν σας νὰ κυριευθῆ ἀπὸ τὰ ταπεινὰ καὶ τὰ εὐτελῆ· ἐμπλουτίσατε τὴν ψυχὴν σας μὲ τὸν θησαυρὸν τῶν μεγάλων προγονικῶν μαθημάτων· σφυρηλατήσατε τὴν ἀρετὴν σας ἐπὶ τοῦ ἄκμονος τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ εἴσθε βέβαιοι ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ δυνηθῆτε νὰ ἀνταποκριθῆτε εἰς τὴν ἀποστολὴν σας. Θὰ δυνηθῆτε νὰ ἀποδειχθῆτε ἄξιοι τῶν προσδοκιῶν τῶν γονέων καὶ τῶν διδασκάλων σας, ἄξιοι τῆς πατρίδος...

Ἐὰν ἐπιτύχητε νὰ ἐμπνεύσητε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν αὐριανῶν μαθητῶν σας τὴν δόξαν τῆς ἀληθείας, τὸν πόθον τῆς ἀρετῆς, τὴν ἀγάπην τῆς ἐλευθερίας, τότε θὰ ἐπιτύχετε νὰ δημιουργήσετε μίαν κοινωνίαν χρηστὴν καὶ μίαν πολιτείαν εὐδαίμονα...».

Ἐμπρακτικὴ ἐκδήλωση τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Ἐθνάρχου γιὰ τὴν ἑλληνοχριστιανικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν διδασκάλων, καὶ κατ' ἐπέκταση τῶν παιδιῶν τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἀνέγερση μὲ δαπάνη πέντε χιλιάδων λιρῶν τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἔθεσε τὸ θεμέλιό λίθο στὶς 9 Δεκεμβρίου 1959 καὶ ὁ ἴδιος τέλεσε τὰ ἐγκαίνια στὶς 5 πρὸς 6 Ἰουνίου 1960.

Μιλώντας κατὰ τὰ ἐγκαίνια ἐπανέλαβε τὴ θέση πὼς ἡ παιδεία πρέπει νὰ στηρίζεται στὰ ιδεώδη τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

«Εἶναι ιδιαίτέρως εὐδαίμονον τὸ γεγονός ὅτι ἡ Παιδαγωγὴ Ἀκαδημία μας ἐγκαταιδρύει τὸν ἐλεύθερον βίον τῆς μὲ τὴν ἀνέγερσιν ἐνὸς ναοῦ, παρέχουσα οὕτω εἰς τοὺς τροφίμους τῆς συγκεκριμένην ἔκφρασιν τῶν ιδεωδῶν τῆς, ἅτινα ὑπῆρξαν ἀνάκαθεν ταυτόσημα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν, ἦτοι τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος.

Διὰ τοῦ διπτύχου τῶν ιδεωδῶν τούτων ὁ Ἑλληνισμὸς ἐμεγαλοῦργησεν, ὅπουδῆποτε τῆς γῆς καὶ ἂν εὕρισκετο. Ἐκ τοῦ διπτύχου τούτου ἤντησε πίστιν κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς δοκιμασίας του καὶ κατήγαγε νίκην ἐναντίον τῶν ἔχθρῶν του. Ἐκ τοῦ διπτύχου τούτου ἤντησε τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰ μέσα τῆς παιδείας του, καὶ ἐκληροδότησεν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς ἀδιάφθορον τὸν πολῦτιμον θησαυρὸν του...

Ὁ Κυπριακὸς λαὸς πρὸ πολλοῦ ἤδη ἀντελήφθη καὶ συνεδύασε τὰς δύο ταύτας βασικὰς ἀξίας τῆς ζωῆς, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πατρίδα, καὶ ἤντησεν ἐξ αὐτῶν ὄχι μόνον τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ του καὶ τὰ μορφωτικὰ μέσα τῆς νεολαίας του, ἀλλὰ καὶ ὅλας τὰς ἐμπνεύσεις καὶ ὅλους τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ ὅλην τὴν πίστιν γιὰ τοὺς εὐγενεστέρους ἀγῶνας του. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ πρόσφατος ἀπελευθερωτικὸς μας ἀγῶν, τοῦ ὁποῦ ἡ θεμελιώδης ἔκφρασις στηρίζεται εἰς τὴν Χριστιανικὴν Θρησκείαν καὶ τὸν Ἑλληνισμόν. Χάρις εἰς τὰ δύο ταῦτα ιδεώδη ὁ ἑλληνικὸς κυπριακὸς λαὸς κατάρθρωσεν ἐπιτυχῶς νὰ ἀντιμετωπίσῃ παντοίας ἐθνικὰς δυσχερείας καὶ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ αὐτὰς ἀλώθῃτος καὶ ἐλεύθερος...».

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου πρὸς τὴ νεοσύστατη Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία συνεχίζεται στὰ πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας τῆς μεγάλου καὶ εὐεργετικῆς. Γιατὶ δίνει τίς κατευθύνσεις καὶ ἐνδυναμώνει τὸ αἶσθημα τῆς ἐθνικῆς αὐτοβεβαίωσης. Οἱ

τελετές για την έναρξη και τη λήξη των μαθημάτων καθώς και ο έορτασμός για τη γιορτή των Ἑλληνικῶν Γραμμάτων είναι τρεῖς ἐκδηλώσεις τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας κατά τίς ὁποῖες κάμνει πάντα αἰσθητή τὴν παρουσία του. Ὅσάκις δὲν μπορεῖ νὰ παραστέι προσωπικά, ἀποστέλλει εἰδικό χαιρετισμό.

Σ' ἓνα τέτοιο χαιρετισμό, στὴν έναρξη τῶν μαθημάτων τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1961—1962, τονίζει τὰ ἀκόλουθα:

«...Ἀπὸ τὸ ἱερὸν αὐτὸ τέμενος τῶν Μουσῶν θὰ ἐκπηγάσῃ ἐλεύθερον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα διὰ νὰ κατευθύνῃ μὲ τὰ ὑπέροχα ἰδεώδη του τὰς Ἑλληνικὰς Κυπριακὰς γενεάς, καὶ νὰ διαπλάσῃ τοὺς τελείους ἠθικοὺς χαρακτήρας, οἵτινες θὰ μορφώσουν τὴν ἀνεξάρτητον Πολιτείαν μας...

Ἐὰν συλλάβετε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν σας καθαρὸν τὸ νόημα τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας, τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρετῆς, καὶ μεταλαμβάνετε τὸν ἱερὸν πυρρὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνεύματος εἰς τὰς νέας Κυπριακὰς γενεάς, θὰ ἔχετε ἐπιτελέσει τὸ πᾶν. Διότι μέσα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ ὑπάρχουν συμπετυκνωμένοι ὅλοι αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι καὶ πνευματικαὶ ἀρεταὶ διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ οἰκοδομήσῃ ἓνα ἀνώτερον ἠθικόν, ἔντιμον καὶ εὐτυχῆ βίον, καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν γενικὴν εὐημερίαν καὶ πρόδον...».

Σ' ἓνα ἄλλο χαιρετισμὸ του, πὸς ὁ ἴδιος ἀπηύθυνε προσωπικά πρὸς τοὺς σπουδαστὰς στὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὶς 3 Ἰουνίου 1963, ἀναφέρει καὶ τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικὰ:

«...Διὰ νὰ ἐπιτύχετε εἰς τὸ ἔργον τοῦτο κλείσατε εἰς τὴν ψυχὴν σας τὴν ἀγάπην γιὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν θρησκείαν μας. Κλείσατε εἰς τὴν ψυχὴν σας τὴν Ἑλλάδα καὶ τότε θὰ δύνασθε νὰ ἐκπέμπετε εἰς τοὺς νεαροὺς μαθητὰς καὶ τὸν λαὸν ἀκτίνας ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον, τὸ ὁποῖον θὰ εὐρίσκειται μέσα σας. Μὴ λησμονήτε ἐπίσης ὅτι πλείστοι ἀναδελφοὶ σας ἐπεσφράγισαν τὴν ἀφοσίωσίν των πρὸς τὸ καθήκον διὰ τῆς προσφορᾶς καὶ αὐτῆς ἀκόμῃ τῆς ζωῆς των καὶ καθηγίασαν τοιοῦτοτρόπως τὸ ἔργον τοῦ δασκάλου...».

Στις 18 Ὀκτωβρίου 1961 σὲ ἐπίσημη τελετὴ στὸν περίβολο τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀποκάλυψε τὸ Μνημεῖο Φώτῃ Πίττα, τοῦ Ἑλληνα δασκάλου, πὸς μὲ τὴ θυσία τῆς ζωῆς του πέρασε στὴν ἀθανασία γιὰ νὰ διδάσκῃ γιὰ πάντα, πέρα ἀπὸ χρονικοὺς καὶ τοπικοὺς περιορισμούς, τίς μεγάλας ἀξίες τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς.

Ἀποκαλύπτοντας τὸ μνημεῖο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος τόνισε, μεταξὺ ἄλλων:

«...Ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ ἥρωος, τὸν ὁποῖον τιμῶμεν σήμερον, ἐξεπήδησεν ἡ ἱερὰ φλόξ τῆς ἐλευθερίας, συμβολικὴ ἔκφρασις τῆς ὁποίας ὑπῆρξε τὸ ὀλοκαύτωμα τοῦ Λιοπετρίου. Μέσα εἰς τὴν φλόγαν αὐτὴν ἐσφυρηλατήθη ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ μας. Μέσα εἰς τὴν φλόγα αὐτὴν ἔλυωσαν αἱ ἀλύσεις τῆς δουλείας μας, καὶ ὑπερήφανοι σήμερον στρέφομεν εὐγνώμονα τὴν σκέψιν μας πρὸς τὸν Φώτην Πίτταν καὶ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐθυσίασαν τὴν ζωὴν των ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

Ὁ ἡρωϊσμός, ἡ ἀρετὴ καὶ αὐτοθυσία τοῦ Φώτη Πίττα συνθέτουν τὴν ἰδανικὴν μορφήν πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ ἡ νεολαία μας καὶ τὴν ὁποίαν αὐτὴ πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς ὑπόδειγμα καὶ ὡς μέτρον σταθμίσεως τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς. Ἡ σπουδάζουσα εἰς τὸ πνευματικὸν τοῦτο ἴδρυμα νεολαία ἀς ἀτενίσῃ πρὸς τὴν μορφήν τοῦ ἀθανάτου δασκάλου, τοῦ ἥρωος Φώτη Πίττα, διὰ νὰ ἀντλήξῃ ἐξ αὐτῆς διδάγματα ἡρωϊσμοῦ καὶ αὐτοθυσίας...».

Γ'

Με δάση την πύο πάνω εκπαιδευτική γραμμή πού ο 'Αρχιεπίσκοπος Μακάριος χάραξε για την Παιδαγωγική 'Ακαδημία και για την Παιδεία τής νήσου γενικότερα, ή Σχολή συνέχισε τό έργο της με συνέπεια και εϋθύνη. 'Ο 'Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, παρά τις ιστορικές εξελίξεις πού διαμορφώθηκαν μετά τό 1963 και τόν όγκο τής έργασίας του, εξακολουθούσε νά ενδιαφέρεται ενεργώς για την Παιδαγωγική 'Ακαδημία, την όποία έβλεπε σαν εκπαιδευτικό και έθνικό συγχρόνως ίδρυμα.

Σέ χαιρετισμό του στον έορτασμό για τά δεκάχρονα τής Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας στις 28 'Ιουνίου 1969 αναφέρει τά ακόλουθα:

«...'Αποτελεί ό σημερινός έορτασμός σταθμόν αλλά και άφετηριάν δια νέους ευγενείς αγώνας. Κατ' έξοχήν ύψηλή και μεγάλη είναι ή άποστολή τής Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας Κύπρου. Παρασκευάζουσα ή Παιδαγωγική 'Ακαδημία τούς διδασκάλους τών 'Ελληνοπαίδων τής νήσου θεμελιωδώς θεραπεύει τά 'Ελληνικά Γράμματα και συμβάλλει εις την έξ ύπαρχής διόπλωση χρηστών χαρακτήρων και καλών πολιτών. 'Αλλά και συντελεί επίσης εις την συντήρησιν παραδόσεων και την διαφύλαξιν τών έθνικών ιδανικών τής Φυλής. Είναι ή Παιδαγωγική 'Ακαδημία εκπαιδευτικό και έν ταυτώ έθνικό ίδρυμα.

Παρακολουθούμεν πάντοτε μετά πολλής στοργής τό έξαιρετόν έργον τής Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας και επιθυμούμεν διά τούτο νά διεριμνεύσωμεν τά συγχαρητήρια και την εκτίμησιν ήμών...».

Τό ίδιο πνεύμα εκφράζει σέ όμιλία του στον έορτασμό για τή δεκαπενταετηρίδα τής Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας, πού έγινε στις 27 'Ιουνίου 1974. 'Ηταν ή τελευταία όμιλία του 'Αρχιεπισκόπου πριν από τό προδοτικό πραξικόπημα. Στην όμιλία του αυτή, πού άποκτά ξεχωριστή ιστορική σημασία, τόνησε, μεταξύ άλλων, και τά ακόλουθα:

«Μετά χαράς ιδιαίτερας παρίσταμαι εις την σημερινήν τελετήν επί τή λήξει τών μαθημάτων τής Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας Κύπρου και θερμώς συγχαίρω διά τό επιτελούμενον έν αυτή έργον...

'Η έφετεινή επί τή λήξει του σχολικού έτους έορτή άποτελεί συγχρόνως όρόσημον και σταθμόν εις την ιστορίαν τής Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας Κύπρου, διότι συμπίπτει με την δεκαπενταετηρίδα του εκπαιδευτικού τούτου ιδρύματος, του όποίου πολύπλευρος και πολύτιμος είναι ή πρός την Κύπρον προσφορά, εκπαιδευτική και έθνική...

Είς τόν χώρον αυτόν τής Παιδαγωγικής 'Ακαδ μίας ζωντανεύουν και γίνονται διώματα και μεταλαμπαδεύονται εις τās ψυχάς τών σπουδαστών της τά ιδανικά τής θρησκείας και τής πατρίδος. 'Η Παιδαγωγική 'Ακαδημία κατέστη πνευματική έστία, από τής όποίας εκπορεύεται 'Ελληνοχριστιανικών φώς, διαχέον τās ακτίνας του εις πάσαν γωνίαν τής Κύπρου. 'Ο 'Ελληνικός κόσμος ένεκόλπωσε και συνεπύκνωσε τās άρετάς, τά ιδανικά και τās προσδοκίας του εις την έθνικήν παιδείαν του, διά τής όποίας ποδηγετείται και οδηγείται εις την καταξίωσιν ή εκάστοτε νέα 'Ελληνική γενεά. 'Η Παιδαγωγική 'Ακαδημία Κύπρου είναι έστία και κέντρον τής 'Ελληνικής παιδείας μας. Έντός αυτής σφυρηλατείται ή έθνική συνείδησις τής Κυπριακής νεότητος και οι άκουόμενοι κύπιοι είναι οι παλμοί τής 'Ελληνικής καρδιάς τής Κύπρου.

.....

'Αλλ' ός επαναφέρωμεν τόν λόγον εις την Παιδαγωγικήν 'Ακαδημίαν Κύπρου, τελοῦσαν σήμεραν διπλόν έορτασμόν. Λογοδοτών ό Διευθυντής τής 'Ακαδημίας, ανέλυσε την άποστολήν και τό έργον της αλλά και τά προβλή-

ματα, τὰ ὁποῖα τὸ ἴδρυμα τοῦτο ἀντιμετωπίζει, καὶ διετύπωνεν ὠρισμένας σκέψεις καὶ εἰσηγήσεις, τὰς ὁποίας εὕρισκω ἀξίας προσοχῆς καὶ μελέτης. Ἡ Κυβέρνησις καὶ ἰδιαιτέρως τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας θὰ μελετήσουν σοβαρῶς τὸ ὅλον θέμα, διὰ νὰ δυναθῇ ἡ Ἀκαδημία νὰ συνεχίσῃ ἀπροσκόπτως τὸ ἔργον της, διευρύνουσα συγχρόνως τὸν κύκλον τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἐργασίας της διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν της εἰς διαφόρους συμπληρωματικούς κλάδους παιδείας. Θὰ καταβληθῇ ἐπίσης φροντίς ὅπως αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Ἀκαδημίας χρησιμοποιηθοῦν πρὸς κατάρτισιν σπουδαστῶν της καὶ εἰς ἄλλους εἰδικούς τομεῖς, συναφεῖς πρὸς τὸ διδασκαλικὸν λειτούργημα...»

Δυστυχῶς τὰ σχέδιά του ὁ Ἀρχιεπίσκοπος γιὰ τὴν διεύρυνση τῶν σπουδῶν στὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία καὶ τὴν ἀναδιάρθρωσίν της σὰν Ἀνωτέρου Ἐκπαιδευτικοῦ Ἰδρυμάτος ἔδειν πρόλαβε νὰ τὰ ὁλοκληρώσει. Τοῦτο ἀποτελεῖ μέρος τῆς διαθήκης του πρὸς ὕλοποίησιν.

Δ'

Ὁ Καθηγητικὸς Σύλλογος τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας σὲ συνεδρία του τὴν 1 Ἰουλίου 1974 ἀποφάσισε ὅπως ὁ ΙΕ' τόμος τῆς Ἐπετηρίδας (1973—1974) ἀφιερωθῆι στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο Γ' σ' ἔνδειξιν σεβασμοῦ πρὸς τὸ πρόσωπό του, ἐκτίμησιν γιὰ τὸ μεγάλο ἐθνικὸ καὶ πνευματικὸ του ἔργο καὶ ἀναγνώρισιν τῆς προσφορᾶς του πρὸς τὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία.

Ἡ ἐπίδοσιν τοῦ τόμου ἔγινε στὶς 4 Ἰουνίου 1975 ἀπὸ τὸ Διευθυντὴ τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας, συνοδευόμενον ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τοῦ Καθηγητικοῦ Συλλόγου. Σὲ σύντομην προσφώνησίν του, ὁ Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἀνέφερε ὅτι «ἡ ἀφιέρωσιν τοῦ τόμου ἀποτελεῖ «πράξιν παιδείας», γιὰτὶ ἡ ἀπόδοσιν τιμῆς σ' ἐκείνους ποὺ ἐκδαπανοῦν τὸν ἑαυτὸ τους γιὰ τὸν Ἄνθρωπον, τὸ Ἔθνος καὶ τοὺς συμπολίτες τους, ἀποτελεῖ ἄριστον παιδαγωγικὸν μέσον, τὸ ὁποῖον ἐνισχύει τὴν πίστην στὶς ἀξίες, ὑποκινεῖ τοὺς νέους πρὸς μίμησιν καὶ δημιουργεῖ πνευματικὸν πολιτικὸν μόδιον».

ΜΙΧΑΛΑΚΗΣ Ι. ΜΑΡΑΘΕΥΤΗΣ
Διευθυντὴς
Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Κύπρου.

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΓΩΝΟΣ

ΜΙΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΓΝΩΣΤΗ ΣΤΟΥΣ ΠΟΛΛΟΥΣ

Ἡ Κύπρος ἔπρεπε νὰ ἐλευθερωθῇ. Ἡ Βρετανία ἔλεγε «ὄχι». Ἄρα ἔπρεπε νὰ ἐλευθερωθῇ μὲ ἔνοπλη σύγκρουσιν. Ἡ σύλληψιν τῆς παράτολμης αὐτῆς ἰδέας, ἡ πρόωθός της καὶ ἡ μεθόδευσιν τῶν ἀποτελεσμάτων της ὑπῆρξαν τὰ πεδία, ὅπου ἀπλώσαν ὅλες αἱ δραστηριότητες τοῦ ΜΑΚΑΡΙΟΥ. Αὐτὸς ἐπέλεξε τὸν ΔΙΓΕΝΗ σὰν ἐκτελεστή τῆς ἰδέας, ὁ ἴδιος ἀντίκρουσε ὅλα τὰ ἐπακόλουθα τοῦ τερματισμοῦ τοῦ Ἀγῶνος, ὅλες τὲς δολιότητες τῆς Βρετανικῆς πολιτικῆς, ὅλες τὲς βαρβαρότητες τοῦ ἀστήρικτου Τουρκικοῦ ἐπεκτατισμοῦ. Οἱ εὐθύνες ἦσαν τεράστιες. Τόσο σὰν σύλληψιν, ὅσο καὶ σὰν ἐκτέλεσιν, τὸ ἔργο ἔβγαινε ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ χρόνου.

Ἐνα τέτοιο ἔργο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴν του ἀξιοποίησιν, ἔπρεπε νὰ

διασωθή στα πλαίσια τῆς μνήμης τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα τῶν Κυπρίων ποὺ δὲν εἶχαν γνωρίσει ἀνάλογο προηγούμενο. Τὰ δυὸ ἔργα τοῦ Διγενῆ «ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ» καὶ «ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ» μαρτυροῦν τὴν πραγματικότητα*. Δὲν ἀπέδωκαν καθόλου τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ γλοῖωσαν τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἀπαρίθμηση ὀνομάτων, τόπων, πράξεων, καὶ ἀριθμῶν, ἔκτος τοῦ ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται καθόλου, πολλές φορές, στὴν πραγματικότητα, γιατί ἔγινε ἀπὸ ἄμεσα ἐνδιαφερομένους, δὲν ἀποδίδει, οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον, τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἔργου.

Ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση τοῦ ἔργου θὰ τὸ ἀδικοῦσε. Μονάχα μιὰ Μουσειακὴ διάσωσή του θὰ ἀπέδιδε τὸ μεγαλεῖο του, θὰ τὸ ἔκανε δῖωμα τῶν πολλῶν, καὶ θὰ τὸ κρατοῦσε ἀνεξέλαπιπτο στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ σύλληψη τῆς ἰδέας τῆς Μουσειακῆς διάσωσης τοῦ Ἀγῶνα τοῦ 55—59 ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν Μακάριο. Μπορεῖ νὰ τὴν ἔβαλε σ' ἐφαρμογὴ ἡ Κοινοτικὴ Συνέλευσις, μὰ ὁ πρῶτος ὀραματιστὴς τῆς ἦταν ὁ Μακάριος.

Χάριν τῆς ἱστορίας πρέπει νὰ ἀναφερθῆ, ὅτι ὁ ΔΙΓΕΝΗΣ δὲν συμπάθησε τὴν ἰδέα τῆς ἰδρύσεως τοῦ Μουσείου. Ὁχι, γιατί δὲν πίστευε στὴ σκοπιμότητα τοῦ ἔργου, μὰ γιατί δὲν ἤθελε νὰ προέρχεται ἡ πρωτοβουλία ἀπὸ τὸν Μακάριο. — Στὸ μεταξύ εἶχαν ἐκδηλωθῆ οἱ ἀντιθέσεις του μὲ τὸν Μακάριο. — Ἔτσι, ὅταν τοῦ ζητήσαμε τὴ στρατιωτικὴ του στολὴ γιὰ τὸ Μουσεῖο ἀρνήθηκε νὰ τὴν παραδώσῃ, μὲ τὴ δικαιολογία, ὅτι «ὁ Ἀγῶνας δὲν εἶχε τελειώσῃ ἀκόμη». Τὸ ἐπεισόδιο συνέβη στὴν Ἀθήνα, ὅπου εἶχε ἀποτραθηχθῆ ἐν τῷ μεταξύ ὁ Διγενῆς, κι' ὅπου τὸν ἐπισκεφθήκαμε γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ.

Ἀθόρυθα λοιπὸν ὁ Μακάριος προώθησε τὴν ἰδέα μέσω τῆς Κοινοτικῆς Συνελεύσεως, ἡ ὁποία πήρε τὴν ἱστορικὴ ἀπόφαση στὴ 26 Ἰανουαρίου 1961, ὑπὸ τὴν Προεδρία τοῦ Σπυριδάκι, χωρὶς νὰ κάμῃ καθόλου μνεία τοῦ ρόλου τοῦ Μακαρίου.

Ὅταν ὁ γράφων ἀνέλαβε τὴν ἐντολὴ τῆς ὀργανώσεως καὶ ἐτοίμασε τὸν πρῶτον πυρῆνα κειμηλίων, ὁ Μακάριος ἀνέλαβε τὸ ἐπίσημο ἀνοιγμὰ τοῦ τῆν παραμονῆ τῆς 1ης τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1962. Ὁ λόγος του ἦταν χαρακτηριστικὸς τῶν διαθέσεων του καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὸν ρόλο τοῦ Μουσείου. Ἀνάμεσα σ' ἄλλα εἶπε:

Βαθεῖα συναίσθησις ἐθνικοῦ καθήκοντος καὶ ὑποχρέωσις ἀποτίσεως φόρου τιμῆς ἔδρυσαν εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ μας Ἀγῶνος καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀνάρτου τῆς Ε.Ο.Κ.Α. Ἐκφράζου ἀμφότερα τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Λαοῦ μας πρὸς τοὺς μαχητὰς τῆς Κυπριακῆς Ἐλευθερίας, καὶ τὴν προσήλωσίν του πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος.

Τὰ ἰδεώδη ταῦτα, τὰ ὁποία ἐγένευσαν τὸν Λαὸν μας κατὰ τὴν πρόσφατον ἐπικὴν τετραετίαν, συνυφάνθησαν μὲ τὰς ὀραιότερας ψυχικὰς ἀνατάσεις, καὶ μὲ τὴν θεῖαν φλόγα των ἀπεκάλυψαν ἀνέσπερον μεγαλεῖον εἰς τὴν ψυχὴν τῆς Κύπρου. Τὸ μεγαλεῖον τοῦτο θὰ φωτίζῃ πάντοτε τὴν ἐθνικὴν πορείαν τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ὁποία σταθερῶς θὰ διαμορφοῦται, συμφῶνως πρὸς τὴν κληροδοτηθεῖσαν ἑαρεῖαν παράδοσιν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς θυσίας.

Τὴν παράδοσιν αὐτὴν θὰ μαρτυροῦν τὰ κατάλοιπα καὶ τὰ μέσα τοῦ Ἀγῶνος καὶ τὰ ἱερά κειμήλια τῶν Ἀγωνιστῶν, τὰ ὁποία φυλάσσονται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦτο. Διασῶζου ταῦτα ἐνυλον τὴν παρουσίαν τῶν Ἀγωνιστῶν, καὶ ἡ διαφύλαξις των ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τιμῆς πρὸς τὴν μνήμην καὶ τὸ ἔργον τῶν πρῶτων φορέων των. Ἀποτελοῦν ταῦτα τὸν ὕλικὸν κρῖνον τῆς συνδέσεώς μας

* Δὲν ἀναφερόμεθα εἰς τὸ ἔργον «ΑΓΩΝ ΕΟΚΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΣ» γιατί τὸ ἔργο εἶναι τεχνικῆς φύσεως.

μέ την περίοδον τοῦ Ἀγῶνος, κατά την ὁποίαν ἀπεκαλύφθησαν αἱ τεράστια δυνάμεις καί δυνατότητες τοῦ Λαοῦ μας.

Βασίζόμενοι εἰς τὰς δυνάμεις αὐτάς ἄς ἀτενίζωμεν τὸ μέλλον μὲ θάρρος καί μὲ πίστιν.... Ἄς τὸ ἴδωμεν μὲ ὀφθαλμούς Ἀγωνιστῶν, ἐφ' ὅσον οἱ Ἀγωνισταί, οἱ Ἠρώες καί οἱ Μάρτυρες τοῦ Ἀγῶνος μας ζοῦν εἰς τὰς ψυχάς μας.

Ἡ παρούσα γενεὰ εἰσερχομένη εἰς τὸν ἱερὸν αὐτὸν χώρον θὰ ἀναζητῆ τὰς μεγάλας συγκινήσεις τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος τῆς. Αἱ μέλλουσαι γενεαὶ προσερχόμεναι ἐνταῦθα, καί εὐλαβούμεναι τὰ ἱερὰ κειμήλια, θὰ ἀναδαπτίζωνται εἰς τὰ ἱερώτερα νάματα τῆς Πατρίδος καί τῆς Θρησκείας...

Ἡ ἱκανοποίησή του ἦταν μεγάλη, ὅταν μὲ τὸν καιρὸ τὸ πλῆθος τῶν κειμηλίων, τῶν ἐγγράφων καί τῶν φωτογραφιῶν ἔφθασε σὲ σημεῖο, ποῦ νὰ παρουσιάξῃ ἕλες τὶς πλευρῆς τοῦ Ἀγῶνα. «Μὰ ποῦ τὰ δρῆκατε ὅλα αὐτά, κ. Π.; Πῶς κατωρθώσατε νὰ περιμαζέψετε ὅλον αὐτὸ τὸν πλοῦτο τῶν φωτογραφιῶν καί τῶν ἐγγράφων;» μοῦ ἔλεγε κάθε φορά ποῦ τοῦ παίρνα λεπτομέρειες, γιὰ νὰ τὸν κατατοπίσω ἐπάνω στὴν πορεία τῆς δουλειᾶς.

Ἐκτιμοῦσε πολὺ τὴν ἀρχιερακὴ μορφή ποῦ πῆρε τὸ Μουσεῖο, μὲ τὶς ἱστορικὲς φωτογραφίες ποῦ ζωντάνευαν τὸν Ἀγῶνα καί τὶς φωτογραφίες, ποῦ παρέδιδαν στὴν ἱστορία τὶς μορφῆς τῶν Ἠρώων ποῦ θυσιάστηκαν γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ Ἀγῶνος. «Αὐτοὶ ποῦ ὄρκων τὴ ζωὴ τους γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ Ἀγῶνα, δίκαιο εἶναι νὰ παραδοθοῦν στὴν ἀθανασία» ἔλεγε.

Τὴν ἐκτίμησή του γιὰ τὴν διάσωση τῆς μνήμης τῶν Ἀγωνιστῶν μας τὴν ἐξέφρασε καί μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀρχείου Πεσότων, ὅπου μᾶς ἔγραφε:

Ἡ ἰστογραφικὸς οὗτος κατάλογος τῶν Ἀγωνιστῶν ἀποτελεῖ πολύτιμον προσφορὰν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἱστορικῆς μνήμης τοῦ Ἀγῶνος μας, ἐμπνέει καί φρονηματίζει.

Ἢ ὅταν ὁ πλοῦτος τῶν κειμηλίων ἐμεγάλωσε, καί τὸ ἀρχικὸν οἶκημα τῆς ὁδοῦ Ἦρας δὲ μπορούσε νὰ τὰ περιλάβῃ, τὸν ἐπισκεφθήκαμε γιὰ νὰ τοῦ ἐκθέσουμε τὶς δυσκολίες καί τὶς νέες ἀνάγκες ποῦ παρουσιάζονταν στὴν ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ Μουσείου, ποῦ μὲ πολλὴ προθυμία παραχώρησε τὸ οἶκημα τοῦ παλαιοῦ Μοναστηριοῦ τῶν Δομινικανῶν κάτω ἀπὸ τὸ οἶκημα τῆς Παληᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς, τὸ ὁποῖο μὲ ἔξοδα τοῦ εὐεργετῆ Ἀν. Λεβέντη διαρρυθμίστηκε καί πῆρε τὴ μορφή τοῦ σημερινοῦ Μουσείου. Ὢταν ἀργότερα καί ὁ νέος χώρος ἀποδείχθηκε στενὸς καί θελήσαμε νὰ τοῦ ἐκθέσουμε τὶς νέες μας ἀνάγκες, δὲν μᾶς ἄφησε νὰ προχωρήσουμε: «Νὰ ἀποταθῆτε στὸν Ἀρχιτέκτονα, κ. Δ. μοῦ εἶπε, καί νὰ τοῦ ἐξηγήσετε, τί χρειάζεστε. Θὰ γίνουν ὅλα». Καί κτίσθηκε ἡ νέα πτέρυγα τοῦ Μουσείου, ποῦ περιλαμβάνει τὸ Ἀρχεῖο τῶν ζώντων Ἀγωνιστῶν καί τὰ γραφεῖα τοῦ Μουσείου.

Ἐπιγραμματικὴ γιὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου τοῦ Μουσείου καί τὴν ἔκφραση τῆς ἀπεριόριστης προθυμίας τοῦ Μεγάλου Μακαρίου στὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ Μουσείου εἶναι ἡ πῖθὸ κάτω ἐπιστολή:

Προεδρικὸν Μέγαρον

Ἐν Λευκωσίᾳ τῇ 27ῇ Ἀπριλίου 1971.

Κύριον

Χρ. Παπαχρυσόστομου,

Διευθυντὴν Μουσείου Κειμηλίων Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος,

Ἐνταῦθα.

Ἀγαπητὴ κ. Παπαχρυσόστομου,

Ἐλάδομεν τὴν Ἐχθεσιν ἐπὶ τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Μουσείου Κειμηλίων Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος διὰ τὸ 1970 καί ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν τὴν θαθεῖαν ὑμῶν ἱκα-

νοποιήσιν διὰ τὸ ἔργον σας.

Ἐσημειώσαμεν, ὡσαύτως, τὰ διάφορα προβλήματα, τὰ ὅποια ἀντιμετωπίζετε, καὶ θὰ ἐνδιαφερθῶμεν προσωπικῶς διὰ τὴν προώθησιν τῆς λύσεώς των.

Ἐπὶ τούτοις ἐπικαλούμεθα ἐφ' ὑμᾶς πλουσίας δωρεάς παρὰ τοῦ Ἀναστάτου Σωτήρος.

Ἐν Χριστῷ Εὐχέτης
+ Ὁ Κύπρου Μακάριος.

Αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ Μακάριος. Ἀκούρατος ἔργατης τοῦ καλοῦ, τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ὕψηλοῦ, σεμνὸς καὶ ἀθόρυβος δημιουργὸς τῆς λαμπρότερης σελίδας τῆς Κυπριακῆς ἱστορίας, δὲν παρέλειψε νὰ γίνῃ καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ζωντανοῦ βιώματος τῆς σελίδος αὐτῆς, ἀφήνοντας ἔτσι ἀδιάφυστο μάθημα στοὺς ξένους τῆς λαμπρῆς πραγματικότητος γύρω ἀπὸ τὴν Κύπρο, καὶ στοὺς Κυπρίους τί πρέπει νὰ μὴ ξεχνοῦν.

ΧΡ. ΠΑΠΑΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΜΑΚΑΡΙΟΣ Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ

Ἔνας κριτικὸς τῶν Κυπριακῶν Γραμμάτων, ὁ ἐπιγραφολόγος καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ St. Andrews τῆς Σκωτίας κ. Terence Mitford, ποὺ ἀφιέρωσε 40 τόσα χρόνια στὴ μελέτῃ τῶν ἀρχαίων Κυπριακῶν ἐπιγραφῶν, ἔγραφε στὰ 1974 ὅτι «μὰ πολὺ σημαντικὴ ἀνοδος σημειώθηκε πρόσφατα στὶς Κυπριακὰς σπουδὰς».

Δὲν χρειάσθηκε νὰ διερωτηθῶ ποῦ ὀφειλόταν αὐτὴ ἡ ἀνοδος. Ἔβλεπα καθαρὰ τοὺς παράγοντες ποὺ τὴν ἐδημιούργησαν: ἦρθε μαζί μὲ τὴν ἴδρυση τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, ποὺ ἔφερε καὶ σκόρπισε παντοῦ τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα, μὰ πρὸ παντὸς ἦρθε ἀπὸ τὴν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀνοιχτὴ καρδιά τοῦ ἡγέτη Προέδρου τῆς, ποὺ καλοῦσε τοὺς πάντες «ἄσοι πιστοὶ» καὶ τοὺς ἐνέπνεε νὰ δουλέψουν γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς Κύπρου.

Ὁ Μακάριος, μεγάλος πνευματικὸς ἄνθρωπος ὁ ἴδιος, ὑπῆρξε ὁ Μαικήνας τῶν Κυπριακῶν Γραμμάτων, ποὺ ξώδευε ἀφειδώλευτα γιὰ τὴν προκοπὴ τους. Πίσω ἀπὸ κάθε σοβαρὴ πνευματικὴ κίνηση βρισκόταν ἐκεῖνος, πρόθυμος νὰ συνδράμῃ ἠθικὰ καὶ οἰκονομικὰ γιὰ τὴν προώθησιν καὶ στερέωσίν τῆς.

Θυμᾶμαι ὅταν κάποτε τοῦ ἔστειλα ἓνα ὑπόμνημα, στὸ ὅποιο ἐξέφραξα τὸ παράπονο ὅτι ἡ Κυπριακὴ Δημοκρατία, ἐνῶ ὑποστηρίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ντόπιας βιομηχανίας ἐπιτρέποντας τὴν εἰσαγωγὴν ἀδασμολόγητων πρώτων ὑλών, δὲν πράττει παράλληλα καὶ γιὰ τὴν διάδοσιν τῆς ντόπιας πνευματικῆς δημιουργίας — τῶν ἐντύπων δηλαδὴ — ποὺ τὰ φορολογεῖ μὲ βαριὰ τέλη ταχυδρομικῶν, πρὸ παντὸς γιὰ τὸ ἔξω-τερικόν. Ἡ ἀπάντησίν του ἦταν — προφορικὴ ὑπὸ τύπον ἀστείου — ὅτι μερικῶν ἐντύπων, ἂν μπορούσε, θὰ ἀπαγόρευε κιόλας τὴν ἐξαγωγὴν τους. «Ἀλλὰ, πρόσθεσε, γράφετέ μου τὸ ποσὸ τῶν ταχυδρομικῶν ποὺ χρειάζεσθε γιὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Δελτίου τοῦ ΕΦΣΑ — γιὰτὶ περὶ αὐτοῦ ἔγινε τὸ ὑπόμνημα — καὶ θὰ σᾶς τὰ δίδω ἐγώ». Αὐτὸ κι' ἔγινε καὶ παρόλο ποὺ αἰξαινα τὸ ποσὸ κάθε χρόνο, τὸ πλήρωνε μὲ μεγάλη προθυμία.

Ὅταν πάλι ὁ τότε Χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας καὶ τώρα τοποτηρητῆς τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου Μητροπολίτης Πάφου Χρυσόστομος εἰσηγήθηκε οἰκονομικὴ δότηθεια γιὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ τετράτομου ἔργου μου «Ἡ ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς Ἐλ-

ληνικάς πηγάς», ὁ Μακάριος, πολὺ γενναϊδῶρα, φιλοξένησε τὸ ἔργο στὶς ἐκδόσεις τῆς Ἱεράς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου.

Δὲν ὑπῆρξε περίπτωση πού ἓνα πνευματικὸ ἴδρυμα ἢ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων ν' ἀποταθοῦν κοντά του γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση καὶ νὰ μὴ τὴν ἔχουν. Πολλὲς ποιητικὲς συλλογὲς ἐξεδόθησαν μὲ δικὰ του χρήματα. Μὰ κι' ὅταν δὲν ἔκρινε ὅτι ἔπρεπε νὰ δημοσιευθῆ μιὰ συλλογὴ — πεζοῦ ἢ ποιητικοῦ κειμένου — ἀκόμα καὶ τότε, τοῦ ἦταν δύσκολο ν' ἀρνηθῆ τὴν οἰκονομικὴ συνδρομὴ του. Γνωστὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ποιητῆ ἐκείνου πού ἀφῆκε στὸν Μακάριο τὰ ποιήματά του γιὰ νὰ τὰ μελετήσῃ καὶ συνδράμῃ τὴν ἔκδοσή τους κι' ὁ Μακάριος, ὅταν τὰ μελέτησε, τοῦ πρόσφερε £100 μὲ τὸν ὄρο νὰ μὴ τὰ ἐκδώσῃ.

Ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος ὁ Μακάριος θὰ μείνῃ στὴν ἱστορία τῶν Νεοελληνικῶν Γραμμάτων σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους σμιλευτὲς τοῦ ρητορικοῦ λόγου. Ἡ εὐγλωττία του ἦταν ἀπαραμίλλη. Ἡ εὐστροφία του μοναδική. Ἡ γλαφυρότης τοῦ ὕφους συνδυασμένη μὲ τὴν καθαρότητα τῶν διανοημάτων του ἤχουσε στ' ἀφτιά τοῦ ἀκροατῆ σὰν μιὰ ὑπερούσια μουσικὴ, πού ἠλέκτριζε τὰ πλήθη. Ἔτσι, ἔγινε ὁ Μακάριος τὸ ἴνδαλμα τοῦ λαοῦ του καὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν.

Πρέπει νὰ μαζευθοῦν χωρὶς ἄλλο ὄλοι οἱ λόγοι πού ἐξεφώνησε κατὰ καιροῦς καὶ νὰ ἐκδοθοῦν σὲ τόμο, γιὰ ν' ἀποτελέσουν ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ κείμενα ὑψηλῆς ποιότητος καὶ δείγματα ἰδιοφυοῦς ρητορείας.

Ἦταν ἡ ψυχὴ κι' ἡ καρδιά τῆς Κύπρου. Κι' οἱ παλμοὶ τῆς. Τῆς ἀγνῆς ψυχῆς τῆς Κύπρου, πού ἁγιασε μέσα στὸν πόνο. Δὲν εἶχε καμμιά ξένη ἐπιμειξία μέσα στὸ αἷμα του. Ἦταν γνήσιος Ἕλληνας Κύπριος «μέχρι μυελοῦ ὀστέων». Καὶ πλησίαζε πολὺ βαθιὰ τὴ λαϊκὴ ψυχὴ γιὰτι εἶχε γίνῃ ἓνα μᾶζι τῆς. Ὁ Μακάριος, ὅπως κι' ὄλοι οἱ μεγάλοι ἄντρες, γίνονται ἡγέτες τῶν λαῶν τους γιὰτι θαδίζουσιν χέρι μὲ χέρι μᾶζι τους καὶ γίνονται κι' αὐτοὶ ἀγέλη μέσα στὴν ἀγέλη, τὴν ὁποίαν ποιμαίνουν: ὅπως οἱ βοσκοί, πού δόσκουν τίς ἀγέλες τῶν προβάτων τους χωρὶς καλὰ - καλὰ νὰ ξέρουν ἂν αὐτοὶ ὀδηγοῦν τὰ πρόβατα ἢ ἂν τὰ πρόβατα ὀδηγοῦν ἐκεῖνους.

Ἦταν, ὅπως καὶ πολλοὶ μεγάλοι ἄντρες, ἓνα κρᾶμα θετικοῦ καὶ μυστικιστῆ ἀνθρώπου. Τοῦ μεγάλου φιλόσοφου Σωκράτη τοῦ «ἐσήμαινε τὸ δαιμόνιον». Τοῦ Μακαρίου τοῦ «ἐσήμαινε» ὁ ἀριθμὸς 13. Ἦταν γι' αὐτὸν μιὰ μυστηριακὴ φωνή, μιὰ μυστηριακὴ δύναμη, πού χωρὶς νὰ ξέρῃ ἀπὸ πού τοῦ ἔρχεται, ἦταν πεπεισμένος πὼς τοῦ ἔφερνε ἐπιτυχία, εὐτυχία. Ἔτσι πίστεψε καὶ στὴν ἐπιτυχία τῶν 13 σημείων πού ὑπέβαλε γιὰ τὴν διόρθωση τῆς Συνθήκης τῆς Ζυρίχης. Ἦταν δηλαδὴ ἓνας μεγάλος μὲ μιὰ διχασμένη προσωπικότητα. Στὴ μιά του ὄψη θετικὸς στὸ ἔπακρο καὶ στὴν ἄλλῃ βαθιὰ μυστικιστῆς.

Μερικὲς φορὲς διαρωτήθηκε ἂν δὲν θὰ ἦταν εὐτυχέστερος σὲ μιὰ καθηγητικὴ ἔδρα κάποιου Πανεπιστημίου. Κάτι τέτοιο ἄφησε νὰ ἐνοηθῆ ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴν Αἴγυπτο στὰ 1961 προσκεκλημένος τοῦ Προέδρου Νάσσαρ. Στὸ τραπέζι πού τοῦ εἴχαμε στὴν Κυπριακὴ Πρεσβεία μᾶς εἶπε ἀπερίφραστα πὼς φιλοδοξία του ἦταν, ὅταν σπούδαζε στὴν Ἀμερικὴ, νὰ γίνῃ καθηγητῆς Πανεπιστημίου. Τὸν δρόμο του πρὸς τὴν ἐπιστῆμη τὸν ἀνέκοψε ἡ κλήση στὸ ὑψηλὸ ὑπόυργημα τοῦ Ἐθνάρχῃ μὲ τίς πολλαπλὲς ἀσχολίες καὶ τίς ἀπειρες εὐθύνες. Δὲν ὑπῆρχε καιρὸς διαθέσιμος οὔτε γιὰ τὸν ἑαυτό του οὔτε γιὰ τὴν ἐπιστῆμη. Ἐνας ἄλλος στὴ θέση του θὰ πνιγόταν μέσα στὸ πέλαγος τῶν προεδρικῶν του εὐθυνῶν καὶ μόνο, χωρὶς νὰ ἐπωμίζεται τὸ βάρος τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων του ὡς Ἀρχιεπισκόπου, πού τὰ ἐκτελοῦσε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο στὴν ἐντέλεια. Ἡ ἀντοχὴ του στὴν ἐργασία συναγωνιζόταν τὴν εὐφυΐα του. Ἡ κόπωση εἶχε ἐξαλειφθῆ ἀπὸ τὸ λεξιλόγιό του.

Κάποτε μού έδειξε τρεις μεγάλους φακέλους με αγιώνυμα τοπωνύμια τής Κύπρου. «Έχω δώσει οδηγίες στα κτηματολόγια, μού είπε, να μού μαζέψουν όλα τα αγιώνυμα χωριά τής Κύπρου κι' όλες τις αγιώνυμες Κυπριακές τοποθεσίες. Θέλω να τα επεξεργασθώ σε μιὰ μελέτη, πού να καταδεικνύει πραγματικά πώς ή Κύπρος ήταν κι' είναι ή νήσος των αγίων. Έπειτα αυτή ή έρευνα θα δείξη ποιους αγίους αγάπησε περισσότερο και λάτρευσε ή Κυπριακή ψυχή κι' ή Όρθόδοξη Έκκλησία τής Κύπρου». Τί απέγινε όλο αυτό τό συγκεντρωμένο υλικό δέν ξέρω. Κι' είναι κρίμα αν ή μανία των έγκληματιών του πραξικοπήματος κατέστρεφε μέσα στο Προεδρικό και τό άθώο αυτό υλικό τής επιστήμης.

Ο Μακάριος, ως πνευματικός άνθρωπος, ήταν έμποτισμένος με τό άρχαιο Έλληνικό φιλελεύθερο πνεύμα. Ο καλογηρισμός, υπό τήν κακή συγγή μορφή, δέν τον είχε επηρεάσει καθόλου. Τό στενόκαρδο Έβραϊκό στοιχείο τής χριστιανικής θρησκείας τό είχε άποδιώξει. Ήταν φιλοδυτικός από ιδιοσυγκρασία και φιλελεύθερος. Αν δέν προσχώρησε στις Δυτικές συμμαχίες δέν τό έκαμε από άποστροφή. Κι' όταν προσχώρησε στους Άδεσμεύτους, οι Δυτικοί τον ώθησαν προς τά εκεί.

Τόν Μάιο του 1961 έξετέλεσε τήν πρώτη επίσημη επίσκεψή του σε ξένη χώρα ως Πρόεδρος τής Κυπριακής Δημοκρατίας κι' ήρθε στην Αίγυπτο ως προσκεκλημένος του Νάσσερ. Διέμενε στο Kubba Palace κι' εγώ ξεκινούσα τό πρωί στις 6.30 και τον εύρισκα έξω στις θεράντες του Παλατιού, πού προγευμάτιζε μονάχος του, για' να τον ένημερώω πάνω στα θέματα πού θα συζητούσε με τον Νάσσερ. Ανάμεσα στ' άλλα του είπα πώς ο Νάσσερ θα τον προσκαλέση εκ μέρους των Άδεσμεύτων να λάβη μέρος στη Συνδιάσκεψη του Βελιγραδίου. Του έξέθεσα τή γνώμη μου ότι αυτό μπορούσε να τό δή ή Δύση με κάποια καχυποψία και δέν θα ήταν προς τό συμφέρον τής νεαρής Κυπριακής Δημοκρατίας ν' αντιμετώπιση τήν έχθρότητα τής Δύσεως. Του εισηγήθηκα να βρη κάποιο εύσχημο τρόπο και να μην άπαντήση καταφατικά στον Νάσσερ, μέχρις ότου βολιδοσκοπηθή ή Αμερική, ή ήγγέτιδα δύναμη του Δυτικού κόσμου, αν θα έδλεπε με καλό μάτι μιὰ τέτοια προσχώρηση τής Κύπρου στην παράταξη των Άδεσμεύτων. Με άκουσε με πολλή προσοχή, έμεινε για μερικά δευτερόλεπτα δυθισμένος σε σκέψεις και άλλαξε κουβέντα χωρίς να μού πη τίποτα. «Όταν όμως καθήσαμε στη σύσκεψη κι' ο Νάσσερ υπέβαλε τήν πρόταση για συμμετοχή τής Κύπρου στη Συνδιάσκεψη του Βελιγραδίου, ο Μακάριος ζήτησε πίστωση χρόνου ν' άπαντήση, γιατί, όπως είπε, δέν ήταν παρεσκευασμένος.

Αργότερα έμαθα από άλλη επίσημη πηγή ότι ή άπάντηση τής Αμερικνής ήταν: «Όχι μόνο έγκρίνεται αλλά επιβάλλεται ή συμμετοχή τής Κύπρου στους Άδέσμευτους, για' να έχη ή Δύση ένα φίλο στην παράταξη εκείνη». Η Δύση όμως φαίνεται πώς δέν ήθελε φίλους παρά ύποτακτικούς κι' εδώ βρισκείται ή παρεξήγηση.

Ο Μακάριος δέν μπορούσε να είναι ύποτακτικός παρά στη δική του συνείδηση και μόνο. Πίστευε πώς σαν εκλελεγμένος Έθνάρχης έφερε άκέραιη τήν ευθύνη αυτός σε όλα. Άκουσε τις απόψεις των άλλων, αλλά αυτός αποφάσιζε, γιατί αυτόν θα έκρινε ή ιστορία για τις πράξεις του. Όταν μās κάλεσε στο Λονδίνο — 25 αντιπροσωπευτικούς παράγοντες του Κυπριακού λαού — για ν' άκούση τις απόψεις μας, προτού άποδεχθή ή άπορρίψη τις συμφωνίες τής Ζυρίχης, πριν θέση τό θέμα σε ψηφοφορία, μās είπε περίπου τά εξής: «Θα παρακαλέσω να γίνη ψηφοφορία, δι' ανατάσεως τής χειρός, για' να φανή καθαρά πόσοι είναι υπέρ τής άποδοχής των συμφωνιών και πόσοι είναι εναντίον. Τουτό όμως λέγω ότι ή ιδική μου άπόφαση δέν θα δεσμευθή από τό αποτέλεσμα τής ψηφοφορίας. Έγώ θα πω τήν τελευταία λέξη και θα πράξω εκείνο πού μού επιβάλλει ή ιδική μου συνείδηση εναντι του Κυπριακού λαού».

Ο Μακάριος πίστευε άκράδαντα στην ιστορική άποστολή του. Ο Κυπριακός

λαός τὸν ἔβλεπε σὰν Μεσσία, ποῦ ἔσωσε καὶ ποῦ θὰ ἔσωζε τὴν Κύπρο. Οἱ πρόσφυγες κι' ὄλοι οἱ πονεμένοι πίστευαν πὼς αὐτὸς καὶ μόνο αὐτὸς θὰ «ἐξήγαγε τούτους εἰς ἀναφυχήν». Ἔτσι ὁ ξαφνικὸς κι' ἀπροσδόκητος θάνατός του ἔφερε χαλασμό στὶς ψυχὰς τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος τῆς Κύπρου. Πῶς νὰ μὴ ἀπελπισθῆ ὁ λαός; Οἱ Μεσσίες δὲν γεννιοῦνται κάθε μέρα.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΟΥ

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΔΗΜΟΙ ΚΥΠΡΙΟΙ

Ὁ Μακάριος εἶχε μιὰ μοναδικὴ εὐρύτητα στὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων, ποῦ τοῦ ἐπέτρεπε ν' ἀντικρύξει τὸ καθεστῆ κατὰ τρόπο σφαιρικὸ καὶ βλοκλιρωμένο. Αὐτὸ ἀποτελοῦσε καὶ τὸ μυστικὸ τῆς ἐπιτυχίας του στὴ συνεπῆ ἀντιμετώπιση τῶν ποικίλων προβλημάτων ποῦ τοῦ παρουσιάζονταν. Ἔτσι σφαιρικὰ ἀντίκρυξε καὶ τὴν Κύπρο, τὸ λαὸ τῆς, τὰ προβλήματά της.

Κύπρος καὶ Κυπριακὸς λαός, γιὰ τὸν Μακάριο, δὲν ἦταν αὐτὸ ποῦ θρῖζαν οἱ ἀκτὲς τοῦ νησιοῦ καὶ ὁ κόσμος ποῦ κατοικοῦσε στὸν περικλειόμενον χῶρο. Ἡ Κύπρος, γιὰ τὸν Μακάριο, ἦταν μιὰ Ἰδέα — ὅπως κι' ἡ Ἑλλάδα — πλατεῖα ὡς πρὸς τὰ σύνορά της, ποῦ διαχέονταν σ' ὀλάκερον τὸν κόσμο. Τὸ ἴδιο κι' ὁ λαὸς τῆς. Κύπριοι δὲν ἦταν μονάχα οἱ 650 χιλιάδες, ποῦ διαμένουν στὸ νησί. Οἱ 250 χιλιάδες, ποῦ θρῖσκονται σὲ διασπορὰ στὶς πέντε ἡπείρους, ἦταν ἐξίσου ἀγαπητοὶ καὶ θρῖσκονταν συνεχῶς στὴ σκέψη Του, αὐτοὶ καὶ τὰ προβλήματά της. Τὸ ἤξεραν αὐτὸ οἱ ἀπόδημοι ἀδελφοί μας καὶ μὲ τὴ σειρά τους ἔδειχναν κι αὐτοὶ τὴν ἀγάπη τους καὶ τὸ σεβασμὸ τους πρὸς τὸ πρόσωπό Του, μὲ κάθε δυνατὸ τρόπο, σὲ κάθε δυνατὴ εὐκαιρία.

Σὲ κάθε ἐπίσκεψη ποῦ ἔκανε σὲ ξένη χώρα — καὶ ποῦ δὲν πῆγε! — πάντα θρῖσκόντουσαν ὁμογενεὶς στὸν ἀερολιμένα γιὰ νὰ Τὸν ὑποδεχτοῦν. Καί, μόλις ἔθρῖσκε χρόνο ἀπὸ τὶς ἐπίσημες ἀσχολίες ἢ δεσμεύσεις Του, καλοῦσε ἀντιπροσωπευτικὲς ομάδες νὰ Τοῦ ἐκθέσουν τὰ προβλήματά της κι' ἔδινε τὴν εὐκαιρία σ' ἔσους ἤθελαν νὰ συζητήσουν μαζί Του ἐθνικὰ, παροικιακὰ, ἐπαγγελματικὰ ἢ καὶ προσωπικὰ, ἀκόμη, θέματα, νὰ Τὸν συναντήσουν. Οἱ λειτουργίες καὶ τὰ ἐμπνευσμένα κηρύγματα Του στὶς ὁμογενειακὲς ἐκκλησίες ἦταν ἀφορμὲς γιὰ παλλαϊκὲς συγκεντρώσεις καὶ θερμὲς ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀφοσίωσης τῶν ὁμογενῶν, γενικὰ, καὶ τῶν Κυπρίων ἀποδήμων εἰδικότερα.

Ἰδιαίτερα συχνὲς ἦταν οἱ ἐπισκέψεις Του στὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Ἀμερικὴ, μέσα στὰ γενικότερα πλαίσια τῶν δραστηριοτήτων Του γιὰ τὴν προώθηση τοῦ ἐθνικοῦ μας θέματος, γι' αὐτὸ καὶ συχνότερες ἦταν οἱ ἐπαφές Του μὲ ὁμογενειακοὺς καὶ παροικιακοὺς παράγοντες στὶς χῶρες αὐτές. Στὴν Ἀγγλία, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἡ πιὸ μεγάλη Κυπριακὴ παροικία, μὲ 150 χιλιάδες, πῆγαινε πολὺ συχνὰ καὶ πάντα διέθετε ἀρκετὸ χρόνο γιὰ τὴν ἐξέταση τῶν διαφορῶν παροικιακῶν προβλημάτων. Μεταξὺ τῶν προβλημάτων ποῦ ἐξέτασε κατὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ περασμένου Ἰουλίου, τὰ σοβαρότερα ἦταν ὅσα σχετίζονται μὲ τὴν Κυπριακὴ Ἀδελφότητα Λονδίνου, τὸ Παροικιακὸ Κέντρο τοῦ ὁποίου ἡ ἴδρυση μελετᾶται ἀπὸ καιρὸ, τὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ τὴν Ἐθνικὴ Συντονιστικὴ Ἐπιτροπὴ. Τὸ τελευταῖο τοῦτο ἀπέκτιψε ἰδιαίτερη σημασία μετὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ 1974 καὶ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη γιὰ γενικὴ κινητοποίηση καὶ συντονισμό ἔλων τῶν παροικιακῶν δυνάμεων γιὰ τὴν προαγωγή τῆς ἐθνικῆς μας ὑποθέσεως.

Στὴν Αἴγυπτο καὶ τὶς ἄλλες χῶρες τῆς Ἀφρικῆς, ὅπου ὑπάρχει σημαντικὸς ἀ-

ριθμός Κυπρίων επιχειρηματιών και σ' εκείνες της Μέσης Ανατολής, όπου κατέφυγαν αρκετοί ειδικευμένοι βεργάτες και τεχνικοί μετά την Τούρκικη εισβολή, έκαμε επίσης έπισκέψεις και οι έπαφές Του με τους ξενητεμένους αδελφούς μας στις χώρες αυτές, τὸ ενδιαφέρο Του για τους απόδημους συμπατριώτες μας συχνά αποτελούσε και αντικείμενο συνομιλιών με τους άρχηγούς κρατών και άλλους αρμόδιους κρατικούς λειτουργούς. Η συμπαθής στάση των περισσότερων χωρών προς τους Κυπρίους μετανάστες στις περιοχές αυτές, όφειλεται, όχι μόνο στην βεργατικότητα, τὸ δημιουργικό πνεύμα και τὴ νομοτάγιά τους, μά και στὸ κύρος τοῦ Μακαρίου μεταξύ των πολιτικών άρχών των χωρών αυτών. Η ίδρυση Ίερατικής Σχολής στην Κένυα, με έξοδα της Ι. Αρχιεπισκοπής Κύπρου, για τὴν έξυπνέρτηση των έκκλησιαστικών άναγκών των χιλιάδων νέων Χριστιανών, που βαφτίστηκαν από τον Μακαριώτατο κατά τὴν έπίσκεψή Του εκεί τὸ 1971 είχε σαν αποτέλεσμα, ανάμεσα σ' άλλα, και τὴν κατακόρυφη αύξηση τὴς άγάπης των άρχών και των ιθαγενών προς τους Κυπρίους τὴς περιοχής αὐτῆς τὴς Ἄφρικής.

Οι μόνες παροιίες, που δὲν κατόρθωσε νά έπισκεφθει, γιατί Τὸν πρόλαβε τὸ μοιραίο, ήταν εκείνες τὴς Αὐστραλίας, όπου θά πήγαινε σαν έπίσημος προσκεκλημένος τὴς Αὐστραλιανῆς Κυβερνήσεως τὸν έρχόμενο Νιόβρη. Οι παροιίες στις διάφορες πόλεις είχαν ήδη άρχίσει τις προετοιμασίες για τὴν όργάνωση τὴς ύποδοχής και διαφόρων άλλων έκδηλώσεων προς τιμή Του και ὁ ήμερήσιος και περιοδικός τύπος τὴς Αὐστραλίας καθώς και οι ραδιοσταθμοί τὴς χώρας, άρχισαν από καιρό νά συγκεντρώνουν υλικό για τὴν περίσταση. Δυστυχώς μεσολάβησε ἡ άποφράδα τῆς Αὐγούστου!....

Η άγάπη, όμως, και τὸ ενδιαφέρο τοῦ Μακαρίου για τους απόδημους συμπατριώτες μας έκδηλώθηκε κατά τὸν πιό πειστικό τρόπο με τὴν ίδρυση τὴς Ύπηρεσίας Ἀποδήμων, από τις άρχές τοῦ 1977. Τὴν Ύπηρεσία αὐτή ὁ Μακαριώτατος τὴν έδλεπε σαν τὸ όργανο με τὸ όποιο θά έξασφαλιζόταν ὁ συντονισμός όλων των Κυβερνητικών δραστηριοτήτων για τὴν έξυπνέρτηση των απόδημων Κυπρίων και σαν τὸν μοχλό για νέες σχετικές δραστηριότητες, από τὴ μία, και σαν τὸ μέσο για τὴ συστηματοποίηση τὴς παντοειδούς βοήθειας των απόδήμων προς τὴ πατρίδα τους, από τὴν άλλη, με άπώτερο σκοπό τὴ διατήρηση και περαιτέρω σύσφιξη των δεσμών μεταξύ τὴς Κύπρου και των ξενητεμένων παιδιών της, για άμοιβαίο όφελος.

Τὴν ανεπιφύλακτη άγάπη και τὴν εκτίμηση, που έτρεφε ὁ Μακάριος προς τους όμογενείς τὴς Διασποράς, δὲν έχανε εύκαιρία νά τὴ διακηρύττει, τονίζοντας τὴν ευγνωμοσύνη που ένιωθε τὸ έθνος άπέναντί τους για τὸ γεγονός ὅτι ἡ ξενιτιά δὲν τους αποξένωσε και ὅτι πάντα, σὲ ώρες δύσκολες, πρόθυμα προστρέχουν άρωγοί και συμπαραστάτες.

Χαρακτηριστικό είναι τὸ πιό κάτω απόσπασμα από τὴν όμιλία Του κατά τὴν έναρκτήρια τελετή τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Συνεδρίου Ἀποδήμων στή Λευκωσία, στις 26 Ιουλίου 1976:

«Οι απόδημοι Ἕλληνες Κύπριαι, ζωντανόν και άκμαίον τμήμα τοῦ Κυπριακοῦ Ἕλληνισμοῦ, διατηροῦν άρρήκτους τους δεσμούς των με τὴν Κύπρον. Είς διαγδήποτε χώραν και αν εύρίσκωνται, προς τὴν Κύπρον στρέφουν πάντοτε τὸν νοῦν, τὴν ψυχὴν και τὴν καρδίαν. Οὐδέποτε λησμονοῦν τὴν ιδιαίτεράν πατρίδα των. Και έδωσαν πάντοτε τὸ «παρών» των, ὁσάκις ἡ Κύπρος εύρέθη ένόπιον δυσκολιών και κινδύνων».

ΑΝΔΡΕΑΣ Δ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ

Προϊστάμενος Ύπηρεσίας Ἀποδήμων

Κ Α Θ Ε Μ Η Ν Α

ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ»

Και στην πολιτική υπάρχει η ρωμαντική περίοδος, ιδίως στην εθνική πολιτική. Στο κάτω - κάτω πάθος είναι ο ρωμαντισμός και πάθος οι εθνικές ιδέες, προπαντός στις περιπτώσεις των απελευθερωτικών κινημάτων, όπως ήταν κι' ο 'Απελευθερωτικός 'Αγώνας της Κύπρου 1955-1959. Αυτό το εθνικό πάθος πλημμύριζε τον Μακάριο, ένα πάθος που μόνο στη Μεγάλη 'Ιδέα μπορεί να τό εντάξει, κι' άς έχει τούτη η 'Ιδέα από καιρό εγκαταλειφθή, γιατί αυτό απαιτούν οι νέες παγκόσμιες πραγματικότητες. 'Από χαρακτήρα και εκκλησιαστική - βυζαντινή παράδοση ο Μακάριος ζούσε τ' όνειρο, που το αντιμετώπισε και ρεαλιστικά κατά τα χρόνια της Γερμανικής Κατοχής. Τότε έζησε όλη την αθλιότητα και ταπεινώση σαν ιερωμένος στην 'Αθήνα, έδρασε στην αντίστασιακή κίνηση σαν πνευματικό άτομο, ζυμώθηκε με άλλα λόγια μέσα στο πάθος της έλευθερίας όχι θεωρητικά αλλά κι' έμπρακτα. Με την καθοδό του στην Κύπρο και την ανάληψη υπεύθυνης θέσης στη γενική Ζωή του νησιού άρχισε να υλοποιή τό εθνικό του όραμα και όραμα όλων μας από αιώνες αιώνων. Και κάποτε τό πραγματοποιήσε, έστω και σ' ένα προστάδιο, στο όποιο όμως θα μπορούσε ο έλληνας της Κύπρου να διατηρήσει και να προωθήσει τις εθνικές του θλέψεις όταν θα τό επιτρέπανε οι καιροί.

Με τη μεταπολίτευση στην Κύπρο, η κυπριακή πνευματική γραμμή σιγά - σιγά έπαιρνε μιάν άλλη όψη. 'Από μαχητική κατά της άποικιοκρατίας διαμορφωνόταν σταθερά προς μιά πολιτιστική με γενικώτερα ενδιαφέροντα, πάντοτε όμως μέσα στο έλληνικό πνεύμα. Σ' αυτήν άκριβώς τη νέα και ταυτόχρονα προπαρασκευαστική περίοδο, που μες τό μυαλό όλων μας διαπνεόταν από μιά άσάφεια, έστω κι' άν αυτή είχε φώς, πολύ φώς, τό φώς της απελευθέρωσης από τις Ξένες έπιταγές, έπισκεπτόμαστε μερικοί από τους πνευματικούς παράγοντες τον Μακάριο, ιδίως τα βράδια. Πάντοτε ο 'Εθνάρχης κάλόβολος μας άκουε λιγάκι στην άρχη κι' ύστερα άσταμάτητα μας έλεγε τα όνειρά Του πώς θα κατορθώναμε να κάμουμε παράδεισο την Κύπρο, πώς έβλεπε τά διάφορα προβλήματα και με τρόπο μας υπέβαλλε μερικές εισηγήσεις, θέματα για

να τά σκεφτούμε είτε σαν άτομα είτε σαν πνευματικές ομάδες.

Είχα την τύχη στα χρόνια εκείνα, τά πολύ ρωμαντικά, να επισκέπτομαι τον Μακάριο στο Παλιό 'Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο, κυρίως ένωρίς τό βράδυ. 'Ο φίλτατός μας πρωτοσύγκελος Καλλίνικος, πρώτα μας έκαμνε τό καφεδάκι κι' ύστερα μας έμπαζε στο γραφείο του Μακαρίου (και τώρα με τον παλιό κοιτώνα του γραφείο της «Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών»). Μιά βραδυά του παραπονέθηκα πώς ο Νίκος Κρανιδιώτης, που ήταν διευθυντής του περιοδικού «Κυπριακά Γράμματα», έφυγε για την 'Αθήνα χωρίς ο εύλογημένος να μου δώσει τό δικαίωμα να συνεχίσω την έκδοση του περιοδικού του, στο όποιο συνεργάζομαι χρόνια.

—Γιατί δέν μου τό είπες να τον πείσω έγώ; με διακόπτε ο 'Εθνάρχης.

—Μά είπες πώς θα συνέχιζε την έκδοσή του στην 'Αθήνα, του άπαντώ.

—Δέν μπορεί, γιατί πιά είναι δημόσιος υπάλληλος και θ' αντιπροσωπεύη την Κύπρο. Σταμάτησε λίγο.

—Δέν μου λές, πόσο στοιχίζει κάθε τεύχος ενός περιοδικού; με ρωτά.

—'Υπολογίζω πενήντα λίρες.

—Πάρε διακόσιες πενήντα και Ξεκίνα τό περιοδικό. Ποιοί θα σε βοηθήσουν; με ρωτά.

—Διάφοροι. Θα σάς πώ αργότερα.

Σε λίγες μέρες έφτιαξα την πνευματική ομάδα του περιοδικού. Τά άτομα αυτά, ξεχωριστά ο καθένας τους, με προέτρεπαν από καιρό ν' αναλάβω την έκδοση ενός έντύπου που να πληρώσει τό κενό από τό σταμάτημα του περιοδικού «Κυπριακά Γράμματα». Συνεπώς ήθικα είχα έναντί τους ύποχρέωση. Και μιά βραδυά τους: πήρα στο Μακάριο. 'Εκεί στο γραφείο Του και κάτω από τους ένθουσιασμούς Του και τά όνειρά Του του άναγγεила την όνομασία του περιοδικού «Πνευματική Κύπρος» και την ομάδα. 'Επανελάθε την προσφορά Του και μου είπε να περάσω την επόμενη μέρα να μου δώσει τη δική Του συνεργασία, ένα σημείωμα

—για ναχετε εύθύνη πνευματική έναντί μου, μας λέγει χαμογελώντας.

"Ετσι άρχισε τον 'Οκτώβρη του 1960 με τις εύλογίες και την οικονομική άρωγή του Μακαρίου τό περιοδικό «Πνευματική Κύπρος». Μας δόθηκε καιρός να έγγράψουμε συνδρομητές για τά πατάμε σίγουρα. Αύτες οι άπαρχές στον πνευματικό τομέα έχουν τους ένθουσιασμούς τους, παρόμοιους με κείνους της δημιουργίας, έχουν τη μέθη τους που συχνά δέν

αφήνει να σταθμίσει τα θήματά σου με τὸ μέτρο κι' εύκολα κινδυνεύεις ν' ἀποτύχεις, ἂν δὲν σὲ στήριξη ὁ οικονομικὸς παράγοντας. Συνεπῶς ἡ συμβολὴ τοῦ Μακαρίου στὸν πνευματικὸ ἀγῶνα, ποῦ ἔταξε ἡ «Πνευματικὴ Κύπρος», ὑπῆρξε γερὸ θεμέλιο ποῦ τὴν κράτησε τόσα χρόνια στὴ ζωὴ. Τὸ πρῶτο Του σημεῖωμα σὰν ἓνα δάκτυλο ἔδειχνε τὸ δρόμο στὸ περιοδικὸ καὶ τοῦ ἐμφυσοῦσε δύναμη:

«Μὲ ἰδιαιτέρην ικανοποιῶν χαιρετίζομεν τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ «Πνευματικὴ Κύπρος» καὶ συγχαίρομεν τοὺς ἀναλαθόντας τὴν τοιαύτην ἀξίειαινον πρωτοβουλίαν πνευματικῶν ἀνθρώπων τοῦ τόπου μας.

Εἶναι σήμερον πρόδηλος ἡ ἀνάγκη ὑπάρξεως ἐνὸς ὄργανου ἐκφράσεως τῶν προσδοκιῶν καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ λαοῦ μας, προβολῆς τῶν τάσεων καὶ σκέψεων του. Ἐπὶ πλεον τούτου ἐν περιοδικῶν δύναται νὰ συντελεσθῆ εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξύμωσιν καὶ τὴν ἐθνικὴν καὶ ἠθικὴν τόνωσιν τοῦ λαοῦ μας. Εὐχόμεθα ὅπως ἡ «Πνευματικὴ Κύπρος» ἐπιτελέσῃ πλήρως τὸ εὐγενὲς τοῦτο ἔργον.

Πρέπει ὡσαύτως οἱ δεσμοὶ μετὰ τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐνισχυθοῦν περαιτέρω καὶ ἡ κοινὴ πνευματικὴ κληρονομία νὰ καθοριζῆ τὴν περαιτέρω πορείαν μας. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν πρέπει νὰ στραφοῦν αἱ προσπάθειαι τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς νήσου μας.

Εὐχόμεθα ὅπως ἡ «Πνευματικὴ Κύπρος» ἐπιτύχῃ πλήρως τοῦ σκοποῦ της, ἐντὸς τῶν πλαισίων τούτων.

+ Ὁ Κύπρου Μακάριος.

Αὐτὸς εἶναι ὁ χαιρετισμὸς — εἰσήγησις — γραμμὴ πλεῖσεως ποῦ ἔδινε ὁ Μακάριος στὸ περιοδικό. Ἄς προσεχθῆ ξεχωριστὰ ἡ προτελευταία παράγραφος τόσο σὰν γράμμα ὡσον καὶ σὰν πνεῦμα: «οἱ δεσμοὶ μετὰ τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐνισχυθοῦν περαιτέρω καὶ ἡ κοινὴ πνευματικὴ κληρονομία νὰ καθοριζῆ τὴν περαιτέρω πορείαν μας». Ἀκριβῶς τοῦτο ὑποστηρίζαμε στὰ 17 χρόνια τῆς ἐκδοτικῆς ζωῆς τοῦ περιοδικοῦ, χωρὶς λοεδορομήσεις καὶ ἀνόητους προσανατολισμοὺς τάχα γιατί τοὺς ζητοῦσαν οἱ καιροὶ καὶ οἱ διάφορες σκοπιμότητες.

Μὲ εἰσήγησις τοῦ Μακαρίου τὴν ἄνοιξη τοῦ 1961 εἶχα γράψῃ 16 ποιήματα γιὰ μαθητὲς τοῦ γυμνασίου (12—18 χρόνων) μὲ θέματα ἀπὸ τὸν Ἀπελευθερωτικὸ Ἀγῶνα μας (1955—1959) γιὰ νὰ μελοποιηθοῦν καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τοὺς Κυπρίους ἐφήθους. Οἱ ὅροι τοῦ διαγωνισμοῦ γιὰ σύνθεση τῶν ποιημάτων αὐτῶν μὲ ἀθλοθέτη τὴν «Ἱερά Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου» ἔγιναν μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Μακαρίου. Ὁ διαγωνισμὸς προκηρύχθηκε ἀπὸ τὴν «Πνευματικὴ Κύπρος» στὸ τεῦχος Ἰουνίου 1961 (ἀρ. 9).

Ἡ μελοποίησις ἐγίνε ἀπὸ τὸν Γιάγκο Μιχαηλίδη. Ὁ συνθέτης αὐτὸς εἶχε ἓνα παρόμοιο χαρακτῆρα καὶ συχνὰ μιὰν ἀνεξήγητη συμπεριφορὰ ἐναντι τοῦ Μακαρίου. Ὡστόσο ὁ

Ἐθνάρχης, πολὺ ἀνώτερος ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ ὀποιοδῆποτε, μοῦ παραγγεῖλε νὰ πῶ στὸν Γιάγκο Μιχαηλίδη πῶς ἂν συνθέσῃ μεγάλα ἔργα μὲ κεντρικὸ θέμα τὸν Ἀπελευθερωτικὸ Ἀγῶνα διαθέτει ὡς πέντε χιλιάδες λίρες γιὰ νὰ τοῦ τὰ ἐκδόσῃ. Δυστυχῶς ὁ Μιχαηλίδης, ὀπὸ ἀδυναμία ὀπωσδῆποτε, ἀμέλησε νὰ πολυσκεφθῆ τὴν πρότασιν.

Οἱ συνθέσεις αὐτές, μὲ θέματα τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ μας Ἀγῶνα, ἀπὸ κάποιες πολιτικὲς περιπέτειες στὸ νησί δὲν εἶχαν ὡς τὰ τώρα ἐκδοθῆ, παρόλο ποῦ μ' ἐντολὴ τοῦ Μακαρίου εἶχαν ὄλα ἔτοιμαστῆ (ἀντιγραφὴ, κλισέ, χάρτης κλπ.). Πιθανὸ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἐκδόσῃ τους στὸ μέλλον.

Κάποτε ἀπὸ τὴν ἐγκληματικὴ ἀπρονοησία μας, Ἑλλαδιτῶν καὶ Κυπρίων, ἦρθαν οἱ δισεκατοὶ χρόνια κι' ἡ καταστροφὴ. Μὲ τὰ χέρια μας βγάλαμε τὰ μάτια μας, ὅπως πολὺ παραστατικὰ τὸ λέγει ἡ λαϊκὴ ἔκφρασις. Φέραμε τὸν ἐχθρὸ μέσα στὴν αὐλὴ μας καὶ δὲν ὀρίζουμε πιά τὸ ἔχει μας. Μέσα στὴν γενικὴ ἀναστάτωση τὸ περιοδικὸ πολέμησε νὰ ἐπιζῆσῃ. Ὁ κίνδυνος δὲν ἦταν μόνο ἀπὸ τὴν ἐλάττωσι τῶν συνδρομητῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ εἰσπρακτοῦν οἱ παλιές συνδρομές. Ἐπιπλέον μὲ τὸ ὑποχρεωτικὸ προσφυγικὸ ἐνσημο, ἀργότερα μὲ τὴν αὔξησι τῶν ταχυδρομικῶν τελῶν καὶ τὴν κάθε λίγο αὔξησι τῆς τιμῆς τοῦ χάρτη, λιγότευαν τὰ ὅρια ἀντοχῆς. Πῶς νὰ μπλέξῃς σὲ οικονομικὴ περιπέτεια καὶ τὸ τυπογραφεῖο ποῦ φυτοζωοῦσε καὶ περνοῦσε κρίσις ὅπως καὶ τόσα ἄλλα ἐπαγγέλματα; Ἡ ἐποχὴ ἦταν τραγικὴ γιὰ τὸ περιοδικό. Μιὰ τμητικὴ γιὰ τὴν «Πνευματικὴ Κύπρος» πρότασις τοῦ περιοδικοῦ «Κυπριακὸς Λόγος» μᾶς ἀνάγκασε νὰ διεκτραγωδήσωμε σὲ σημείωμιν τὴν κατάστασιν δίπλα στις εἰλικρινεῖς εὐχαριστίες μας πρὸς αὐτό.

Μὲ τὸ καλὸ γύρισε ὁ Μακάριος στὴν Κύπρος. Σὲ κάποια τυχαία συνάντησῃ μας μὲ ρώτησε πῶς πάει τὸ περιοδικό. Τοῦ ἔσομολογήθηκα τίς δυσκολίες, ἔστω κι' ἂν ἀπὸ πρώτη ματιὰ ἄρχισαν αὐτὲς νὰ λιγοστεύουν μὲ τὴ βοήθεια ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ συμπάραστασῃ Του ὑπῆρξε ἄμεσις. Ἄλλὰ πάντοτε κατὰ τὴν 17χρονη ἐκδοτικὴ ζωὴ τοῦ περιοδικοῦ ὁ Μακάριος ἠθικὰ ἐνίσχυε τοὺς πνευματικῶς μας ἀγῶνες. Ἐδινε τὸ παρόν Του ὅταν πίστευε πῶς τοῦτο ἦταν ἀναγκαῖο. Σὲ ἀφιερωματικὰ τεύχη τῆς «Πνευματικῆς Κύπρου» (Κ. Τσάτσου, Πέτρος Χάρη) μ' εὐχαρίστησι παραχωροῦσε τὸ λόγο Του, δίνοντας ἔτσι βαρύτητα καὶ ἤθος στὴν ἐκδόσιν.

Ἄς εἶναι αἰωνία ἡ μνήμη Του.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΕ ΚΑΠΟΙΑ ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

Ὅσο σκέπτομαι πόση ἦταν καὶ πόση εἶναι ἡ ἀδράνεια τῶν πολιτισμένων ἀνθρώπων τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ ἄλλου κόσμου γιὰ τὴν τρα-

γωδία της Κύπρου, δέν άγανακτώ μόνο, άλλα και ντρέπομαι. Πού είναι οι φωνές των μεγάλων πνευματικών οδηγών, πού είναι οι έκκλησεις των όνομαστών λογοτεχνών και καλλιτεχνών; Κάπου - κάπου μόνο μερικοί ψίθυροι, μερικά λόγια παρηγορίας. Και τό Ξαυαλέω: Ντρέπομαι πού είμαι Εύρωπαίος, πού άνήκω στόν πολιτισμένο κόσμο του καιρού μας, πού τόσα άνέχεται και τόσο λίγα έχει κáμει για την Κύπρο σ' αυτή τή δύσκολη ώρα της.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

(Μιά συνομιλία μαζί του και μία σκιαγραφία του)

Τόν γνώρισα σέ μία ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο των έσωτερικών διενέξεων του Κυπριακού Έλλησισμού. Στόν καιρό της αϊχμής των αντίθέσεων με τό Γρίβα. Μάρτης 1973. Τό λαμπρό πνευματικό σωματείο της Άμμοχώστου «Ανόρθωσις» με κάλεσε για μία διάλεξη της παραμονής της Έθνικής Γιορτής, με θέμα «Τό πνεύμα του Έικοσιένα». Βρεθήκαμε σ' ένα εξααιρετικά θερμό περιβάλλον. Σέ μία Έλληνική άπ' άκρη σ' άκρη Άμμοχώστο, με περίφημα κτήρια, πνευματική, επιστημονική, οικονομική ζωή και με άπέραντη κοινωνική έγκαρδιότητα.

Τήν τελευταία στιγμή κάτι έτυχε στό Μακάριο και δέν μπόρεσε νά έρθη νά μάς άκούση, όπως είχε ύποσχεθί. Έστειλε όμως έναν έπίσημο άντιπρόσωπό του. Στις 24 Μαρτίου 1973, τό πρωί, μάς δέχτηκε στό Προεδρικό Μέγαρο. Ντυμένος άπλά, στό βαθύ γαλάζιο του ράσο και μ' ένα χαμόγελο άφατης εύγένειας και καλοσύνης. Πρίν μπουμε, οι ιδιαίτεροι μου είπαν ότι δέν δεχόταν κανένα τόν καιρό αυτό, ήταν πνιγμένος στή δουλειά. Μεγάλη τιμή ή εξαίρεση. Σφίξαμε τά χέρια και κοιταχτήκαμε στά μάτια. Έλαμπε στό βλέμα του ή ήθική δύναμη, ή πνευματική άνωτερότητα, ή ελληνική άνδρειοσύνη. Οι κινήσεις του πειθαρχημένες, ήρεμες. Η προσωπικότητα του πυκνά προβληματισμένου, μέσα στό καμίνι της ιστορικής ώρας, ήγέτη. Σε όλα του τό φανέρωμα του ανθρώπου με την ήρωική θέληση, του βασικού ιστορικού παράγοντα μέσα στη δραματική πορεία των έθνικών ηρωικών. Της κοινωνικής και πολιτικής προσωπικότητας με τό δημιουργικό θάρρος και τή θέληση νά ύψωθί στα μέτρα του καιρού και νά δώση στα κρίσιμα αίτήματα στοιχειακές άποκρίσεις. Με πράξεις τίμιες και θετικές για την προκοπή του λαού και τή λύση των διαφορών τόσο άνάμεσα στόν Κυπριακό Έλλησισμό όσο και στις σχέσεις με την Τουρκική μειονότητα. Τοποθετώντας πάντα τόν εαυτό

του με ταπεινώση και πραότητα στην τελευταία άκρη της πλατειάς ιστορικής τοιογραφίας.

Του γύρεμα συνώνμη για τή χρήση του πολίτημου χρόνου του. Με παρακάλεσε νά μη γνωιστώ για τό χρόνο. Ήταν όχτώ πρωί. Μόνο στις ενιάμιση θά έρχονταν για μία συνέντευξη από τή Γερμανική τηλεόραση. Στις δέκα θά παίρναμε κι έμεις τό άεροπλάνο για την Άθήνα. Η συνομιλία μας κράτησε περίπου μία ώρα. Ήταν μία ελεύθερη και γόνιμη άνταλλαγή άπόψεων πάνω στα καυτά θέματα της πολιτικής, έθνικής και πνευματικής επικαιρότητας, σέ μία γλώσσα ύψηλης ειλικρίνειας. Χαρήκαμε τόν πνευματικά καλλιεργημένο άνθρωπο, τόν κοινωνικά προβληματισμένο ήγέτη, τό συνετό έθνικό όραματιστή. Έκείνο όμως πού με τό έντυπωσίασε ήταν ή βαθύτατη άντικειμενική στάθμιση τόσο των ελληνοελληνικών διενέξεων, όσο και της διεθνούς πραγματικότητας και των ελληνοτουρκικών θέσεων πάνω στό θέμα της Έλληνικής Μεγαλονήσου. Δημοσίευσα τά σχετικά μ' αυτή τή συνάντηση με τόν χαμένο σήμερα πιά Έθναρχη, στό βιβλίο μου «Ματωμένη Κύπρος» πού κυκλοφόρησε τό Δεκέμβρη του 1974, μαζί και μία σημαντική περίληψη της πολύτιμης εκείνης συνομιλίας μας. Θά τή μεταφέρω στα βασικά της σημεία:

Έρώτηση: Λέγονται πολλά στην Έλλάδα για τις αντίθεσεις σας με τό Γρίβα. Άνεξάρτητα από τις θέσεις πού παίρνει τό δικτατορικό καθεστώς της Άθήνας, πρέπει νά σάς πώ ότι ό Έλληνικός λαός στό σύνολό του πικραίνεται με τις διενέξεις στην Κύπρο. Και μάλιστα σ' έναν καιρό τόσο κρίσιμο. Γιατί, επί τέλους, σ' όλόκληρη την ιστορία μας οι Έλληνες πρέπει νά παρουσιάζουμε την άντινομία της διχόνοιας;

Άπόκριση: Είναι μία εθνική πληγή ή διχόνοια πού πρέπει όλοι νά την πολεμήσουμε. Δέν έχω τίποτα με τό Γρίβα. Την περασμένη άκριβώς Κυριακή πήγα και λειτουργήσα στό χωριό του. Άφησα μάλιστα τό αυτοκίνητό μου στην άκρη και πήγα με τά πόδια στην έκκλησία.

Έρώτηση: Θαύμασα την πολιτιστική προκοπή του λαού μας στην Κύπρο. Τά έξοχα κτήρια, τά περίφημα καταστήματα, την σοβαρή πνευματική στάθμη και δραστηριότητα. Παντού όπου κι άν γυρίση κανείς τό βλέμα άντικρύζει μία πανάρχαια Έστία Έλληνικού πολιτισμού. Πού άκριβώς θρίσκονται οι σχέσεις με την Τουρκική πλευρά πέρα από τή θάλασσα;

Άπόκριση: Ίσορροπούμε σ' ένα τεταμένο σκονί με τους γείτονες πέρα από τό Αίγαίο. Η παραμικρή ταλάντευση είναι ικανή νά φέρη μία περιπέτεια με άπροσδιόριστα άποτελέσματα.

Έρώτηση: Φανερώνετε από δυό δεκαετίες τώρα πού κυβερνάτε τή Κύπρο τήν

ιδιαίτερα ἐπαινετή πρόθεση νά ὑψώσετε τὸ πολιτιστικὸ καὶ βιοτικὸ ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ, σὲ μιὰ ἀγαθὴ συμφορὰ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Ποιοὶ οἱ συγκεκριμένοι στόχοι σας;

Ἀπόκριση: Βασικοὶ στόχοι τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας εἶναι Εἰρήνη καὶ Ἐλευθερία. Ἡ εἰρηνικὴ συμβίωση τῶν δύο λαῶν μέσα στὸν ἀδιαιρετὸ χώρο τῆς νήσου. Ἡ κοινωνικὴ, οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ τους ἀνάπτυξη καὶ οἱ ὅσο γίνεται πιὸ καλόπιστες σχέσεις μας μετὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία.

Ἐρώτηση: Ἐχετε πάντα μιὰ ιδιαίτερη εὐαισθησία στὶς σχέσεις μετὰ τὸν κόσμον τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ τῶν φανερώων καὶ κρυφῶν ἀνταγωνισμῶν μέσα στὸ Αἴγαῖο.

Ἀπόκριση: Τὰ συμφέροντα τῶν Μεγάλων παίζουν ἕναν ἀποφασιστικὸ ρόλο καὶ ἀπατοῦν ἰδιαίτερα λεπτὴ προσοχὴ. Τεράστιες οἱ εὐθύνες.

Ἐρώτηση: Θαυμάζω τὸ πνεῦμα σας, τὴν πραότητα, τὴν ὀξύνεια. Ἐπιτρέψτε μου νὰ τὸ πῶ: Ὁραματίζομαι ὅτι κάποτε θὰ κληθῆτε νὰ παίξετε τὸ ρόλο ἑνὸς Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Τὸ ἀντιμετωπίζετε;

Ἀπόκριση: Δὲν εἶναι κάπως πολὺ, ἀγαπητὴ Δημήτρη;

Κι ἕνα ταπεινὸ χαμόγελο φώτισε τὴ μορφὴ του. Ἦταν συνοπτικὰ οἱ ἀπόψεις του. Καὶ φανέρωναν ὄχι μόνον τὴ φωτισμένη καίρια αἴσθηση τοῦ Κυπριακοῦ προβλήματος, ἀλλὰ καὶ μιὰν ἀναμφισβήτητη εὐθύνη ἀπέναντι στὶς ἱστορικὰς ἐξελίξεις, τίς τόσο κρίσιμες, σὲ κείνη τὴ δύσκολη ἔθνη καμψὴ καὶ περιπέτεια πού εἶχε ρίξει τὴν Ἑλλάδα τὸ στρατιωτικὸ καθεστῶς τῆς Ἀθήνας. Μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ ἔμπειρομοῦ καὶ τὶς ἰλαρότητες τῶν ἀνεύθυνων αὐτοσχεδιασμῶν, πού ὀδήγησαν στὰ γνωστὰ κατορινὰ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα.

Αὐτὸς ὁ σπουδαῖος ἠγέτης, ἡ ἐπικὴ μορφὴ πού ἄφησε τὴ ζωὴ στὶς ἐπάλξεις τοῦ καθήκοντος ἦταν ἕνα πρότυπο ἑλληνικοῦ ἀνθρώπου. Στὶς φλέβες του ἔτρεχε τὸ αἷμα τῶν ἱστορικῶν μας αἰώνων. Ἐκεῖνων τῶν πολλῶν ἑκατονταετιῶν τοῦ πόνου καὶ τῶν ἔθνοκοινωνικῶν δοκιμασιῶν, πού καμιὰ ἱστορία δὲν τολμάει νὰ τὶς διηγηθῆ ὅλη τὴν τραγικὴ τους ἔκταση. Μὲ τίς μεγαλωσύνες καὶ τίς κάμψεις, τὰ ὑπέροχα ἀθλήματα καὶ τὰ λάθη, τὸ ἀνέβασμα αὐτὸ τῆς ἔθνικης πέτρας τοῦ Σίσυφου καὶ τὴν πτώση ὅπως μετὰ σοφὴ συμβολικότητα ἀφηγήθηκε ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια ὁ ἑλληνας μῦθος. Στὴν ψυχὴ του πλάταινε ἡ ψυχὴ τοῦ μεγάλου μας λαοῦ. Μὲ τίς αἰσθήσεις ἀγρυπνίας καὶ στραμμένες στὸν ὑψηλότερο ἠθικὸ καὶ πνευματικὸν ὀρίζοντα, στὰ ἰδανικώτερα ἀνθρωπιστικὰ φανερῶματα, στὶς εὐγενικώτερες προαίρεσεις τῆς ζωῆς. Δύσκολα ἔρχονται στὶς ἱστορίες τῶν ἔθνων ἠγέτες τοῦ ἀναστήματος ἑνὸς Μακαρίου. Καὶ στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους δημιουργοῦν μετὰ τὴν ἔντονη προσωπικότητά τους ὀξύτητες ἀπὸ τὴ μικρόψυχη ἀντίδραση πού θάβει μετὰ δέος νὰ τῆς κλει-

νουν τὸ δρόμο γιὰ τίς ἐφήμερες φιλοδοξίες της. Πέθανε πρόωρα. Παλεύοντας στὰ μαρμαρένια ἀλώνια γιὰ τοῦ λαοῦ τὴν ἀποκατάσταση καὶ τὴν ἀνάσταση τῆς γῆς του.
Βραδυνή, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΑΚΑΡΙΟ Γ'

Στὸ περιοδικὸ «Πνευματικὴ Κύπρος» ἔχουν φθάσει μετὰ διάφορους τρόπους συλλυπητήρια κι' ἐκφράσεις θαυμασμοῦ γιὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Ἐθνάρχῃ καὶ Πρόεδρῳ τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ΜΑΚΑΡΙΟ. Τὰ καταχωροῦμε ἔδῳ: Ὁ Μ η τ ρ ο π ο λ ῖ τ η ς Ν ι κ α ῖ α ς κ. Γ ε ῶ ρ γ ι ο ς ἀνάμεσα σ' ἄλλα γράφει: «... Εἶν' ἀλήθεια ὅτι τὸ πλῆγμα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου εἶναι μεγάλο. Εἶθε ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ τὴν εὐλογίαν του στὸ νησί μας, πού πικραμένο ἀνέβηκεν τὸν ἀνήφορο τοῦ μαρτυρίου του...».

Ἡ σύζυγος τοῦ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας κα' Ἰ ω ἄ ν ν α Τ σ ἄ τ σ ο υ γράφει: «Ὅλες αὐτὲς τίς μέρες σκέπτομαι μόνον τὸ νησί σας καὶ τὸ λάο του. Εἶμαι κοντὰ σας» — Ὁ Π ἔ τ ρ ο ς Χ ἄ ρ η ς γράφει: «Τὸ ἄγγελμα ἦταν φοβερὸ καὶ ἡ ὀδὴν μεγάλη. Τὴ τύχη καινὴ γιὰ τὴν ἀγαπημένη μας Κύπρο!» — Ἡ Χ ρ υ σ ἄ ν θ η Ζ ι τ σ α ῖ α γράφει: «Βαθεῖα λυπημένη κι' ἐγὼ γιὰ τὸ χαμὸ τοῦ Μεγάλου Ἐθνάρχῃ, ἔγραψα κι' αὐτὸ τὸ ποίημα καὶ σὰς τὸ στέλνω γιὰ τὸ περιοδικόν». Δημοσιεύεται στὴ σελίδα 312 μετὰ τίτλο «Ἡ Θέση» — Ποίημα ἀπ' τὸν Σ ἦ φ η Κ ὀ λ ι α, πού εἶναι δημοσιευμένο στὴ συλλογὴ του «Πυρῖμαξες προσδοκίας» (1974) — Γράμμα ἀπὸ τὸν Γ. Δ. Χ ο υ ρ μ ο υ Ζ ι ἄ δ η «Τὸ πιὸ θερμὰ μου συλλυπητήρια γιὰ τὴν ὀπώλεια τοῦ Ἐθνάρχῃ». — Ἐνα ἄρθρο τοῦ Δ η μ. Σ ι α τ ὀ π ο υ λ ο υ μετὰ τίτλο «Ὁ μεγάλος τῆς Ἐλευθερίας», πού συνοδεύεται μετὰ τὸ λακωνικὸ σημεῖωμα «Μὲ τὴν ἀφατὴ συντριβὴ μου γιὰ τὴν «ἀπώλεια» (τοῦ Ἐθνάρχῃ). — Τὸ χειρόγραφο ποίημα τοῦ Ἰ. Π. Κ ο υ τ σ ο χ ἔ ρ α:

ΚΗΔΕΥΕΤΑΙ Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ

Ὁ Κινύρας
ὁ Εὐαγόρας
ὁ Κυπριανὸς
ὁ Μακάριος.

*

Ἔπος ὀμηρικὸ
σηλαμίνοι ρυθμοὶ
βυζαντινὰ κεκραγάρια
νεοελληνικὰ καρδιοχτύπια —
πολλὰ — πάμπολλα καρδιοχτύπια.

*

Σήμερα κηδεύεται ὁ Μακάριος.
(Λευκωσία 8.8.1977).

Ὁ Κρίτων Ἀθανασοῦλης γράφει: «Με τὴν εὐκαιρία σὰς ἐκφράζω τὸν πόνο μου γιὰ τὴ νέα Κυπριακὴ περιπέτεια». — Ὁ Δημοσθένης Ζαδῆς γράφει: «Ἀγκαλιὰ, μετὸ θάνατο τοῦ Μακαρίου, δὲν ἔχω νὰ πῶ τίποτα. Μιά βαθιὰ σιγὴ μπροστὰ στὸ νιόσκαφο τάφο του γιὰ τιμὴ του. Κι ὁ Θεὸς ἄς λυπηθεῖ τὴν ἡμορφὴ Κύπρου. — Χειρόγραφο ποίημα ἀπὸ τὸν Γιώργο Ὁλύμπιο μετὶ τίτλο «Ὁρθὸς στὴν πλώρη». — Ὁ Μανώλης Πράτσικας μοῦ ἀπέστειλε ἀπὸ τὴν Πάτρα τὸ ἐξῆς γράμμα:

«Ἀγαπητέ μου κ. Χρυσάνθη,

Καὶ πρῶτα - πρῶτα γιὰ τὸν θάνατο καὶ τὸ κενὸ π' ἀφήνει ὁ Μακάριος. Πρὸς Θεοῦ νὰ μὴ διαραγεῖ ἡ ἐθνικὴ ἐνότητα. Μέσα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ ρίξτε αὐτὰ τὰ συνθήματα.

Παρά τὸ συγκλονιστικὸ γεγονός τῆς ἀπουσίας πιά τοῦ Μακαρίου ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τύχη τῆς Κύπρου, ἐν τούτοις ὅλη αὐτὴ ἡ διεθνὴς πληροφόρηση, ἐνημέρωσι καὶ φρεσκάρισε ζωντανὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ χτυπημένου νησιοῦ.

Ἐγκάρδια...»

— Ἡ Ὁλγα Βότση καὶ ὁ Ε. Πατατῆς γράφουν: «Εἴμαστε συγκλονισμένοι ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μακαρίου». — Ἡ Στέλλα Μαρινᾶκη ἀπὸ τὴν Κρήτη μᾶς γράφει: Δὲν σὰς ρωτῶ τί κάνει ἡ Κύπρος μᾶς ἔξω πῶς θρηνεῖ τὸ Μεγάλο Νεκρὸ τῆς...». — Ὁ Ἄν. Ζορπᾶς γράφει: Συγκλονισμένος ἀπὸ τὸ χαμὸ τοῦ Μακαρίου ἔγραψα καὶ σὰς ἐσωκλείω φωτοαντίγραφο ποιήματός μου γιὰ τὸν Μακάριο Γ'.

— Ὁ Σαράντος Παυλέας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ στέλλει τὸ παρακάτω γράμμα:

Ἀγαπητέ μου φίλε κύριε Κύπρε Χρυσάνθη,

Συμμεριζόμενος τὸ πένθος τῆς Κύπρου καὶ τῆς πατρίδας κι ὅλου τοῦ κόσμου τὸ πένθος σὰς ἀποστέλλω ἕνα ποίημα γιὰ τὸν Ἐθνάρχη Μακάριο, ποῦ τὸ ἔχω γράψει ἀπὸ τὴ δική σας κι ἀπὸ τὴ δική μας τὴν Ἑλλαδικὴ σκοπιὰ. Ἰσεῖς τῆς Κύπρου ποῦ Τὸν Ζήσατε κοντὰ, θὰ γράμετε πολὺ καλύτερα. Ἀλλὰ σὰν ἕνα ἰδεῖγμα Ἑλλαδικό, ἂν σὰς κάνει, σὰς παρακαλῶ νὰ δημοσιεύσετε καὶ τὴ δική μου τὴ γραφῆ.

Πολὺ φιλικὰ,

Σαράντος Παυλέας

Θεσσαλονικὴ 11.8.77.

— Ὁ Γ. Ν. Κάρτερ γράφει: «Γιὰ τὰ δεινὰ τῆς Κύπρου, θλίβομαι βαθύτατα. Σὰς εὔχομαι νὰ ἀπολαύσετε σύντομα εὐτυχισμένες μέρες». — Ἡ Σοφία Εὐρίπα — Ζώντα ἀπέστειλε ἕνα ποίημα. — Ὁ ποιητῆς Γ. Βαφοπούλος μᾶς τηλεφώνησε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ τὰ ἐξῆς: «Κλά-

ψαμε γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Μακαρίου. Τώρα μετὸ χαμὸ του ἔγινε πιά σύμβολο μεγάλων διαστάσεων». — Ἡ Μαργαρίτα Δαλμάτη γράφει: «Ἀγαπητέ μου γιατρέ, πραγματικὰ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ἦταν μορφὴ διεθνοῦς ἀκτινοβολίας καὶ γῶ πιστεῦω πῶς χάρη σ' αὐτὸ (στὴν προνοητικότητά του) τὸ Κυπριακὸ ἦταν στὴν ἡμερησία διάταξη γιὰ τόσα χρόνια κι' ἀπασχολοῦσε τὸν διεθνή τύπο... Τὸ ἔξερες πῶς ἦρθα στὴ Λευκωσία! Τὴν Κυριακὴ, παραμονὴ τῆς κηδείας, κι' ἔφυγα τὴν ἄλλη μέρα. «Ἦρθα νὰ προσκυνήσω τὸ Δεσπότη...».

ΓΕΝΙΚΑ

Στὸ περιοδικὸ «Ἐλευθερο Πνεῦμα» (ἀρ. 24) ὁ Ἄλκης Φωτεινὸς γράφει ἀχόλιο ποῦ σχετίζεται μετὴν Κύπρου. Τίτλος: «Γιὰ φυστικὰδες καὶ γερακομῦτες». — Στὴ «Λαογραφία» (τόμος XXX, 1975-76) δημοσιεύεται μελέτη τοῦ Π. Παπαχαραλάμπους μετὶ τίτλο «Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν εὐτυχῶν ἡμερῶν τῆς Κύπρου. Συμπόσια καὶ γεύματα». — Στὴ «Βραδυνή» (26 Ἰουλ. 77) ὁ Δημ. Σιατόπουλος κρίνει τὸ ποιητικὸ βιβλίον τοῦ Κ. Χρυσάνθη «Συμφωνία στὸν ἄερα τῆς ἐνάτης τοῦ Μπετόβεν». — Στὴ «Νέα Σκέψη» (ἀρ. 172/3) δημοσιεύεται διήγημα τοῦ Ἄ. Ὀνουφρίου μετὶ τίτλο «Ἡ σιωπὴ». — Στὴ «Σμύρνα» (104/105) ἡ Μαλόβρουβα παρουσιάζει βιβλία τῶν Χρυσάνθη, Κυπριανοῦ καὶ Ρῶη Παπαγγέλου. — Ἰστὴν «Πνευματικὴ Στέγη» (ἀρ. 2) ὁ Βλάχμπης κρίνει τὸ βιβλίον «Κυπριακὰ μελετήματα» τοῦ Χρυσάνθου Κυπριανοῦ. — Στὴ «Νέα Ἐστία» (15 Ἰουλ. 77) ὁ Γ. Ἰωαννίδης κρίνει τὸ βιβλίον τοῦ Πέτρου Βραϊλα — Ἀρμένη «Φιλοσοφικὰ Ἔργα». — Ἡ «φιλολογικὴ Βραδυνή» (τῆς 9ης Αὐγ. 77) εἶναι ἀφιερωμένη κυρίως στὸν Μακάριο. Περιλαμβάνει ἄρθρο τοῦ Δημ. Σιατόπουλου, ἕνα σχέδιο τοῦ Τηλ. Κάνθου «Ἐλευθερία» καὶ τὸ ποίημα τοῦ Κ. Χρυσάνθη «Ἡ Κύπρος». — Στὸ «Περιοδικὸ Ἑλληνηδῶν Βορείου Ἐλλάδος» (ἀρ. 135) γράφουν ἡ Χρυσάνθη Ζιτσαῖα ἄρθρο γιὰ τὴν Κύπρον 1977, ἡ Ἰάνθη Θεοχαρίδου τὸ ποίημα «Τὰ χωριά μας». Ἐπίσης προκηρύσσεται διαγωνισμὸς διηγήματος μετὶ θέμα «Κύπρος», ποῦ ἀθλοθετεῖ ἡ Αὐγὴ Σκαλιῆ. — Ἰστὴν «Τριφυλικὴ Ἐστία» (ἀρ. 16) ὁ Δημ. Ζαδῆς κρίνει τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Μόντη «Διηγήματα». — Στὴ «Νέα Ἐστία» (15 Μαΐου 1977) ὁ Ἄ. Καραντώνης, κρίνει τὴν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Σπ. Παπαγεωργίου «...ἡ πατρίς μου, ἀδελφέ, εἶναι ἡ Κύπρος». — Στὴ «Νέα Ἐστία» (15 Ἰουλ. 77) ὁ Δ. Χαμουδόπουλος γράφει κριτικὴ γιὰ τὸ Ρεσιτάλ τοῦ Κυπριανοῦ Κατσαρῆ. — Στὴ «Νέα Σκέψη» (ἀρ. 169) δημοσιεύεται τὸ διή-

γημα του Τάσου Ζάππα «Κραυγές» με θέμα τη συμφορά της Κύπρου. — Στο βιβλίο «"Αγίον Όρος"» (άνθολόγηση Ίωάννη Χατζηφώτη) δημοσιεύεται μιὰ ἐντύπωση ἀπὸ τὸν Ἄθω τοῦ Σπ. Παπαγεωργίου. — Στὴν «Κρητικὴ Ἐπιθεώρηση» (20 Ἰουλ. 77) ἡ Στέλλα Μαρινάκη δημοσιεύει συνέντευξη μετὰ τὸν Ν. Κρανιδιώτη μετὰ τίτλο «Ἡ Κύπρος σήμερα». — Στὴν «Ἐλληνιστὸβελγικὴ Ἐπιθεώρηση» (ἀρ. 16/17) δημοσιεύονται μῆνυμα τοῦ Μακαρίου Γ' γιὰ τὰ 50 χρόνια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τὸ ποίημα «Πῶς...» τοῦ Δημ. Χαμπουλίδη, καὶ τὸ δεύτερο μέρος «Λυρικά στιγμιότυπα ἀπὸ τὸ Παρίσι» τοῦ Κ. Χρυσάνθη, καὶ κριτικὴ τοῦ Ὁφρὲρ γιὰ τὰ «Ποιήματα» τοῦ Γ. Σάντη. — Στὴ «Στρεπὰ Ἑλλάδα» (ἀρ. 97) ὁ Ἄπ. Ζορμπᾶς γράφει ἄρθρο μετὰ τίτλο «Ὁ πρῶτος τοῦ Κύπρου διδάκτορας στὴν Πάντειο» καὶ κρίνει τὸ βιβλίο «Ἰπποκρήνη» τοῦ Ἄ. Περνάρη. — Στὴ «Βραδυνὴ» (30.8.77) ὁ Δημ. Σιατόπουλος κρίνει τὸ βιβλίο τοῦ Ἰακ. Ρωσσίδη «Κυπριακοὶ Ἀντίλαλοι». — Στὴ «Νέα Ἐστία» (15 Αὐγ. 77) ὁ Π.(έτρος) Χ(άρης) γράφει πολὺ χαρακτηριστικὰ καὶ σύντομα γιὰ τὸν Μακάριο. — Στὴ «Σύγχρονη Σκέψη» (ἀρ. 9) ὁ Ἄλ. Βασιλείου παρουσιάζει βιβλία τῶν Χρῦσ. Κυπριανοῦ, Γ. Σάντη, Ρ. Κατσελλῆ, Δημ. Δανιλιδῆ, Νίτσας Χριστοδούλου, Ἄ. Θωμᾶ, Δ. Χατζίδη καὶ Κ. Χρυσάνθη. Στὸ ἴδιο φύλλο ἀναδημοσιεύεται κομμάτι ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Μαθητικὴ Ἐστία» τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, κι' ἓνα ποίημα γιὰ τὴν Κύπρον τοῦ Γ. Ἀνωθολιώτη. Στὸ ἴδιο φύλλο τὸ σχέδιο «χαροκαμένες» τοῦ Γυμνασίου Φανερωμένης.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ἐλεύθερο Πνεῦμα (Γιάννενα) ἀρ. 24 — Τριφυλικὴ Ἐστία (Ἀθήνα) ἀρ. 16 — Αἰολικὰ Γράμματα (Καλλιθέα) ἀρ. 38/36 — Φύσις καὶ Ζωὴ (Ἀθήνα) Ἄνοιξη 77 — Νέα Ἐποχὴ (Λευκωσία) ἀρ. 124 — Ὑγεία (Λευκωσία) ἀρ. 41 — Κασταλία (Ἀθήνα) ἀρ. 47 — Νέα Σκέψη (Ἀθήνα) ἀρ. 172/73, 174 — Ἡπειρωτικὴ Ἐστία (Ἰωάννινα) ἀρ. 299/300 — Σμύρνα (Νέα Σμύρνη) ἀρ. 104/105 — Πνευματικὴ Στέγη (Σέρρες) ἀρ. 2 — Εὐθύνη (Ἀθήνα) ἀρ. 67 — Φιλιατρά (Ἀθήνα) ἀρ. 82 — Σύγχρονη Σκέψη (Ἀθήνα) ἀρ. 8 — Περιοδικὸ Ἑλληνίδων Βορείου Ἑλλάδος (Θεσσαλονίκη) ἀρ. 135 — Ἱατρολογιοτεχνικὴ Στέγη (Ἀθήνα) ἀρ. 36 — Τομὲς (Ἀθήνα) ἀρ. 14/15 — Ἑλληνοβελγικὴ Ἐπιθεώρησις (Ἀμαρούσι) ἀρ. 16/17 — Στερεὰ Ἑλλάς (Ἀθήνα) ἀρ. 96/97 — Ἡπειρωτικὴ Ἐστία (Ἰωάννινα) ἀρ. 301/302 — Εὐθύνη (Ἀθήνα) ἀρ. 68 — Σύγχρονη Σκέψη (Ἀθήνα) ἀρ. 9.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

Ναδίνας Δημητρίου: Ἀναζητήσεις III, Κύπρος, 1977.

Βασ. Χαρωνίτη: Καλημέρα στὴν ἄνοιξη, Ἀθήνα, 1977.

Κλείτου Ἰωαννίδη: Ποιήματα 1967—1977, Λευκωσία, 1977.

Κώστα Σαρρῆ: Ὁ Κυπριακὸς Γάμος, Κύπρος, Λευκωσία, 1976.

Κώστα Πιλαβάκη: Ἡ Λεμεσὸς ὁ ἄλλος καιρὸς, Λεμεσὸς, 1977.

Μιχ. Χειμαρρίδη: Μαρία, Κερήνεια, ἀγάπη, Κύπρος, 1977.

Ἐπιμέλεια: Ἄ. Μιτσιδῆ: Τόμος Ἀναμνηστικὸς ἐπὶ τῇ 50ετηρίδι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀπόστολος Βαρνάβας, Λευκωσία, 1975.

Πολυκ. Κυριάκου: Σχήματα, Λευκωσία, 1977.

Ἄνδρ. Σ. Παπαδοῦρη: Νέα γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας, Λευκωσία, 1977.

Γ. Οἰκονόμου: Ἀῦλη τέφρα, Ἀθήνα, 1977.

Ζωζὼς Σταυροπούλου: Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Κύπρου, Ἀθήνα, 1977.

Τάκη Ἀντωνίου: Κύκλος θανάτου καὶ γένεσης, Ἀθήνα, 1977.

Ἰωάννη Χτζηφώτη: Ἄγιον Όρος, Ἀθήνα, 1977.

Ἰάκ. Ρωσσίδη: Κυπριακοὶ ἀντίλαλοι, Λευκωσία, 1977.

Κ. Χρυσάνθη: Πέρα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὁ ἥλιος, Λευκωσία, 1977.

Κλείτου Ἰωαννίδη: Τὸ πρόσωπο τοῦ φιλόσοφου ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς στὸν Πλάτωνα, Λευκωσία, 1977.

Ρόη Παπαγγέλου: Ἄτρακτοι, Ἀθήνα, 1977.

Μαίρης Π. Σπύρου: Ἐνοχος, Ἀθήνα, 1977.

Ἄντ. Εὐγενίου: Μνημόσυνο, Λευκωσία (Κύπρος), 1977.

Τὸ ἐπίγραμμα στὸν Μακάριο τὸν Γ' «Ἡρώες καὶ ὁ νοῦς» μῆκε ἀφιέρωση στὸ βιβλίο τοῦ Κ. Χρυσάνθη «Πάθος γιὰ ἓνα Λεύτερο Οὐρανὸ» (1959).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΙΖ'

(Οκτ. 1976—Σεπτ. 1977)

ΠΟΙΗΣΗ:

Ἄθ ανα, Γ.: Μακαρίου μνήμη, σ. 296 — A t r a d, P.: (μετ. Γ. Χατζηκωστής): Τέσσερα ποιήματα, σ. 242 — Ἀ τ α κ τ ῖ δ ο υ, Μ.: Στὴ Χρυσάνθη Ζιτσαία, σ. 213 — Β α σ ι λ ε ῖ ο υ, Κ.: Μεταφράσεις κειμένων (ποιητικῶν) γιὰ τὰ Χριστούγεννα, σ. 65 — Β α φ ὄ π ο υ λ ο ς, Γ. Φ.: Συμφωνία Β' σέ λευκὸ καὶ σέ κόκκινο, σ. 63 — Γ κ α σ τ ῶ ν, Γ.: Τέλος τῆς σιωπῆς, σ. 261 — H a s k e t t (μετ. Ἀ. Σωτηροπούλου - Σχοινᾶ) Προσευχή, σ. 268 — Ζ ι τ σ α ῖ α, Χ ρ υ σ.: Γυναίκα τῆς Κύπρου, σ. 33 — Ἡ Θέση «Θρονί», σ. 311 — Θ ε ο χ ἄ ρ ο υ ς, Ἀ.: Γῆ ἀπτική, σ. 261 — Κ α ρ ἔ λ λ η, Ζ.: Ἐπιτάφιο, σ. 313 — Λ α ρ ᾶ, Τ Ζ.: Θεομηνίες, Πιὸ γυμνοί, σ. 222 — Μ α ν ο υ σ ἄ κ η ς, Γ.: Τὸ συρματοπλέγμα, σ. 208 — Τέσσερα ποιήματα, σ. 257 — Μ α ρ ι ν ἄ κ η, Σ τ.: Ἐν Κύπρω, σ. 274 — Μ ὄ ν τ η ς, Κ.: Κύπρια Εἰδύλια (τέσσερις ἐνόητες), σ. 171 — Π α ν α γ ι ω τ ο ὔ ν η ς, Π.: Στὴ μνήμη τοῦ Ἐθνάρχη Μακαρίου, σ. 315 — Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ς, Γ.: Δυὸ παῖματα σ. 207 — Π α υ λ ῆ ς, Σ.: Ὅτὰν ὁ Μακάριος... σ. 315 — Π ἰ λ λ ᾶ ς, Ἀ ν τ.: Χαιρετισμὸς λύπης, σ. 176 — Ρ ο σ τ ε j o i e (μετ. Ἀ. Σωτηροπούλου - Σχοινᾶ) Ὑστερα, σ. 267 — Ρ ο σ ε ἰ δ ἰ η π ο υ, (μετ. Βασ. Λαζανᾶ): Ἐπίγραμμα γιὰ τὴν Κύπρο, σ. 47 — Σ ἄ ν τ η ς, Γ.: Τὰ πεζοδρόμιο, σ. 175 — Σ ι ρ ἶ ο υ, Ρ. (μετ. Χ. Χατζηλαμπῆ): Τρία ποιήματα, σ. 247 — Τ η λ ι κ ῖ δ η ς, Σ τ.: Δάκρια, σ. 209 — Τ σ ἄ τ σ ο υ, Κ.: Μακάριοι (ἀπόκομμα σέ χειρόγραφο), σ. 98 — Τ σ ο υ λ λ ῆ - Π α ν α γ ῆ, Ε ἰ ρ.: Ἰστὸ δάσκαλο (ἀπόσπασμα), σ. 70 — Σ ω φ ρ ο ν ῖ ο υ Π α τ ρ ἰ ἄ ρ χ ο υ (μετ. Βασ. Λαζανᾶ): Ἐπίγραμμα γιὰ τὴν Κύπρο, σ. 67 — Χ α μ π ο υ λ ῖ δ η ς, Δ η μ.: Ὀκτὼ ποιήματα, σ. 231 — Χ α ρ α λ α μ π ῖ δ η ς, Κ υ ρ.: Τρία ποιήματα, σ. 34 — Χ α ρ ω ν ῖ τ η ς, Β α σ.: Ποιήματα γιὰ παιδιὰ, σ. 1 — Χ α τ ζ η ν ἰ κ ο λ ᾶ σ ο υ, Ν.: Ἐφτὰ ποιήματα, σ. 237 — Χ ρ ῖ σ τ ο υ, Μ.: Ἐρωτικό, σ. 266 — Χ ρ υ σ ἄ ν θ η ς, Κ.: Preghiera (μετ. Μ. Iannelli), σ. 17 — Τὰ τραγούδια τῆς Μυρτώς, σ. 18 — Ἡ Κύπρος, σ. 64 — Ἰέρα ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, ἥλιος (δέκα ἐνόητες) προσάρτημα στὸ τεῦχος 201—202.

ΔΙΗΓΗΜΑ—ΑΦΗΓΗΜΑ:

Ἄ β ρ α μ ῖ δ ο υ, Μ.: Τὸ μπαλκόνι, σ. 262 — Ὁ τελευταῖος χωρισμός, σ. 321 —

Β α σ ι λ ε ῖ ο υ, Κ.: Μεταφράσεις ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια, σ. 67 — Γ ι α γ κ ο υ λ λ ῆ, Χ ρ.: Ψυχεδελικά σχήματα, σ. 87 — Κ α τ σ ῶ ν η ς, Κ.: Leisure, σ. 216 — Λ α ρ ᾶ, Τ Ζ.: Ἡ παραδουλεύτρα, σ. 2 — Μ α υ ρ ε δ ἄ κ η, Μ.: Ἡ ρολόγια, σ. 273 — M i c h a e l i d e s, Ν.: Μαρionέτες, σ. 221 — Χ ρ υ σ ἄ ν θ η ς, Κ.: Τὸ γιῶτο παιδί, σ. 36 — Ἡ φωτογραφία, σ. 177 — Λίγο νερό τὴν ὥρα τοῦ θανάτου, σ. 210 — Ὁ λειψός, σ. 234 — Ἡ κοπέλλα μὲ τὴν κούκλα, σ. 259.

ΜΕΛΕΤΗ—ΔΟΚΙΜΙΟ—ΣΥΝΕΔΡΙΑ:

Ἀ ρ χ ι ε π ῖ σ κ ο π ο ς, Μ α κ ᾶ ρ ι ο ς: Γιὰ τὸν Κ. Τσάτσου, σ. 95 — B a m b e r g e r, R.: Ἡ ποίηση καὶ ὁ ρόλος τῆς στῆ ζωῆ τοῦ σύγχρονου παιδιοῦ, σ. 12 — Β α σ ι λ ε ῖ ο υ, Κ.: Μακρὺς ὁ λάκκος π' ἄνοιξε καὶ κλεί τὸ γιγάντα μου, σ. 243 — Β ρ ᾶ χ α ς, Φ ρ.: Κ. Σπυριδάκις, σ. 76 — Δ α λ μ ᾶ τ η, Μ.: Τὸ ρωμαντικὸ ὄνειρο τοῦ Μακαρίου, σ. 306 — G a i s t, J.: Ὁ Κικέρων τοῦ Τσάτσου, σ. 144 — Γ ι ᾶ κ ο μ σ ο ν, Ρ.: (μετ. Ἀ. Παρίση): Τί εἶναι ποίηση; σ. 181 — Ἐ γ γ λ ε ζ ἄ κ η ς, Β.: Ἐν μεθορίοις, σ. 192 — Ε ὑ α γ γ ἔ λ ο υ, Ἰ.: Ψηφίδες, σ. 219 — Θ ω μ ᾶ ς, Ἀ.: Τὰ ποιήματα τοῦ Κ. Τσάτσου, σ. 146 — Ἰ ω α ν ν ῖ δ ῆ ς, Γ.: Σκέψεις γύρω ἀπ' τὴν «Πολιτική» τοῦ Κ. Τσάτσου, σ. 102 — Κ α ν ε λ λ ὀ π ο υ λ ο ς, Π.: Ἀναδρομὴ στὸ πρῶτο μου ταξίδι στὴν Κύπρο, σ. 296 — Κ α τ σ α μ π ᾶ ς, Χ ρ.: Ἡ τέχνη στὴν Κίνα, σ. 214 — K e d r o s, A.: Τὸ μαγικὸ στοιχεῖο στὴν παιδικὴ λογοτεχνία στὸν αἰῶνα τῆς τεχνολογίας (ἀπόσπασμα), σ. 7 — K l i n b e r g, G.: Τὸ φανταστικὸ καὶ τὸ μυθικὸ σὰν ἀνάγνωσμα γιὰ σύγχρονα παιδιὰ καὶ ἐφήβους, σ. 239 — Κ ο λ ῖ ο ς, Χ ρ.: Ἡ δοκιμιογραφία τοῦ Κ. Τσάτσου στὸ περιοδικὸ «Εὐθύνη», σ. 130 — Μ α ρ α θ ε ὑ ῆ τ η ς, Μ ι χ.: Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ' καὶ ἡ ΠΑΚ, σ. 338 — Μ ι χ ῆ σ η λ ῖ δ η ς, Ἰ Κ.: Οἱ «Διάλογοι σέ μοναστήρι» τοῦ Κ. Τσάτσου, σ. 134 — Π α π α χ ρ υ σ ο σ τ ὀ μ ο υ, Χ ρ.: Τὸ Μουσεῖο Ἀγῶνος μιὰ δραστηριότητα τοῦ Μακαρίου, σ. 343 — Π α σ σ ι α ρ ῆ ς, Μ.: Σήματα, σ. 45 — Π ε λ α γ ῖ α ς, Γ.: Μνημεῖς κοντὰ στὸν Μακάριο, σ. 292 — Π ρ ο δ ῶ ρ ὀ μ ο υ, Γ.: Ἡ προσφορὰ τοῦ Κ. Σπυριδάκι στὸ Παγκύπριο Γυμνάσιο καὶ τὴ Κυπριακὴ Ἐκπαίδευση, σ. 70 — Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Κ. Τσάτσου γιὰ τὴ Παιδεία, σ. 125 — Ρ ο υ τ ζ ἱ ἔ ρ ο, Γ κ.: (μετ. Ε. Πλατῆ) Μάρτιν Χάιντεγγερ, σ. 269 — Σ τ α ὕ ρ ο υ, Π.: Ὁμιλία κατὰ τὴν ἐναρξὴ τοῦ Σεμιναρίου

Ίστορία και Φιλολογία της Ίστορίας, σ. 195 — Χατζηγεωργίου, Γ.: Προαγωγή παιδικού βιβλίου, σ. 10 — Χατζηγιωάννου, Κ.: Μακάριος ο Πνευματικός Ηγέτης, σ. 346 — Χατζηκωστής, Γ.: Ο Μακρυγιάννης στο έργο του Σεφέρη, σ. 38 — Χατζηφώτης, Ι. Μ.: Οι έξωτικοί κόσμοι του Ί. Βασιλείου, σ. 48 — Ο Κ. Σπυριδάκης και η έλληνικότητα της Κύπρου, σ. 85 — Μακάριος ο Βυζαντινός, σ. 317 — Χρυσάνθης, Κ.: Το παραμύθι και η τεχνοκρατία, σ. 4 — 15ον Διεθνές Συνέδριο Παιδικού - Νεανικού βιβλίου, σ. 21 — Ο Κ. Σπυριδάκης σαν πολιτιστικός παράγοντας, σ. 83 — Κ. Τσάτσος από τη φιλολογική και λογοτεχνική σκοπιά, σ. 116 — Πώς είδε ο Χουρμούζιος τόν κριτικό Κ. Παλαμά, σ. 248 — Ο Μακάριος και τó Περιοδικό «Πνευματική Κύπρος», σ. 351.

ΣΧΟΛΙΑ — ΕΚΘΕΣΕΙΣ — ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ — ΜΝΗΜΕΣ

Αρχιεπισκόπου Μακαρίου: Ήπιστολή πρós τόν Άγιο Νικαίασ, σ. 284 — Ο Πάφου Χρυσόστομος: Ο μεγάλος εκκλησιαστικό και έθνικός Ηγέτης, σ. 285 — Ο Νικαίασ Γεώργιος: Τó πέρασμα ένός άγωνιστού, σ. 285 — Βαφόπουλος, Γ.: Σύμβολο ποιήσεως, σ. 306 — Βράχας, Φ.ρ.: Μακάριος - Κύπρος, σ. 324 — Γκοσιόπουλος, Τ.: Μιά έκπομπή, σ. 92 — Δίκαιος, Ν.: Μακάριος και Έθνική Πανακοθήκη Κύπρου, σ. 325 — Δούντας, Μιχ.: Όμιλία στά έγκαίνια του Έλληνικού Πολιτιστικού Κέντρου Λευκωσίας, σ. 277 — Θεοφύλακτος, Π.: Ο άγώνας του Έθνάρχη μέσα από τήν Παιδεία, σ. 327 — Ίωαννίδης, Γ.: Η Άντι-δοξολογία του Παγκυπρίου Γυμνασίου, σ. 166 — Καραγιώργης, Β.: Ο Μακαριώτατος και οι Κυπριακές Αρχαιοτήτες, σ. 330 — Κασάμπας, Χρ.: Με τούς δημοσιογράφους..., σ. 332 — Κολιού, Ί.: Άναφορά στην Παντέρμη Κύπρο του Π. Πρεβελάκη, σ. 165 — Κυπριανού, Χρ.: Ο καθηγητής κ. Γιάννης Κακριδής στην Κύπρο, σ. 204 — Ο Μακάριος και ó ΕΠΟΚ, σ. 331 — Μαραγκός, ΙΔ.: Μιχαήλ Κούμας, σ. 92 — Συμπληρωματικά για τó Βάσο Φαληρέα, σ. 254 — Πολιτιστική κληρονομιά και Ούνεσκο, σ. 281 — Σημειώματα για τόν Μακάριο, σ. 336 — Μαραθεύτης, Μ.: Έκτακτη Γενική Συνέλευση του Κυπριακού Συνδέσμου Παιδικού - Νεανικού Βιβλίου, σ. 24 — Δραστηριότητες Κυπρ. Συνδέσμου Παιδικού - Νεανικού Βιβλίου τó 1976, σ. 27 — Μαρινάκη, Στ.: Η Κύπρος στην ποίηση του Μ. Λουντέμη, σ. 203 — Μουτσόπουλος, Ε.: Σχέδια και προοπτικές για τήν Άνώτατη Παιδεία, σ. 304 — Ορφανίδης, Ν.: Γνώση και

όδύνη, σ. 224 — Παλαιολόγος, Π.: Ένα γράμμα, σ. 314 — Παναγιωτόπουλος, Ί. Μ.: Μακάριος ό Γ' ό Μέγας, σ. 314 — Παναγιώτου, Ν.: Σκεπτικό του «Βραβείου Γραμμάτων» του ΕΠΟΚ, σ. 199 — Παπανούτσος, Ε.: Βενιζέλος - Μακάριος, σ. 305 — Πετρώνας, Χρ.: Λογοδοσία, Συντονισμός, Ήπιτροπή Ήπιστημονικών Πνευματικών και καλλιτεχνικών ίδρυμάτων και οργανώσεων, σ. 55 — Πεσάλης - Διομήδης, Άθ.: Μακάριος, σ. 299 — Πισσάς, Μ.: Η βωμολοχία στην Έλληνική λογοτεχνία, σ. 252 — Πνευματική Κύπρος: Για τόν Μακάριο Γ', σ. 357 — Πρεβελάκης, Π.: Ο μυθικός Μακάριος, σ. 300 — Σιατόπουλος, Δημ.: Ο άνθρωπος και τó πνευματικό χρέος, σ. 164 — Ο Μεγάλος της Έλευθερίας, σ. 356 — Σοφινός, Χρ.: Η άξία του παιδικού βιβλίου, σ. 21 — Προσφώνηση κατά τήν άπονομή του «Βραβείου Γραμμάτων» του ΕΠΟΚ, σ. 198 — Όμιλία στά έγκαίνια της Έκθεσης Φωτογραφίας «Έλληνική Αρχιτεκτονική Κληρονομιά», σ. 278 — Σταύρου, Πατρ.: Η έκθεση ζωγραφικής του Γ. Σκοτεινού, σ. 88 — Όμιλία κατά τά έγκαίνια της έκθέσεως ζωγραφικής του Γιάννη Θεοφίλη, σ. 228 — Ο Έθνάρχη Μακάριος, σ. 292 — Τουτουτζάκης, Ν.: Μνήμη Χρ. Σολωμωνίδη, σ. 228 — Τσάτσος, Κ.: Όμιλία κατά τήν κηδεία του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, σ. 287 — Φαληρέας, Β.: Ο Έθνάρχη Μακάριος, σ. 301 — Χάρης, Π.: Ο Μακάριος, σ. 303 — Άπάντηση σέ κάποια πρόσκληση, σ. 352 — Χριστοδουλίδης, Ά.: Ο Μακάριος και οι απόδημοι Κύπριοι, σ. 349 — Χρυσάνθης, Κ.: Ο 17ος χρόνος μας, σ. 54 — Τό περιοδικό «Νέα Δομή», σ. 54 — Οι μπουζουκόστικχοι, σ. 88 — Τάκης Δόξας, σ. 91 — Άπολογισμός της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης του ΕΠΟΚ, σ. 165 — Βραβείο Γραμμάτων 1974-1976 του ΕΠΟΚ, σ. 197 — Βιβλία τέχνης, σ. 223 — Η Κυπριολογική βιβλιοθήκη του Δημ. Μαραγκού, σ. 277.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΑΤΡΟΥ:

Χρυσάνθης, Κ.: Ά. Μίλλερ «Οι μάγισσες του Σάλεμ», Ρομπέρ, Ντυβιθιέ Ζανουή «Μαρία του Οκτώβρη», σ. 57 — Ντύρενματ, «Οι Φυσικοί», Μ. Σώ «Ο άνθρωπος του διαβόλου», σ. 205 — Τσουμάκης «Ο λοχαγός του Κέπενικ», σ. 252.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ:

Θεοδούλου, Δ.: Κ. Χατζηστεφάνου «Η μέση εκπαίδευση στην Κύπρο από τήν Άνεξαρτησία μέχρι Σήμερα», σ. 59 — Ιαnnelli Μ.: Εύαγγ. Άβέρωφ «Φωτιά και

τσεκούρι», σ. 225 — Καλογήρου, Α.: Λ. Χατζηκώστα «Παλαιοδιαθηκικά "Ανθη», Γ. Σακελλίωνος «Σερβίας και Κοζάνης Βενιαμίν», σ. 90 — Κυθρέωτης, Ιακ.: Κ. Χρυσάνθη «Οι "Ιστορίες των μηνών», σ. 19 — Άλκ. Γουλιμή «Τά παραμύθια τής μανούλας», «Η έξαφάνιση του "Ανταίου», «Τό μυστικό του κόκκινου σπιτιού», σ. 29 — Μαρίας Μπούρκι-Κυριαζή «Ο Ραμένα Μαχάρι και ή έμπειρία του Εΐναι», σ. 59 — Δημ. Ζαδέ «Αλβανική ραψωδία», σ. 202 — Γεωργίας Δεληγιάννη «Μέγας Άλέξανδρος», «Όμήρου Όδύσσεια», σ. 250 — Μαρινάκη, Στ.: Γ. Μανουσάκη «Τρίγλυφο», σ. 90 — Νικολαΐδης, Ν.: Λ. Φαντάζη «Η πόλις έάλω», σ. 169 — Όρφανίδης, Ν.: Κ. Μιχαηλίδη «Η γλώσσα και τό νόμμά της», σ. 199 — Τσοουλλή, Είρ.: Κ. Μόντη «Ποιήματα για μικρά και μεγάλα παιδιά», Τ. Μπάτη «Ηλιαχτίδες», Α. Πολυδώρου «Ιστορία τής Κύπρου», σ. 251 — Χατζηκωστής, Γ.: Κείμενα και μελέτες νεοελληνικής φιλολογίας (Γ. Ζώρα, Ζ. Τσιρπαϊλή, Ν. Βαγενά, Γ. Κεχαγιόγλου, Ν. Βλάχου, Μ. Μαντουβάλου), σ. 60 — Γ. Δέλιος «Η συνάντηση κι άλλες ιστορίες του καιρού μας» Γλ. Πρωτοπαπά - Μπουμπουλίδου «Γ. Παράσχος», Ν. Μηλιώρη «Ο "Αγγ. Σημηριώτης και τό νεοελλη-

νικό πρόβλημα», σ. 279 — Χρυσάνθης, Κ.: Άδελφοί Άσημακόπουλοι «Για σάς παιδιά», σ. 28 — Κ. Άσημακόπουλου «Ο βασιλιάς και τό άγαλμα» Τάκη Δημόπουλου «Λόγος και τέχνη», σ. 58 — Κ. Προυση «Πορεία ζωής», σ. 89 — Π. Χάρη «"Ελληνες Πεζογράφοι, τόμ. Ε΄», σ. 168 — Έλ. Καζαντζάκη «Κίνα», σ. 202 — Γ. Στογιαννίδη «Τό πρόσωπο τής Εύρυδίκης», Δημ. Παπακωνστατίνου «Σκιαμαχία», σ. 224 — Β. Κραφίτη «Στίξη...» σ. 225 — Ρέας Γ. Φτέρη «Δίπλα στον άντρα μου», σ. 280.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ—ΓΕΝΙΚΑ

Βιβλιογραφικό Δελτίο: σσ. 31, 93, 169, 229, 256, 282, 359 — Γενικά: σσ. 30, 62, 93, 169, 205, 229, 256, 282, 358 — Έθνική Έταιρεία Έλλήνων Λογοτεχνών Κύπρου: Λογοτεχνικά βραβεία 1976, σ. 166 — Έκθεσις Πεπραγμένων 1976 Δημοτικής Βιβλιοθήκης Λάρνακος, σ. 255 — Παροράματα: σσ. 93 — Περιοδικά: σσ. 31, 93, 169, 229, 255, 282, 359 — Σύνοδος Φιλίας Έλλάς — Κύπρος, σ. 54.

Τυπογραφεία

Theopress Ltd.

ΠΑΣΗΣ ΦΥΣΕΩΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Μενανδρου 6Ζ-6Η

Λευκωσία

Τηλ. 44940

η πρώτη
από του
στοματός
κεφαλοσπορίνη

Lilly
Keflex

ΚΑΨΟΥΛΕΣ CEFALEXIN MONOHYDRATE - 250 mg. - 500 mg.

ΣΙΡΟΠΙΟΝ CEFALEXIN MONOHYDRATE - 125 mg. - 250 mg.

Άνοίγει νέους ορίζοντες εις τήν θεραπείαν δι' αντιβιοτικῶν

Άντιπρόσωποι καί Διανομεῖς: **ΦΑΤΙΣΚΟ ΛΤΔ.**
Όδός Ἀρνάλδασ Ἀρ. 20, Τηλ. 43091-5 Τ.Κ. 2173
Λ Ε Υ Κ Ω Σ Ι Α.

ΠΑΓΚΥΠΡΙΑΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΤΔ.

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ: ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Λεωφόρος Δ. Σεβέρη 15Α, Λευκωσία

ΜΕΓΑΡΟΝ ΠΑΓΚΥΠΡΙΑΚΗΣ

Ταχ. Κιβ. 1352 — Τηλεγρ. "PANCYPRIAN"

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ:

ΛΕΜΕΣΟΣ	: Μέγαρον Fairways Γωνία Λεωφ. Μακαρίου Γ' & δρόμου Πολεμιδίων	Τηλ. 64000
ΛΑΡΝΑΞ	: Ζήνωνος Κιτιέως 111,	Τηλ. 3148

ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ:

ΠΑΦΟΣ	: Λεωφόρος Μακαρίου Γ' 127Α,	Τηλ. 2580
-------	------------------------------	-----------

ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ:-

- ΖΩΗΣ
- ΠΥΡΟΣ
- ΘΑΛΑΣΣΗΣ
- ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ
- ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ
- ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ
- ΚΛΟΠΗΣ
- ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ
- ΘΡΑΥΣΕΩΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΩΝ κ.λ.π.

ΟΜΑΔΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ — ΜΑΘΗΤΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ

"ACTELLIC"

- ΑΕΡΟΖΟΛ -

- Ξεοντώνει Κατσαρίδες, Μύγες, Κουνούπια.
- Είναι Ασφαλές, Άκαριαίο και Διαρκεί πολύ.
- Σκοτώνει όλα τα ιπτάμενα και έρποντα έντομα.
- Ένας ψεκασμός διαρκεί για μήνες αν ψεκάσετε από κοντά, ώστε να μείνει λίγο έντομοκτόνο επάνω στις αδρανείς επιφάνειες.

❖ 1937 ❖

Εισαγωγείς - Διανομείς

ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

Τ.Κ. 4537 Λευκωσία

Τηλ. 42921

Σ' όλο τόν κόσμο ...
άνθρωποι μέ τά ίδια γούστα.

CRAVEN
"A"

25

ΚΕΟ ΛΤΔ. - ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Ἡ ΚΕΟ με ὑπερηφάνεια γιορτάζει φέτος με διάφορες ἐκδηλώσεις, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ 50-χρονά της ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της τὸ 1927, καὶ τὰ 25-χρονα τῆς Μπύρας ΚΕΟ πού ἀπὸ τὸ 1952 μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητά της καὶ τὴν χαρακτηριστικὴ λεπτὴ γεύση καὶ ξεχωριστὸ ἄρωμά της ἀπὸ τὰ πρῶτά της χρόνια ἐπεβλήθη πλήρως στὴν Κυπριακὴ ἀγορὰ καὶ δημιούργησε πιστὴ καὶ πολυπληθῆ πελατεία.

Ἀπὸ τῆς 16 Ἰουλίου, συνεχίζοντας τῆς ἐκδηλώσεις, ἡ ΚΕΟ προκηρῦσσει, μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ 1977, μεγάλο διαγωνισμό μὲ χρηματικὰ βραβεῖα συνολικοῦ ποσοῦ £40,000. Στὸν διαγωνισμό αὐτὸ ΟΛΟΙ κερδίζουν. Πίσστε λοιπὸν Μπύρα ΚΕΟ, γιορτάστε μαζί μας τὰ 25-χρονά μας καὶ κερδίστε μεγάλα χρηματικὰ βραβεῖα.

Ἀπὸ τὰ μέσα Ἰουλίου, 1977, ἡ Μπύρα ΚΕΟ θὰ διατίθεται στὴν ἀγορὰ μὲ νέα πώματα, τὰ ὁποῖα ἀναγράφουν «ΚΕΟ Beer 25 years». Ὅσοι παρουσιάσουν πώματα πού ἡ ἐσωτερικὴ μεταλλικὴ ἐπιφάνειά τους εἶναι χρυσοῦ χρώματος, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ ἀναγράφεται «ΚΕΟ £1,952», κερδίζουν ἀπὸ £1,952.- ὁ καθένας. Ὅσοι παρουσιάσουν πώματα πού ἡ ἐσωτερικὴ μεταλλικὴ ἐπιφάνειά τους εἶναι ἀργυροῦ χρώματος, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ ἀναγράφεται «ΚΕΟ £100.-», κερδίζουν ἀπὸ £100.- ὁ καθένας. Ὅσοι παρουσιάσουν πώματα πού ἡ ἐσωτερικὴ μεταλλικὴ ἐπιφάνειά τους εἶναι χαλκίνου χρώματος, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ ἀναγράφεται «ΚΕΟ £10.» κερδίζουν ἀπὸ £10.- ὁ καθένας. Καὶ ἐπειδὴ ΟΛΟΙ κερδίζουν, ὅσοι παρουσιάσουν 24 πώματα «ΚΕΟ Beer 25 years» τῆς Μπύρας ΚΕΟ παίρνουν ἓνα ὠραῖο ποτῆρι ΚΕΟ.

Ταυτόχρονα, ὅσοι παρουσιάσουν τὰ πώματα χρώματος ἀργυροῦ καὶ χαλκίνου πού κερδίζουν χρηματικὰ βραβεῖα, θὰ πρέπει νὰ ἀπαντήσουν σὲ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ στὴν ἐρώτηση:

«Ποία σχέση με τὴν ΚΕΟ ἔχει τὸ χρυσοῦ καὶ τὸ ἀργυρὸ χρῶμα τῶν πωμάτων»;

Ὅσοι παρουσιάσουν πώματα χρυσοῦ χρώματος πού κερδίζουν θὰ πρέπει νὰ ἀπαντήσουν σὲ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ στὴν ἐρώτηση:

«Ποία σχέση με τὴν ΚΕΟ ἔχει τὸ χαλκίνο χρῶμα τῶν πωμάτων»;

Ἐφ' ὅσον οἱ ἀπαντήσεις στὶς ἀνωτέρω ἐρωτήσεις κριθοῦν ἀπὸ τὴν πιὸ πάνω ἐπιτροπὴ ὀρθές, τότε συμπληρώσετε καὶ τὸ εἰδικὸ δελτίο συμμετοχῆς στὸ ὁποῖο ὑπάρχει καὶ ἡ ἀκόλουθὴ ἐρώτηση πρὸς ἀπάντηση:

«Γιατὶ ἡ Μπύρα ΚΕΟ εἶναι γνωστὴ ὡς ἡ Μ π ὑ ρ α τ ῆ ς Κ ὑ π ρ ο υ»;

Περισσότερες λεπτομέρειες ἀπὸ τὰ γραφεῖα τῆς ΚΕΟ καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους της στὶς διάφορες πῶλεις.